

2021:6

Vattenanknutna kulturmiljöer i HARO 86/87 Mellan Mörrumsån & Skräbeån

Rapport: 2021:6

Rapportnamn: Vattenanknutna kulturmiljöer i HARO 86/87 – Mellan Mörrumsån och Skräbeån

Utgåva: Digitalt och tryck.

Utgivare: Länsstyrelsen Blekinge län, 371 86 Karlskrona.

Dnr: 436-2922-21

Författare: Rapporten har tagits fram av Helena Lundgren och Helena Rosengren, byggnadsantikvarier vid Länsstyrelsen i Blekinge. Magnus Petersson vid samma länsstyrelse har varit med och redigerat texterna. Samverkan mellan Länsstyrelsen i Blekinge län, Kronobergs län och Länsstyrelsen i Skåne län inom projektet Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt (SÖVD). Vidare är rapporten ett resultat med finansiering av Länsstyrelserna med medel från Riksantikvarieämbetet.

Kontaktperson: Karl-Oskar Erlandsson, karl-oskar.erlandsson@lansstyrelsen.se, 010-22 40 227

Foto/Omslag: Den förfallna regleringen vid Västra Orlunden

Foton i rapporten: Helena Lundgren och Eva Eliasson om ej annat nämns.

Layout: Länsstyrelsen i Blekinge.

ISSN: 1651-8527

Tryckeri: Brandfactory

Upplaga: 32

Länsstyrelsens rapporter: <http://www.lansstyrelsen.se/blekinge/Sv/publikationer>

© Länsstyrelsen Blekinge län

Förord

Rapporten har tagits fram av Helena Lundgren och Helena Rosengren, byggnadsantikvarier inom samverkansprojektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning i Blekinge, Kronoberg och Skåne*. Rapporten är ett resultat av finansiering av Länsstyrelserna och Riksantikvarieämbetet 7:2-anslag.

Rapportens syfte är att öka kunskapen kring kulturmiljöer i anknytning till vattendragen och behandlar de kulturmiljömässiga värden som på något vis kan beröras av eventuella naturvårdsåtgärder. Den skall fungera som underlag vid eventuella framtida åtgärder. Projektet har även verkat för att utöka och utvärdera möjligheterna till ett tvärsektorielt samarbete mellan kulturmiljö och vattenförvaltning på de tre Länsstyrelserna.

Rapporten behandlar kulturmiljöer som samtidigt är vandringshinder inom Huvudavrinningsområde 86/87 mellan Mörrumsån och Skräbeån. Miljöerna i avrinningsområdet innehåller både ekologiska och kulturhistoriska värden. Denna rapport ska fungera som underlag för hur vi på bästa sätt kan bibehålla och värna om kulturmiljövärden som en del i att uppnå miljömålet *Levande sjöar och vattendrag*, såväl som planeringsunderlag för att hantera intresse- och målkonflikter som kan uppstå mellan natur- och kulturvård när åtgärder ska genomföras.

Innehåll

Förord	3
Rapportens upplägg	9
Tabell över inventerade miljöer.....	14
1. Pumpstation i Norje	15
Historik	16
Beskrivning av miljön.....	20
Kulturhistorisk värdering	22
Samlad bedömning av känslighet och tålighet	23
Bilder av miljön 2018	24
Historiska dokument, kartor och bilder	39
Kartbilaga	45
2. Möllebjörke kvarn och såg.....	46
Historik	47
Beskrivning av miljön.....	53
Kulturhistorisk värdering	55
Samlad bedömning av känslighet och tålighet	56
Bilder av miljön 2018	57
Historiska dokument, kartor och bilder	76
Kartbilaga	84
3. Möllekulla kvarn.....	85
Historik	86
Beskrivning av miljön.....	87
Kulturhistorisk värdering	88
Samlad bedömning av känslighet och tålighet	90
Bilder av miljön 2018	91
Kartbilaga	105
4. Västra Orlunden.....	106
Historik	107
Beskrivning av miljön.....	107
Kulturhistorisk värdering	108
Samlad bedömning av känslighet och tålighet	108
Bilder av miljön 2018	109
Historiska dokument, kartor och bilder	111
Kartbilaga	114
5. Reglering vid Vitavatten.....	115
Historik	116
Beskrivning av miljön.....	116
Kulturhistorisk värdering	116
Samlad bedömning av känslighet och tålighet	116
Bilder av miljön 2018	117

Historiska dokument, kartor och bilder	122
Kartbilaga	123
6. Pukaströms kvarn, Kvarnbacken.....	124
Historik	125
Beskrivning av miljön.....	129
Kulturhistorisk värdering	130
Samlad bedömning av känslighet och tålighet	131
Bilder av miljön 2018	132
Historiska dokument, kartor och bilder	146
Kartbilaga	153
7. Skärpinge kvarn	154
Historik	155
Beskrivning av miljön.....	160
Kulturhistorisk värdering	161
Samlad bedömning av känslighet och tålighet	161
Bilder av miljön 2018	162
Historiska dokument, kartor och bilder	170
Kartbilaga	179
8. Håkantorps	180
Historik	181
Beskrivning av miljön.....	183
Kulturhistorisk värdering	184
Samlad bedömning av känslighet och tålighet	184
Bilder av miljön 2018	185
Historiska dokument, kartor och bilder	202
Kartbilaga	209
9. Kvarnlämning i norra Håkantorps	210
Historik	211
Beskrivning av miljön.....	211
Kulturhistorisk värdering	212
Samlad bedömning av känslighet och tålighet	212
Bilder av miljön 2018	213
Historiska dokument, kartor och bilder	225
Kartbilaga	230
10. Gränums husbehovskvarnar	231
Historik	232
Beskrivning av miljön.....	232
Kulturhistorisk värdering	233
Samlad bedömning av känslighet och tålighet	233
Bilder av miljön 2016	234
Kartbilaga	242

11. Åkeqvarn	243
Historik	244
Beskrivning av miljön.....	245
Kulturhistorisk värdering	247
Samlad bedömning av känslighet och tålighet	247
Bilder av miljön 2016	248
Historiska dokument, kartor och bilder	272
12. Östra Orlunden	281
Historik	282
Beskrivning av miljön.....	282
Kulturhistorisk värdering	282
Samlad bedömning av känslighet och tålighet	282
Bilder av miljön 2016	284
Historiska dokument, kartor och bilder	287
Kartbilaga	290
13. Läppareboda och Torsteboda kvarnlägen.....	291
Historik	292
Beskrivning av miljön.....	292
Kulturhistorisk värdering	293
Samlad bedömning av känslighet och tålighet	293
Bilder av miljön 2016	294
Historiska dokument, kartor och bilder	301
Kartbilaga	304
Referenslista	306

Värdet av att kulturmiljöerna brukas

I enlighet med de nya nationella målen för det statliga kulturmiljöarbetet som gäller sedan den 1 januari 2014, som ska främja *”ett hållbart samhälle med en mångfald av levande och tillgängliga kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas”*¹, underlättas många gånger bevarandet, användandet och utvecklandet av många överloppsbyggnader av att det finns någon slags sekundär användning för dem. Att ta tillvara vattenkraften med hjälp av moderna tekniker i gamla anläggningar kan därför vara ett sätt att bevara dessa äldre anläggningar, förutsatt att ägarna är rädda om dem. Det är med andra ord större chans att taket repareras på en byggnad som ägaren har nytta av än på en byggnad som inte behövs för gårdens drift. Det ska tilläggas att det är av stor vikt att bevara kvarnverk och äldre maskiner i interiörerna, då dessa kan ge teknikhistorisk och övrig information till eftervärlden som vi i dagsläget kanske inte ens reflekterar över.

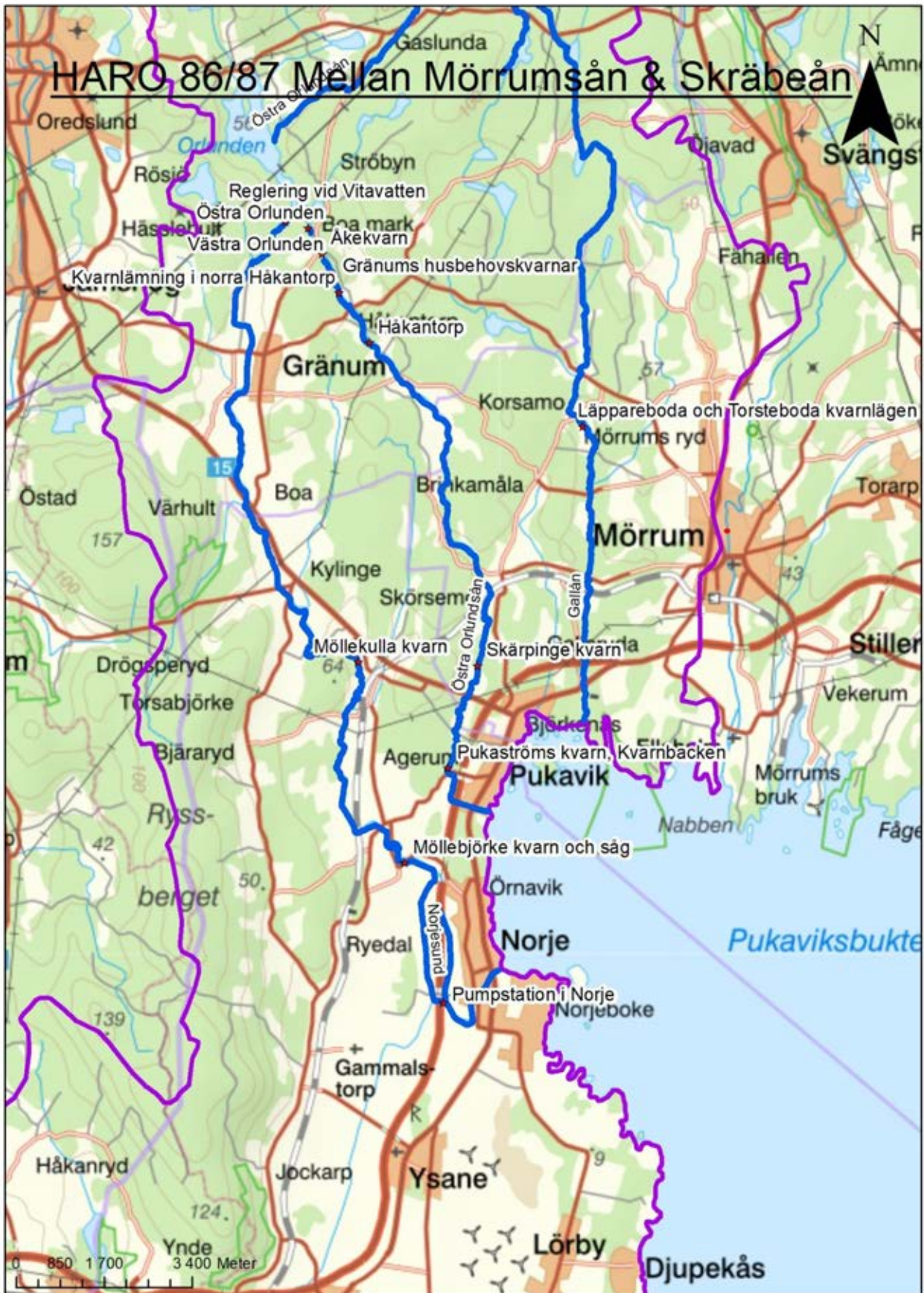
Till skillnad från icke-förnybara energikällor så som kol, olja och bensin m.m. räknas vattenkraft till de förnybara energikällorna² och bidrar således till en hållbar utveckling, förutsatt att den *”tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov”*³.

Äldre anläggningar som vattenkvarnar har i allmänhet ingen användning idag. Dessa överloppsbyggnader kan vara svåra för ägare att bevara då det inte finns något lönsamt incitament att bevara något som inte längre används. Kulturhistoriskt värdefulla byggnader kräver kontinuerligt underhåll och en förutsättning för detta är många gånger att anläggningen på något sätt är i fortsatt drift eller att den enskilde ägaren har tillräckligt stark ekonomi för att prioritera dess underhåll. Därför är det generellt positivt att verksamheter kan fortsätta på dessa platser.

¹ *Kulturmiljöarbete i en ny tid* (SOU 2012:37), s. 18

² Statens jordbruksverk, Vad är förnybar energi?, <http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/miljoklimat/begransadklimatpaverkan/fornybarenergi/vadarfornybarenergi.4.2a19d05112133800c8b800089.html> hämtat 2017-09-26

³ Kungliga Tekniska Högskolan, Hållbar utveckling, Citat ur Brundtlandrapporten 1987, <https://www.kth.se/om/miljo-hallbar-utveckling/utbildning-miljo-hallbar-utveckling/verktygslada/sustainable-development/hallbar-utveckling-1.350579>, hämtat 2017-09-21

Karta med de olika vattendragen och inventerade kulturmiljöerna i HARO 86/87

Rapportens upplägg

Tretton miljöer i Huvudavrinningsområde 86/87 har inventerats, beskrivits och värderats. Miljöerna utgör vandringshinder för vattenfauna, är eller kan bli aktuella för vattenvårdande åtgärder eller saknar giltigt tillstånd för vattenverksamhet. Miljöerna beskrivs i en kortare historik vilket ger en bakgrund till platsens tillkomst och betydelse. Varje miljöes historiska sammanhang sammanfattas. Sedan följer en beskrivning av den befintliga miljön, dess beståndsdelar samt dess nuvarande sammanhang. Miljöerna har därefter värderats och delats in i fyra värdeklasser, följt av Samlad bedömning av känslighet och tålighet. Metod och kulturhistorisk värdering har tagits fram inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag inom Södra Östersjöns vattendistrikt*. Nedan följer en kortare redogörelse för inventeringens metod och material samt en utförlig förklaring av klasserna och värderingskriterierna.

Metod och material

Urvalet av inventerande miljöer är de vandringshinder och/eller dammar samt sträckor som är planerade för biotopvårdsåtgärder eller är utpekade för länsstyrelsens tillsynsverksamhet.

Metoden bygger på kart- och arkivstudier där de historiska miljöerna sedan inventeras och värderas i fält. Materialet har bestått av historiska kartor och arkivmaterial. Även sekundär litteratur och äldre fotografier har varit givande vid sammanställningen av miljöernas historik. Litteraturen och fotografierna kommer framförallt från hembygdsföreningar och ägare. Även muntliga uppgifter har varit användbara vid inventeringen och rapportskrivningen då det i många fall finns begränsat med dokumentation kring denna typ av anläggningar. En källkritisk bedömning har gjorts i dessa fall.

Kulturhistorisk värdering

De dokumenterade kulturmiljöerna i HARO 86/87 har värderats utifrån fyra värdeklasser:

1. Mycket högt kulturhistoriskt värde
2. Högt kulturhistoriskt värde
3. Kulturhistoriskt värde
4. Visst kulturhistoriskt värde

Om en miljö bedöms stå utanför dessa fyra värdeklasser har den kategoriserats som ”Inget kulturhistoriskt värde”.

Det kulturhistoriska värdet innebär att miljön har förmåga att förmedla förståelse och kunskap om historiska händelser och sammanhang. Platser, miljöer och företeelser kan berätta hur människor har levt genom olika tider och brukat landskapet. Genom exempelvis byggnadsteknik, byggnadsmaterial och strukturer i landskapet ges information om det förflutna. Även immateriella

företeelser så som hantverkskunskap, sedvanor och muntlig tradition förmedlar kunskap om historien och människors levnadsvillkor.

Vid ett *mycket högt kulturhistoriskt värde* är miljön särskilt välbevarad och komplex. Kvarnbyggnaden, interiört såväl som exteriört, vattenvägar och den omkringliggande helhetsmiljön förmedlar en tydlig och bred historisk förståelse för vattnet som kraftkälla. Miljön går att koppla till ett historiskt sammanhang. Vid ett mycket högt kulturhistoriskt värde bör helhetsmiljön samt dess beståndsdelar bevaras intakta och stor hänsyn bör tas vid åtgärder.

Vid ett *högt kulturhistoriskt värde* är miljön välbevarad och helhetsmiljön är tydligt läsbar. Vissa egenskaper hos miljön är förändrade eller borta, men helhetsmiljön är intakt och ger en god historisk förståelse för platsens bruk och historiska sammanhang. Vid ett högt kulturhistoriskt värde bör stor hänsyn tas vid åtgärder.

Vid ett *kulturhistoriskt värde* saknas vissa beståndsdelar hos miljön som har betydelse för den historiska förståelsen men miljön är fortfarande läsbar. Vid ett kulturhistoriskt värde bör hänsyn tas vid åtgärder, specifikt bör de värdebärande uttrycken hos miljön bevaras.

Vid ett *visst kulturhistoriskt värde* är miljön antingen raserad, splittrad eller så pass hårt förändrad att den historiska läsbarheten är svårtydd. Vid ett visst kulturhistoriskt värde finns fortfarande enstaka egenskaper som bär på ett kulturhistoriskt värde men helhetsmiljön saknar flera beståndsdelar som har betydelse för en förståelse av platsen. Vid åtgärder bör hänsyn tas till de egenskaper som är värdebärande.

De kulturmiljöer som har ett högre kulturhistoriskt värde har en rödmarkerad ram runt bilden av miljön. Färgen signalerar att vattenvårdsåtgärder bör göras med försiktighet och i samråd med antikvarisk kompetens. Notera att en dokumentation är önskvärd vid förändringar i samtliga kulturhistoriska miljöer. Ett särskilt tillstånd enligt 2 kap. Kulturmiljölagen krävs vid ingrepp i fornlämningar.

Till värdeklassningen tillkommer även en värdebeskrivning för varje miljö. Värderingsbeskrivningarna har utarbetats efter ett antal kriterier som beskrivs nedan. Kriterierna är bearbetade efter *Vattenkraftverksprojektet 2012-2013* som genomförts av Länsstyrelsen i Kalmar län inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för södra Östersjöns vattendistrikt* samt Riksantikvarieämbetets rapport *Kulturhistorisk värdering och urval – plattform för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*.

I värdebeskrivningen kommenteras:

- Kvarnbyggnaden eller sågen, stampen etc. med beståndsdelar (i de fall de finns bevarade)
- Dammen och vattenvägarna
- Helhetsmiljön

I värdebeskrivningen beskrivs miljöns egenskaper som har betydelse för det kulturhistoriska värdet. Ambitionen har varit att tydliggöra de värdebärande egenskaperna så att det kulturhistoriska värdet inte går förlorat vid eventuella ingrepp i eller förändringar av miljön. Värdebeskrivningen och aspekterna nedan utgör således inget poängsystem, utan bildar en ingång till en samlad bedömning av platsens kulturhistoriska värde.

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnadens potential att förmedla vattenkraftens grundläggande tekniska principer är viktig för förståelsen av platsen. Vattenmagasinet, vattenvägarna samt platsens topografi är egenskaper som bidrar till att tydliggöra tekniken. Även kvarnbyggnadens arkitektur och maskineri kan visa på hur vattenkraften har utnyttjats. Äldre lämningar på platsen med en koppling till vattendraget och vattenkraft bidrar ytterligare till att förstärka värdet (berör även *dammen och vattenvägarna*).

Huruvida kvarnbyggnaden, men även andra delar av verket som dammbyggnaden, vattenspegeln eller interiören förmedlar ett *tidstypiskt* uttryck eller ett längre *utvecklingsförlopp* utgör en viktig del av det kulturhistoriska värdet. Miljön kan exempelvis spegla 1930-talet med tidstypiska beståndsdelar utan betydande senare inslag, eller visa på en utveckling under en längre tidsperiod. I sådana fall där särskild omsorg har konstaterats vid utformningen av byggnadens interiöra eller exteriöra delar har det preciserats vilka uttryck som anses viktiga.

Den kulturhistoriska relevansen är ytterligare en aspekt. Huruvida kvarnbyggnaden är *kännetecknande* för den lokala, regionala eller nationella utvecklingen eller har *utgjort en förebild* för utvecklingen utgör ett kulturhistoriskt värde. Kvarnens *ålder* och dess olika delar har bidragit positivt till värdet. Åldern bidrar ofta till en historisk förståelse för äldre tiders bruk av vattnet och visar på en lång kontinuitet.

Dammen och vattenvägarna

Kopplad till miljöns informationsinnehåll och dess läsbarhet är *vattnets karaktär och utbredning*. Relationen mellan vattnet och kvarnen i form av vattenspegel, fall och kanaler är viktiga uttryck för förståelsen av platsen. Om vattenmiljön är påfallande och uppenbar visar den på en tydlig relation mellan vattnet och kvarnen. Dolda vattenvägar, så som tunnelverk, är även de viktiga för miljöns informationsinnehåll. Trots att de är osynliga vid första anblick förstärker de förståelsen av vattenkraftens teknik och bidrar således till det kulturhistoriska värdet.

Helhetsmiljön

Den yttre helhetsmiljön har värderats högt. Då helhetsmiljön värderas är det viktigt att lyfta värdena i vardagslandskapet och de övergripande perspektiven.

Med miljöns *komplexitet* menas att platsen har ett brett informationsinnehåll och kan förmedla flera olika berättelser. Exempelvis där det finns andra byggnader

eller anläggningar vid platsen som har ett samband med miljön, så som en intilliggande herrgård eller bruksmiljö.

Även byggnader, anläggningar eller lämningar som visar på ett långvarigt vattenbruk är uttryck som bidrar till miljöns komplexitet. Exempelvis äldre kvarnlämningar, tidigare kanaler eller äldre dammar. Kopplat till platsens komplexitet är även möjligheten att förmedla en bred historisk förståelse i relation till aspekter så som makt, klass och genus.

Helhetsmiljöns *läsbarhet* är centralt för möjligheten till kunskap om och förståelse av platsen. Utan tydliga samband kan en miljö uppfattas som svårbegriplig. De delar av miljön som är svåra att uppfatta kan inte heller bidra till förståelsen av platsens kulturhistoria. Tydligheten, i form av läge, utformning och omfattning av de relaterade byggnaderna eller lämningarna är viktig.

Viktigt för läsbarheten av helhetsmiljön är även *topografins pedagogiska värde*. Miljöer med många holmar, strömsträckor och markanta fall visar på geologiska och hydrologiska grundförutsättningar för människans vattenkraftutnyttjande. Sådana miljöer visar på människans kulturpåverkan och relation till landskapet. Vidare kan det *topologiska värdet* vara viktigt för läsbarheten i och mellan helhetsmiljöer. Detta innebär att det går att sätta miljön eller beståndsdelar i miljön i förhållande till andra miljöer eller beståndsdelar oberoende av avstånd.

Sällsynthet och hotbild är en aspekt som inte direkt utgör ett kulturhistoriskt värde, men som däremot har varit av stor vikt då en Samlad bedömning av känslighet och tålighet har formulerats. Med sällsynthet menas att miljön saknar eller har få motsvarigheter lokalt, regionalt eller nationellt. Med hotbild menas att miljön och dess värden hotas av nedbrytning, utrivning, eller annan negativ förändring.

Möjligheter till *delaktighet* och platsens *tillgänglighet* utgör i sig inget kulturhistoriskt värde men har påverkat förslagen till kulturmiljöhänsyn. Vid de tillfällen då platsens kulturmiljövärden kan nå ut till en bred allmänhet har detta stärkt motiven för ett bevarande av miljön.

Principskiss – anpassning av åtgärder⁴

Efter att bedömningen är gjord av kulturmiljöns kulturhistoriska värde och känslighet, kan dessa värden föras in i principskisstabeln för att få ett samlat resonemang angående åtgärdernas anpassning till miljön.

Principskissen har två skalor, den vertikala skalan betecknar miljöns kulturhistoriska värde och den horisontella betecknar miljöns känslighet. Skalstegen kan fungera som utgångspunkt för att bedöma hur långt en åtgärd behöver anpassas.

	Låg känslighet	Känslighet	Hög känslighet	Mycket hög känslighet
Mycket högt kulturhistoriskt värde	Särskild anpassning av åtgärder	Långtgående anpassning av åtgärder	Mycket långtgående anpassning av åtgärder	Inga åtgärder eller extrem anpassning av åtgärder
Högt kulturhistoriskt värde	Anpassning av åtgärder	Särskild anpassning av åtgärder	Långtgående anpassning av åtgärder	Mycket långtgående anpassning av åtgärder
kulturhistoriskt värde	Viss anpassning av åtgärder	Anpassning av åtgärder	Särskild anpassning av åtgärder	Långtgående anpassning av åtgärder
Visst kulturhistoriskt värde	Ingen eller obetydlig anpassning av åtgärder	Viss anpassning av åtgärder	Anpassning av åtgärder	Särskild anpassning av åtgärder

⁴ Kulturmiljöers känslighet. Metod för att bedöma kulturmiljöers känslighet i samband med vattenvårdsåtgärder som innebär fysiska miljöanpassningar vid sjöar och vattendrag
Rapport, s. 14

Översikt över värdering och historiskt sammanhang

Kulturmiljö	Vattendrag	Värdering	Historiskt sammanhang
Pumpstation i Norje	V. Orundsån	Högt kulturhistoriskt värde	Pumpstation
Möllebjörke kvarn och såg	V. Orundsån	Kulturhistoriskt värde	Mjölkvärn & såg
Möllekulla kvarn	V. Orundsån	Kulturhistoriskt värde	Mjölkvärn & såg
Västra Orunden	V. Orundsån	Visst kulturhistoriskt värde	Reglering
Reglering vid Vitavatten	V. Orundsån	Inget kulturhistoriskt värde	Reglering
Pukaströms kvarn	Ö. Orundsån	Kulturhistoriskt värde	Mjölkvärn
Skärpinge kvarn	Ö. Orundsån	Kulturhistoriskt värde	Mjölkvärn & såg
Håkantorps	Ö. Orundsån	Visst kulturhistoriskt värde	Mjölkvärn & kraftstation
Kvarnlämning i norra Håkantorps	Ö. Orundsån	Visst kulturhistoriskt värde	Mjölkvärn
Gränums husbehovskvarnar	Ö. Orundsån	Visst kulturhistoriskt värde	Mjölkvärnar
Åkekvarn	Ö. Orundsån	Högt kulturhistoriskt värde	Mjölkvärnar & såg
Östra Orunden	Ö. Orundsån	Visst kulturhistoriskt värde	Reglering
Läppareboda och Torsteboda kvarnlägen	Gallån	Visst kulturhistoriskt värde	Mjölkvärnar

1. Pumpstation i Norje

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Sölvesborg, Ysane
<i>HLARO/Vattendrag:</i>	86-87/Västra Orlundsån
<i>Byggår:</i>	Pumpstation och damm 1926. Hjulgrav 1860-tal.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser KML, MB och PBL.
<i>Kulturbeskydd:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Pumpstation, damm, vattenkanaler, hjulgrav.
<i>Kärnvärden:</i>	Pumpstationen har varit en förutsättning för att det har gått att torrlägga sjön Vesan och på så sätt frambringa mer jordbruksmark.

Historik

Historiskt sammanhang: Pumpstation

Sjön Vesan var från början ett sund som genom landhöjningen blev till en sjö (historisk karta 1 & 2).⁵ Sjön blev under århundradena mer och mer igenväxt och igenslammad. I början av 1800-talet gjordes det första försöket att dika ur för att torrlägga strandnära delar av Vesansjön för att på så sätt utvinna åker- och slättermark, det tänkta resultatet uteblev dock.⁶

Vesans Kärr- och Sjöuttömnings- samt Odlingsbolag

Ett nytt försök till torrläggning gjordes på 1860-talet. Tanken var att få bort de större tillflödena av vatten, bland annat från Ryssberget genom att en kanal skulle anläggas längs med berget fram till Sölvesborg. Västra Orlundsån skulle avledas ut till havet vid Norje. För att kunna utföra arbetet bildades Vesans Kärr- och Sjöuttömnings- samt Odlingsbolag och dess stadgar undertecknades 1863 av kung Karl XV.⁷ Till företagets förste ordförande och tillika kassör valdes godsägare A. E. Charpentier, Slottet och Hultet.

Ett pumpverk ställdes upp i Norjesund och till uppfodring av vatten skulle ett skovelhjul med en kapacitet på 0,5 kubikmeter per sekund användas. Hjulet drevs av en ångmaskin på 20 hk.⁸ Utöver det hade flera mindre, vinddrivna pumpverk placerats ut på flera platser.⁹ Två avbördningskanaler skulle grävas, Möllebjörke och Gammaltorp.¹⁰ I samband med detta leddes Östra Orlundsån direkt ned till havet vid Pukavik och Möllebjörkekanalen invallade den västra åfåran (historisk karta 2 & 3).¹¹ Utöver detta skulle avdikningar genomföras. Pumpverk och avbördningskanaler stod klara 1865 och anläggningen kunde därmed sättas i drift.¹² Man lyckades tömma sjön efter 4 månaders pumpning men till ingen nytta. Vattnet ville gå sin egen väg, båda avbördningskanalerna bröts sönder och sjön fylldes åter med vatten 1866. Detta upprepades år efter år vid snösmältningen.¹³ Vid ett tillfälle spolades både kanalvägg och landsväg bort på en lång sträcka.¹⁴ Hela projektet misslyckades, utöver att kanalerna rasade av vattentrycket så var pumpverket för litet.¹⁵ Det visade sig dessutom att skovlarna i den ångdrivna pumpen tog med sig vatten tillbaka¹⁶ och pumpverket var dessutom för dyrt i drift.¹⁷ Sista pumpningen genomfördes 1869,¹⁸ kostnaderna hade då uppgått till 200 000 kronor vilket delägarna fick betala.¹⁹

⁵ Översiktsplan Sölvesborgs kommun 2020, Antagandehandling. s. 26

⁶ Utredning av möjlig våtmark i anslutning till pumpstationen vid Vesankanalen i Sölvesborgs kommun, Länsstyrelsen i Blekinge Rapport 2016: 22, s. 4, Naturvårdsingenjörerna AB,

⁷ Nelsson, Nels, Utdrag ur Blekingeboken 1947, *Vesans sjö*, s. 46-47

⁸ Nelsson, Nels, Utdrag ur Blekingeboken 1947, *Vesans sjö*, s. 46-47

⁹ Rylander, Wiktor E., Vesan, s 143-144 Utdrag ur Blekingeboken 1926

¹⁰ Nelsson, Nels, Vesans Invallningsföretag – Minnesord och data vid jubileet 1946, s. 28

¹¹ Rylander, Wiktor E., Vesan, s 143-144 Utdrag ur Blekingeboken 1926

¹² Nelsson, Nels, Utdrag ur Blekingeboken 1947, *Vesans sjö*, s. 46-47

¹³ Nelsson, Nels, Vesans Invallningsföretag – Minnesord och data vid jubileet 1946, s. 28

¹⁴ Rylander, Wiktor E., Vesan, s 143-144 Utdrag ur Blekingeboken 1926

¹⁵ Nelsson, Nels, Utdrag ur Blekingeboken 1947, *Vesans sjö*, s. 46-47

¹⁶ Nelsson, Nels, Vesans Invallningsföretag – Minnesord och data vid jubileet 1946, s. 9

¹⁷ Nelsson, Nels, Utdrag ur Blekingeboken 1947, *Vesans sjö*, s. 46-47

¹⁸ Nelsson, Nels, Vesans Invallningsföretag – Minnesord och data vid jubileet 1946, s. 30-31

¹⁹ Nelsson, Nels, Utdrag ur Blekingeboken 1947, *Vesans sjö*, s. 46-47

Företaget fortlevde men dess arbete bestod mest av att hålla företagens ekonomi flytande. Efter mycket diskuterande fram och tillbaka om vem som haft mest nytta av företaget kom man fram till att ingen egentlig nytta eller gagn skett varför alla kostnader skulle delas lika per innehavt tunnland. Domen blev slutligen stadsfäst av Högsta domstolen den 19 december 1890.²⁰ Detta resulterade i att flera av bönderna fick gå från sina gårdar.²¹ Statslånet blev slutligt inbetalt 1896. Pumphuset revs och maskinerna såldes. En ny damm byggdes år 1900 för att förhindra att havsvattnet skulle tränga in (historisk karta 3 & historisk bild 1).²² 1925 hölls sista sammanträdet. Då beslöts att upplösa företaget och överlämna rättigheter, dammfästen, kanaler och broar till det under bildande nya bolaget Vesans Invallningsföretag.²³

Vesans Invallningsföretag

Den 1 januari 1921 kom en ny vattenlag som gav plats för invallning vilket var en förutsättning för torrläggandet av Vesan. Samma år startade en kartläggning av hela området. En ny pumpstation skulle uppföras på samma plats i Norjesund där den tidigare pumpstationen stått (historisk karta 4). Tre pumpar som var och en hade en kapacitet på 1,8 kubikmeter per sekund skulle installeras. Dessa skulle var och en drivas av en elektrisk motor på 120 hk. De nya pumparna hade 10 gånger större effekt än de som tillkommit på 1860-talet. Lyfthöjden sattes till 3,6 meter. Ryssbergets avbördningskanal skulle slopas och vattnet därifrån pumpas bort. Västra Orlundsåns avbördningskanal, Möllebjörkekanalen, skulle bibehållas och restaureras. Inre dikning med kanaler och delvis täckta rörledningar skulle utföras med en sammanlagd längd av 40 km. Hela kostnaden beräknades till 706 418 kronor varav 238 000 beräknades komma som stadsbidrag. Kraftåtgången beräknades till 180 000 kWh per år. Tiden det skulle ta att torrlägga beräknades till ca 8 år. För att kunna åstadkomma allt detta bildades företaget Vesans Invallningsföretag.²⁴ Två av de som gått i spetsen för bildandet av företaget var verkställande direktören och godsägaren Nels Nelsson (som var siste ordförande i det tidigare torrlägningsföretaget), Ekengård, och ordförande var godsägare Ernst Jönsson, Gammalstorp.²⁵ Därutöver ingick Karl Johan Bengtsson, Norje, Olof Nilsson, Ryedal och Bengt Håkansson, Ysane.²⁶

Det första som påbörjades var byggandet av pumpbassäng och damm.²⁷ Själva dammbyggnaden vid pumpstationen byggdes av Skånska Cement för 26 000 kronor. Zander & Ingeström levererade tre pumpar fritt inmonterade för 36 000 kronor. För själva grävningsarbetet kunde man inte antaga någon entreprenör då alla anbud hade så många reservationer. Istället beslutades att man skulle inköpa ett mudderverk och köra i egen regi (historisk bild 2).²⁸ Mudderverket bemannades av Sigfrid Persson som senare fortsatte med dikningsarbete ända fram till 1972, endast med ett kortare uppehåll.²⁹ Elektrisk energi levererades från Olofströms Kraft Aktiebolag. Möllebjörkekanalen som

²⁰ Nelsson, Nels, Vesans Invallningsföretag – Minnesord och data vid jubileet 1946, s. 30-31

²¹ Nelsson, Nels, Utdrag ur Blekingeboken 1947, *Vesans sjö*, s. 46-47

²² Nelsson, Nels, Vesans Invallningsföretag – Minnesord och data vid jubileet 1946, s. 30-31

²³ Jönsson, Nils-Erik, 1976, Vesans invallningsföretag 1926-1976 (opublicerat), s. 3

²⁴ Nelsson, Nels, Utdrag ur Blekingeboken 1947, *Vesans sjö*, s. 47-48

²⁵ Nelsson, Nels, Vesans Invallningsföretag – Minnesord och data vid jubileet 1946, s. 8

²⁶ Nelsson, Nels, Vesans Invallningsföretag – Minnesord och data vid jubileet 1946, s. 10

²⁷ Nelsson, Nels, Utdrag ur Blekingeboken 1947, *Vesans sjö*, s. 47-48

²⁸ Jönsson, Nils-Erik, 1976, Vesans invallningsföretag 1926-1976 (opublicerat), s. 6-7

²⁹ Jönsson, Nils-Erik, 1976, Vesans invallningsföretag 1926-1976 (opublicerat), s. 11

skulle leda Västra Orlundsåns vatten direkt till havet rensades och förbättrades. Allt detta stod klart 1927.³⁰ Den 18 februari 1927 invigdes den nya pumpstationen av landshövdingen (historisk bild 3).³¹ Samma år anställdes den förste pumpmästaren, Axel Nilsson, som arbetade i pumpstationen mellan åren 1927 och 1965.³²

Utbyggnaden av kanaler och diken fullföljdes åren därefter.³³ Den inre dikningen skulle visa sig bli besvärligare. Marken där huvudkanalen skulle dras bestod mestadels av gyttja som hade så svag bärighet att inte ens en människa kunde beträda den. Som tidigare nämnts inköptes ett mudderverk som flöt på vattnet under uppmuddringen. Ett skikt med gyttja grävdes bort, vattennivån sänktes något. Ytterligare ett skikt med gyttja grävdes bort och vattennivån kunde sänkas ytterligare. Så här fortsatte arbetet under flera år tills de större kanalerna stod färdiga. Grävningen av de mindre kanalerna utfördes mestadels för hand. År 1936 var hela företaget klart för avsyning. Resultatet blev över all förväntan, kostnaderna hade hållit sig inom den beräknade ramen, allt som allt uppgick kostnaderna till ca 700 000 kronor. Driftkostnaderna kunde sedan hålla sig inom rimliga gränser. I dessa ingick avlöning av pumpmästare, elkostnader, underhåll av maskiner samt rensning av alla till företaget hörande kanaler och diken.³⁴ Vid färdigställandet var Vesans Invallningsföretag det största i Norden av sitt slag, invallning.³⁵ Genom pumpandet av sjön Vesan hade man kunnat utvinna 1 500 hektar bördig åkermark. Vattensamlingsområdet hade en areal av ca 45 kvadratkilometer.³⁶

Under oktober och november 1928 hade det regnat 140 millimeter, det vill säga 1 400 000 liter per hektar (1 400 kubikmeter). Vesans nederbördsområde beräknades till 4 500 hektar och inom detta område hade det i form av regn fallit 6 300 000 kubikmeter vatten. Pumparna klarade att tillsammans pumpa 294 000 kubikmeter vatten per dygn. Den ovan nämnda vattenmängden hade kommit under 21 dygn varför pumparna kunde klara denna enorma vattenmängd. Företagets verkställande direktör beskrev en regnig natts vakthållning 1928 enligt följande:

Ljusen lysa en inbjudande till mötes vid ankomsten till Vesans pumpstation, och vid inträdet höres, trots att det är s.k. spärrtid, motorers och pumpars gång. Vadan detta? Det är regntid. Regnet har silat och störtat ned ideligen, ideligen. Under oktober föll enligt regnmätaren vid stationen 72 millimeter, och under november ha till dato, den 21, fallit 68 millimeter, vilket ej kan undgå att märkas. Men lyckligtvis finnes ju mekanisk hjälp att uppfodra vattenmassorna. Lösen är nu – forcera.

Alltså, natten börjar. Efter några råd och anvisningar av ordinarie vakthavanden, som efter flera dygns oavbruten tjänstgöring behöver en välförtjänt vila, börjar arbetet. Enligt de av kraftleverantörerna utfärdade bestämmelserna får ej utom i yttersta nödfall mer än ett pumpaggregat vara i verksamhet under lystid en sak, som även sammanfaller med företagets egen ekonomiska fördel, när strömmen då är dyrare. Helt kan kraften dock ej avstängas under den nuvarande stora tillströmningen av vatten, då vattnet i annat fall skulle stiga alltför högt. Arbetet är emellertid tillsvidare ej ansträngande. Dagens tidningar hinna grundligt genomstuderas vid motorns entoniga sång.

³⁰ Nelsson, Nels, Utdrag ur Blekingeboken 1947, *Vesans sjö*, s. 47-48

³¹ Sonesson, Jan, Vesan runt, avsnitt 6

³² Jönsson, Nils-Erik, 1976, Vesans invallningsföretag 1926-1976 (opublicerat), s. 11

³³ Sonesson, Jan, Vesan runt, avsnitt 6

³⁴ Nelsson, Nels, Utdrag ur Blekingeboken 1947, *Vesans sjö*, s. 48-49

³⁵ Nelsson, Nels, Vesans Invallningsföretag – Minnesord och data vid jubileet 1946, s. 13

³⁶ Fredholm, Olof, Teknisk Tidsskrift, Väg- och vattenbyggnadskonst, *Torrlägningsarbeten*, 24 juli 1937, s. 80

Men klockan går mot tio, och spärrtiden är slut. Alla klutar till. Vattnet, som under tiden stigit inom invallningsområdet, måste nu, innan morgonen gryr, åter vara nere vid fastställd nivå. Kraftverksleverantören önskar dessutom, att nattetiden, då annan verksamhet vilar, skall utnyttjas mest intensivt.

Alltså, evakueringspumpen sättes igång, motorer och automater smälla, ljuset domnar, pumpjättarna börjar röra sig, och inom några minuter är tonen fullödlig, klar och ren, fast monoton, som den skall ljuda här. Tre pumpar äro i gång, och vattnet forsar. Det som nyss på insidan hotade att stiga över den gräns, som satts för detsamma, börjar åter sakta ge vika. Utåt mot havet breder sig sundet bredare och mera forsande. Full verksamhet, en titt då och då till mätarna, att allt är i behörig ordning, en titt till vattenståndsregistratorn, som utvisar, att vattnet i bassängen sakta sjunker, en upprepning, när så behöves, vid gallret å insidan, som hindrar gräs, torvor o.d. att komma inom pumparnas sugkraft med ty åtföljande störningar och stopp. Och så förflyter natten sakta och stilla.³⁷

Senare kompletterades de tre pumparna med ytterligare en med en kapacitet av 0,4 kubikmeter per sekund, vilket år det skedde vet vi inte men det skedde före 1946. En transformator installerades som transformerade den högspända strömmen till lågspänning.³⁸

Snösmältningen 1942 gjorde att avbördningskanalen svämmade över och brast och pumpverket kunde inte pumpa undan sådana mängder vatten så hela området blev lagt under vatten. Efter några dygns hårt arbete lyckades man åtgärda problemet, vattnet rann åter i en bestämd fåra mot havet.³⁹

Företaget och projektet av sjön Vesans torrläggning har genom åren väckt stor uppmärksamhet, speciellt under uppbyggnadsskedet. Utflykter och studiebesök från när och fjärran har förekommit och där företaget varit mål eller delmål.⁴⁰ År 1946 restes en minnessten vid pumpstationen.⁴¹ Den tillverkades vid Nilssons stensliperi i Sölvesborg efter teckning av teckningsläraren och konstnären Bo Irvall, Sölvesborg. Följande inskription:

Vesan, 1860-1869 gjordes ett första försök till torrläggning, som dock ej kunde fullföljas. Kostnaderna gingo på 200,000 kronor, Lilla pumpdammen och Möllebjörkekanalen, ännu i användning, ligga kvar som värdefulla minnen.

1921-1926 planlades det andra företaget. Det slutfördes 1926-1936. Kostnaderna gingo på 700,000 kronor. Förrättningsman för planläggningen var lantbruksingenjör M. Vixell. Arbetet kontrollerades av lantbruksingenjör David Larsson.

Styrelsen 1926: Ernst Jönsson, ordf., Nils Olsson, K. J. Bengtsson, Olof Nilsson, Sven Svensson, Janne Svensson, Berndt Persson, Nels Nelsson, verkst. dir.⁴²

År 1959 räckte inte pumparnas kapacitet till då det inom loppet av ett par dagar kom 150-200 mm regn, alla lågt liggande åkrar översvämmades och skörden blev förstörd.⁴³

³⁷ Nelsson, Nels, Vesans Invallningsföretag – Minnesord och data vid jubileet 1946, s. 33-34

³⁸ Nelsson, Nels, Vesans Invallningsföretag – Minnesord och data vid jubileet 1946, s. 11

³⁹ Nelsson, Nels, Vesans Invallningsföretag – Minnesord och data vid jubileet 1946, s. 31-32

⁴⁰ Jönsson, Nils-Erik, 1976, Vesans invallningsföretag 1926-1976 (opublicerat), s. 10

⁴¹ Nelsson, Nels, Utdrag ur Blekingeboken 1947, *Vesans sjö*, s. 51

⁴² Nelsson, Nels, Vesans Invallningsföretag – Minnesord och data vid jubileet 1946, s. 20, 22

⁴³ Sonesson, Jan, Vesan runt, avsnitt 6

Sjön är torrlagd och ligger under havsnivå. För att håll markerna torra pumpas idag ca 3-5 miljoner kubikmeter vatten ut i Östersjön varje år.⁴⁴

Genom förrättning 2006 har invallningsföretaget rätt att uppföra en kompletterande pumpstation som ska ersätta en av de tre nuvarande pumparna. Man har också rätten att genomföra en kanalfördjupning alternativt en kompletterande pumpstation väster om väg E22. Föreslagna vattenanläggningar ska vara utförda senast 31 december 2026.⁴⁵

Beskrivning av miljön

Intill och norr om pumpstationen finns lämningar efter det försök till torrläggning som gjordes på 1860-talet. Det är en hjulgrav där skovelhjulet var placerat. Dess sidor består av kallmurad huggen sten. I dess västra sida finns en stenvalvsbro (bild 1) och dess östra sida består av natursten (bild 2). Runt hela hjulgraven finns ett staket av järnrör och nät (bild 1). Kanalen som ledde vatten till hjulgraven är igenlagd. Intill hjulgraven finns den minnessten som uppfördes 1946 (bild 3). Dess text står återgiven under historiken.

Pumpstationsbyggnaden är uppförd av med en stomme av tegel med en vit putsad fasad (bild 4, 6 & 9). Utvändigt ser den ut att vara uppförd med ett mittskepp i öst-västlig riktning med två lägre flygelbyggnader påbyggda, en på var sida. Invändigt ser det dock ut som att maskinhallen är en enhet som går i nord-sydlig riktning (bild 20 & 26). På den västra sidan av mittskeppets övre del, det som kan uppfattas som en takkupa, har en fasad av röd korrugerad plåt (bild 6). På dess östra sida har gaveln klätts med vit korrugerad plåt (bild 9). Idag är de övre fönstren som syns på historisk bild 3 och 5 förtäckta med fasadplåten. Mittskeppet har ett sadeltak med enkupigt tegel medan flygelbyggnaderna har valmade sadeltak med enkupigt tegel (bild 4). Byggnadens fönster är målade i brun kulör och av trä (bild 6, 8 & 9). Entrédörren är även den målade i brun kulör och av trä. Ovanför den finns en typ av sidliggarfönster som är välvt på dess övre sida (bild 4). På väggen ovanför entrén finns en fint arbetat belysningsarmatur (bild 4 & 5). På den västra sidans fasad finns på var sida om det mittersta fönstret en skylt av granit med inhuggen text. På den norra står texten UPPFÖRD och på den södra står ÅR 1926 (bild 7). Byggnadens grund, tillika del av dammkropp tycks vara gjuten av betong (bild 9 & 17). Byggnadens övervåning används som lagerutrymme.

Inne i pumpstationsbyggnaden finns en maskinhall som mycket påminner om en kraftstations maskinhall från samma tidsepok. Väggar och tak är vitputsade och golvet är belagt med små tegelgula klinkerplattor. Ovanför entrédörren finns en travers som kan förflyttas på stålskenor som finns utmed maskinrummets långsidor (bild 26). Längst in i rummet, på byggnadens södra gavel, finns ytterligare en dörr (bild 20 & 23). I maskinrummet finns två pumpar som är original från 1926 (bild 20, 21, 26 & 28). De är levererade av Aktiebolaget Zander & Ingeström i Stockholm (bild 22). De vilar på gjutna fundament som klätts med tegelgula keramiska plattor som ska likna gult tegel (bild 20, 21 & 23). Den norra pumpen har kvar en äldre generator men den mittersta pumpen har fått en nyare generator (bild 21). På pumparnas baksida finns ett rör (bild 28) där vattnet som

⁴⁴ Översiktsplan Sölvesborgs kommun 2020, Antagandehandling, s. 26

⁴⁵ Naturvårdsingenjörerna AB, Utredning av möjlig våtmark i anslutning till pumpstationen vid Vesankanalen i Sölvesborgs kommun, Länsstyrelsen i Blekinge Rapport 2016: 22, s. 8

pumpas upp ur Vesankanalen pumpas ut till dammen som finns på byggnadens östra sida. Längst in i rummets södra del finns den tredje pumpens fundament kvar (bild 23) men själva pumpen byttes ut 1972 och är av märket Köster Propellerpumpe (bild 23 & 24). De två äldsta pumparna måste startas manuellt medan den nyare pumpen styrs med hjälp av en givare. Längst in i det sydöstra hörnet finns en kompressor (bild 25). Den används för att evakuera den luft som finns i pumparna när de ska startas upp. Kompressorn trycker ut luften och därmed fylls pumparna med vatten och kan då startas samtidigt som kompressorn stängs av. På golvet står en äldre generator som är tagen ur drift, märkt Elektromekano (bild 26 & 27). På maskinhallens väggar finns flera fina belysningsarmaturer (bild 30). Bakom den mittersta pumpen, på maskinhallens östra sida, finns ett utrymme där det står ett manöverskåp samt ett bord och ett par stolar (bild 29).

Avrinningen från Vesan leds via Vesankanalen (bild 10) till pumpstationen som pumpar vattnet till Västra Orlundsån, kallad Möllebjörkekanalen.⁴⁶ Innan vattnet når pumpstationen passerar den, ca 50 meter väster om pumpstationen, under den nya motorvägen, E 22, som färdigställdes under 2014.⁴⁷ På kanalens sidor finns mycket växtlighet och sidorna är inte stenskodda utan består av lera och en del lösa stenar (bild 11). Närmast pumpstationsbyggnaden är dock sidorna stenskodda med kallmurad sten (bild 13). Intill Vesankanalen står en stor lingrävare som används för att plocka upp vass vid rensning av vattendraget (bild 12).

Under byggnaden finns ett utrymme där det finns tre rör (bild 16) som går ned på ett djup av ca 4 meter under medelvattenstånd⁴⁸ och som är sammankopplade med varsin pump. Via dessa rör suges vattnet upp till pumparna som transporterar vattnet vidare upp till dammen på andra sidan byggnaden. Vid högvatten pumpas 5,4 kubik per sekund.⁴⁹ Framför intaget finns ett rensgaller (bild 14) som stoppar vass och annat att följa med in till pumparna och där skapa problem. Längs med hela byggnaden finns en gångbro av gallerdurk och räcken av järn (bild 15). Här finns också en anordning med en lyftarm som används när vassen ska samlas upp i kanalen vid den rensning av vattendraget som sker varje höst. Maskinen kan åka fram och tillbaka på två skenor (bild 15). På andra sidan om pumpstationsbyggnaden samlas det uppumpade vattnet i en damm (bild 17 & 18) innan det rinner vidare via Västra Orlundsån och ut i havet. Dammen är stenskodd på sidorna (bild 19). Nivåskillnaden mellan Vesankanalen och dammen är ca 3 meter.⁵⁰

Det som skiljer den här dammen från dammar som finns vid kraftstationer, kvarnar och sågar är att dammen ligger nedströms byggnaden eftersom vattnet ska bort och inte uppströms för att skapa kraft.

Pumpstationen sköts av en man som är på plats varje dag för att se till att allt fungerar. Han har skött pumpstationen sedan 2006.⁵¹ Det kommer en del besökare till pumpstationen, speciellt sedan

⁴⁶ Naturvårdsingenjörerna AB, Utredning av möjlig våtmark i anslutning till pumpstationen vid Vesankanalen i Sölvesborgs kommun, Länsstyrelsen i Blekinge Rapport 2016: 22, s. 4

⁴⁷ Naturvårdsingenjörerna AB, Utredning av möjlig våtmark i anslutning till pumpstationen vid Vesankanalen i Sölvesborgs kommun, Länsstyrelsen i Blekinge Rapport 2016: 22, s. 4

⁴⁸ Nelsson, Nels, Vesans Invallningsföretag – Minnesord och data vid jubileet 1946, s. 11

⁴⁹ Olsson, Alve, pumpskötare, 2020-09-10

⁵⁰ Olsson, Alve, pumpskötare, 2020-09-10

⁵¹ Olsson, Alve, pumpskötare, 2020-09-10

nya motorvägen byggdes. Pumpstationen, som syns bra från motorvägsbron som sträcker sig över Vesankanalen, väcker förmodligen en del nyfikenhet hos de förbipasserande.

Kulturhistorisk värdering

Pumpstation med beståndsdelar

Pumpstationen är uppförd 1926 och fortfarande i drift vilket innebär att maskinerna finns kvar, två av tre pumpar är original från byggnadstiden. Detta gör att den har ett pedagogiskt värde samt ett teknikhistoriskt värde. Byggnaden är arkitektoniskt tilltalande i sin enkelhet och dess arkitektoniska uttryck är typisk för en mindre byggnad som inhyser en kraftstation eller pumpstation från tidigt 1900-tal. Den är autentisk då den är relativt orörd och har därmed mycket av sina originaldetaljer bevarade så som tegelpannor, fönster och dörrar, golvbeläggning, maskinfundament samt två av tre pumpar. Den har heller inte fått tillbyggnader som förvanskade den ursprungliga byggnaden. Byggnaden anses därmed ha ett arkitekturhistoriskt värde. Byggnaden med maskineri anses ha ett *högt kulturhistoriskt värde*.

Intill pumpstationsbyggnaden finns en hjulgrav som är en lämning efter den pumpstation som fanns på platsen när torrlägningsförsöket av sjön Vesan som genomfördes på 1860-talet. Den är i bra skick och är en viktig del av pumpstationens historia och har ett *kulturhistoriskt värde*.

Dammen och vattenvägarna

Dammkroppen består till stor del av pumpstationsbyggnadens grund samt förmodligen gjutna sidor en bit närmast byggnaden. Dessa sidor är till viss del även stenskodda. Själva dammspegeln är liten då dammen är något smalare än själva byggnaden och dammen övergår i en kanal ut mot havet. För betraktaren ser den närmast ut som en å eller en kanal. Och inte en damm. Vesankanalen som ligger uppströms pumpstationsbyggnaden är inte stenskodd på sidorna utan har naturliga sidor som en vanlig å. Kanalerna och dammen är viktiga delar i miljön, utan dem fungerar inte avrinningen till och från pumpstationen och hela området där Vesansjön funnits skulle översvämmas. Dammen och kanalerna anses ha ett *kulturhistoriskt värde*.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön visar en historisk pumpstationsmiljö med pumpstation, damm och kanaler. Den här miljön har haft en stor betydelse för området då torrläggningen varit en förutsättning för att utvinna jordbruksmark men även för att utnyttja tidigare sankmark som var oanvändbar och har därmed ett agrarhistoriskt värde. Projektet var viktigt för människorna i området då det under efterkrigstiden och depressionen skapade arbetstillfällen och har därmed ett socialhistoriskt värde men också ett lokalhistoriskt värde.

Projektet att torrlägga sjön Vesan provades vid ett par olika tillfällen under 1800-talet men man misslyckades. År 1927 invigdes den nuvarande pumpstationen och kanalgrävningen fortsatte några år efter det. Denna gång lyckades projektet och det fungerar än idag. När det genomfördes på 1920- och 1930-talet var det Sveriges och nordens största torrlägningsprojekt. Detta tillsammans med att byggnad och maskiner är så pass autentiska gör att helhetsmiljön tillskrivs ett *högt kulturhistoriskt värde*.

Känslighet och tålighet

Pumpstationsbyggnaden med sina maskiner är i stort sett autentisk från byggnadstiden och har *hög känslighet* för åtgärder och *långtgående anpassning av åtgärder* krävs.

Den gamla hjulgraven, som är en lämning från försöket till torrläggning av sjön Vesan på 1860-talet, är en viktig del av pumpstationens historia och har *känslighet* för åtgärder och *anpassning* av åtgärder krävs.

Vattenvägarna och dammen har en stor betydelse för hela området och dess historia, utan dem fungerar inte pumpstationen och torrläggningen av sjön Vesan. Själva dammen är stenskodd på sidorna men inte kanalerna. Ur kulturhistoriskt perspektiv har de en *känslighet* för åtgärder och *anpassning av åtgärder* krävs.

Bilder av miljön

Bild 1. I den här hjulgraven, som ligger norr om den nuvarande pumpstationens byggnad, fanns den första pumpstationens skovelhjul installerat. Bilden tagen mot väster.

Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Samma hjulgrav sedd åt öster. Foto: Helena Lundgren

Bild 3. Invid hjulgraven finns denna minnessten som restes 1946. Bilden är tagen mot öster. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Pumpstationens norra fasad där ingången till byggnaden finns. Till vänster om ingången, i det lilla plåtskjulet, finns delar av en bevattningsanläggning som används av odlarna i området. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Dekorerad armatur ovanför pumpstationens entrédörr. Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Pumpstationens västra fasad. På var sida om det mittersta fönstret syns två infällda tavlor. Bilden tagen mot sydost. Foto: Helena Lundgren

Bild 7. På var sida om fönstret finns huggna tavlor av granit, den ena med texten UPPFÖRD och den andra med texten ÅR 1926. Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Stora fönster som ger mycket ljusinsläpp. Foto: Helena Lundgren

Bild 9. Pumpstationens östra fasad. På den här sidan av byggnaden finns dammen och lite längre öster ut finns Möllelyckekanal. Bilden tagen mot sydväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 10. Vattnet kommer i Vesankanalen under E22:ans bro som syns på bilden. Bilden tagen mot väster. Foto: Helena Lundgren

Bild 11. Framför pumphusets intag samlas mycket vass och annat. Bilden tagen mot sydväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 12. Invid ån står den här lingrävaren som används vid vassröjning. Längs fram på armen sitter en vajer med en gripklo längs ned med vilken det går att lyfta upp vass från vattendraget. Till höger i bild syns en mindre kulle som består av upptagen vass. Bilden tagen mot sydväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 13. Närmast byggnaden är kanterna stenskodda. Bilden tagen mot norr.
Foto: Helena Lundgren

Bild 14. Framför intagen till pumpstationen sitter galler som ska stoppa skräp från att komma in i pumparna. Foto: Helena Lundgren

Bild 15. Längs med hela västra sidan av byggnaden finns en bro av gallerdurk. Maskinen med den långa armen används för att samla ihop vass när röjning skett i kanalen. Den kan röra sig fram och tillbaka på skenorna som syns närmast i bild. Bilden tagen mot norr. Foto: Helena Lundgren

Bild 16. Bakom gallret skimtar ett av de rör där vattnet sugts upp till pumparna.
Foto: Helena Lundgren

Bild 17. På pumpstationens östra sida finns dammen där det uppumpade vattnet samlas innan det rinner vidare ut i havet. Bilden tagen mot sydväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 18. På bilden syns en bit av dammen. Den är lite smalare än pumpstationsbyggnaden. Bilden tagen mot sydost. Foto: Helena Lundgren

Bild 19. Dammens stenskodda södra sida. Foto: Helena Lundgren

Bild 20. Inne i byggnaden står två stora pumpaggregat med sina generatorer, de är original från 1926. Detta är den norra pumpen, levererad av Aktiebolaget Zander & Ingeström i Stockholm. Bilden tagen mot söder. Foto: Helena Lundgren

Bild 21. Den mittersta pumpen med en modernare generator. Bilden tagen mot sydost.
Foto: Helena Lundgren

Bild 22. Den vackra tillverkarskylten. Foto: Helena Lundgren

Bild 23. Längst in i byggnaden och längst söder ut stod den tredje pumpen, idag bara delar kvar av den samt dess fundament. Till höger syns den nya pumpen. Foto: Helena Lundgren

Bild 24. En nyare pump har ersatt en äldre. Denna är från 1972 och av märket Köster Propellerpumpe. Bilden är tagen mot söder. Foto: Helena Lundgren

Bild 25. Längst in i det sydöstra hörnet står en kompressor som används vid uppstart av pumparna. Foto: Helena Lundgren

Bild 26. Pumpstationens maskinhall sedd mot norr. Foto: Helena Lundgren

Bild 27. En äldre generator som är tagen ur drift, märkt Elektromekano. Foto: Helena Lundgren

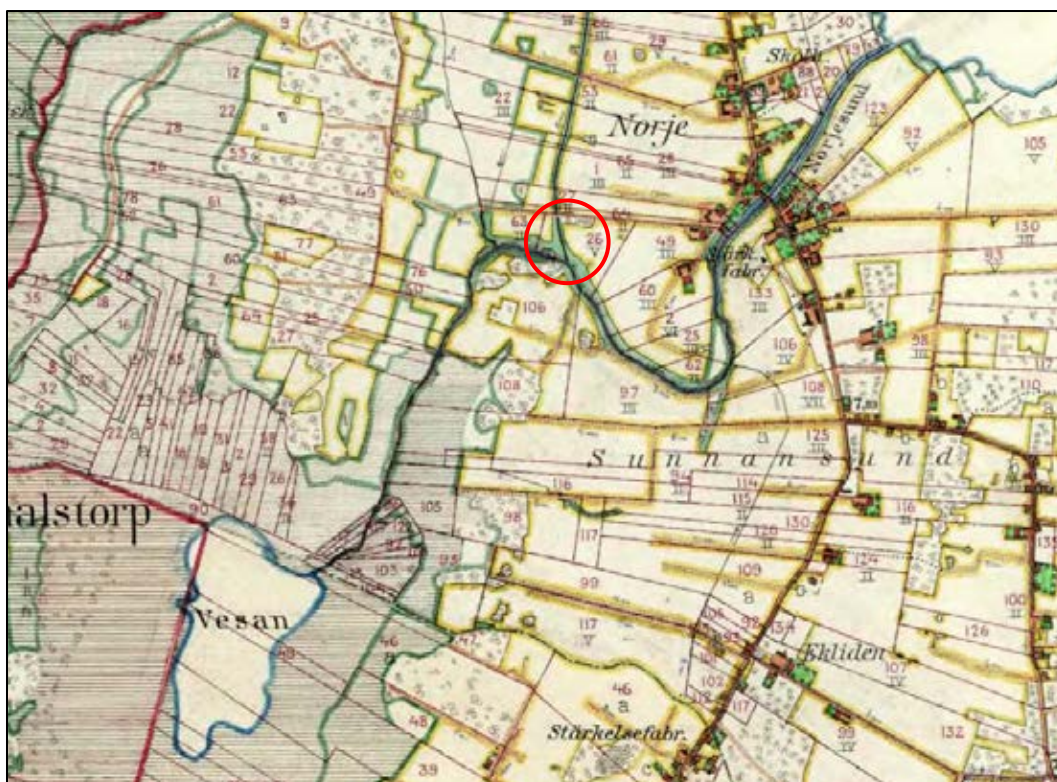
Bild 28. De två originalpumparna sedda mot nordväst. Röret som syns med en matta på, är det rör där det uppumpade vattnet från Vesankanalen pumpas ut till dammen utanför. Mattan som ligger på röret är lagd där för att pumpmästaren inte ska halka. Foto: Helena Lundgren

Bild 29. Bakom pumparna och på byggnadens östra sida finns en mindre utbyggnad där det står ett manöverskåp samt ett bord och ett par stolar. Bilden tagen mot öster. Foto: Helena Lundgren

Bild 30. Även inne i byggnaden finns dekorativa armaturer. Foto: Helena Lundgren

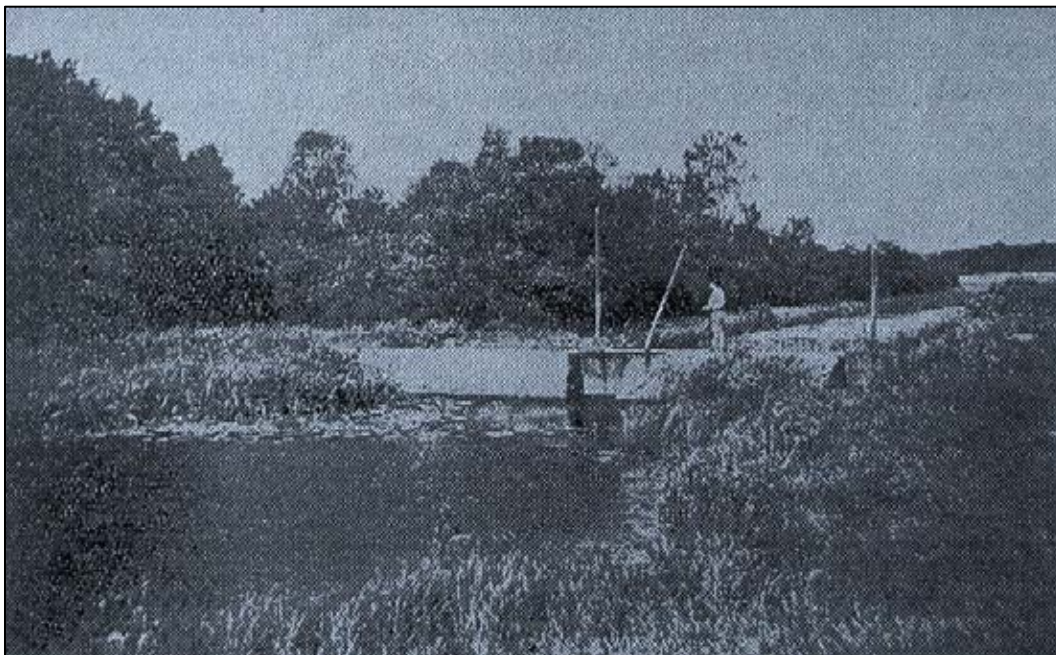
Historisk karta 2. På karta från 1915-1919 har Möllebjörkekanalen tillkommit (inom röd ring). Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915-19, Gammelstorp J112-4-10

Historisk karta 3. Utdrag ur historisk karta 2. Till vänster syns Västra Orlundsåns naturliga dragning och till höger syns Möllebjörkekanalen där Västra Orlundsån idag har sitt utflöde. Vid den här tiden fanns en dammbyggnad på den plats där pumphuset ligger idag. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915-19, Gammelstorp J112-4-10

Historisk karta 4. Kartan är baserad på den flygfotografering som utfördes över området 1969. Här syns pumpstationsbyggnaden tydligt. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1972, Gammalstorp J133-3E4f74

Historisk bild 1. Gamla dammen där pumpstationen ligger idag. Bilden är tagen före 1926. Foto: ur Vesans Invallningsföretag – Minnesord och data vid jubileet 1946, s. 9

Historisk bild 2. På bilden syns det mudderverk som inköptes till arbetet. Foto: från informations-tavla vid pumpstationen

Historisk bild 3. Invigning av pumpstationen den 27 februari 1927. På bilden syns att det bara var den övre delen av byggnaden som var putsad vid tillfället. Foto: ur Vesan runt, avsnitt 6

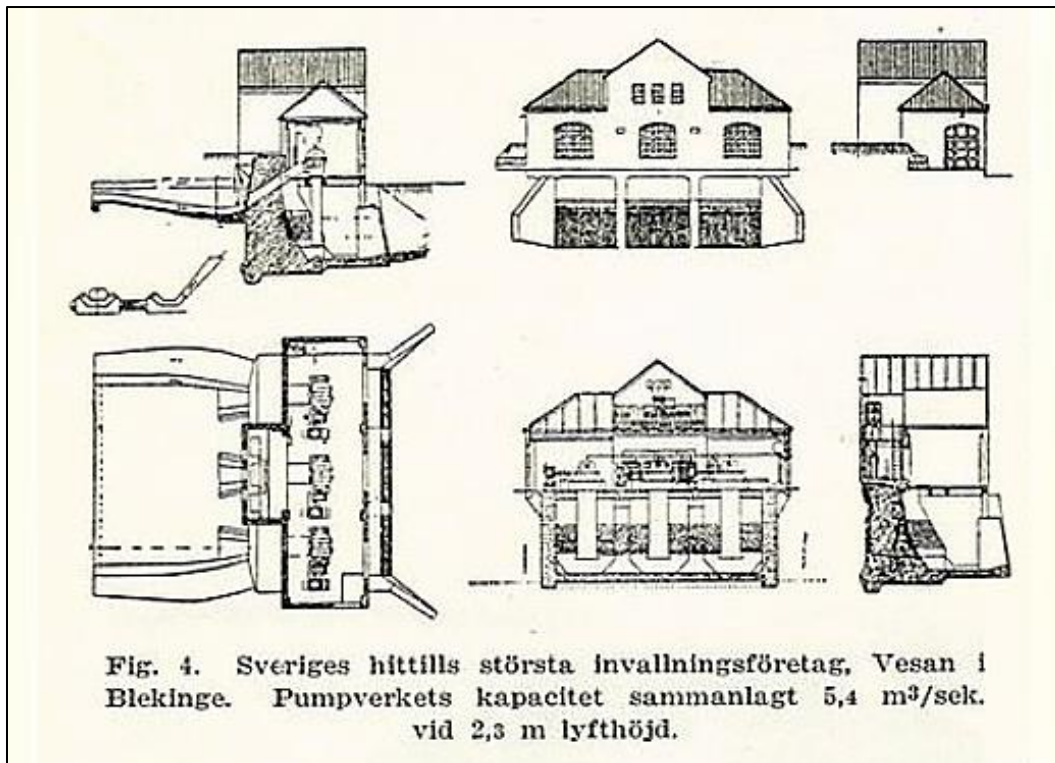

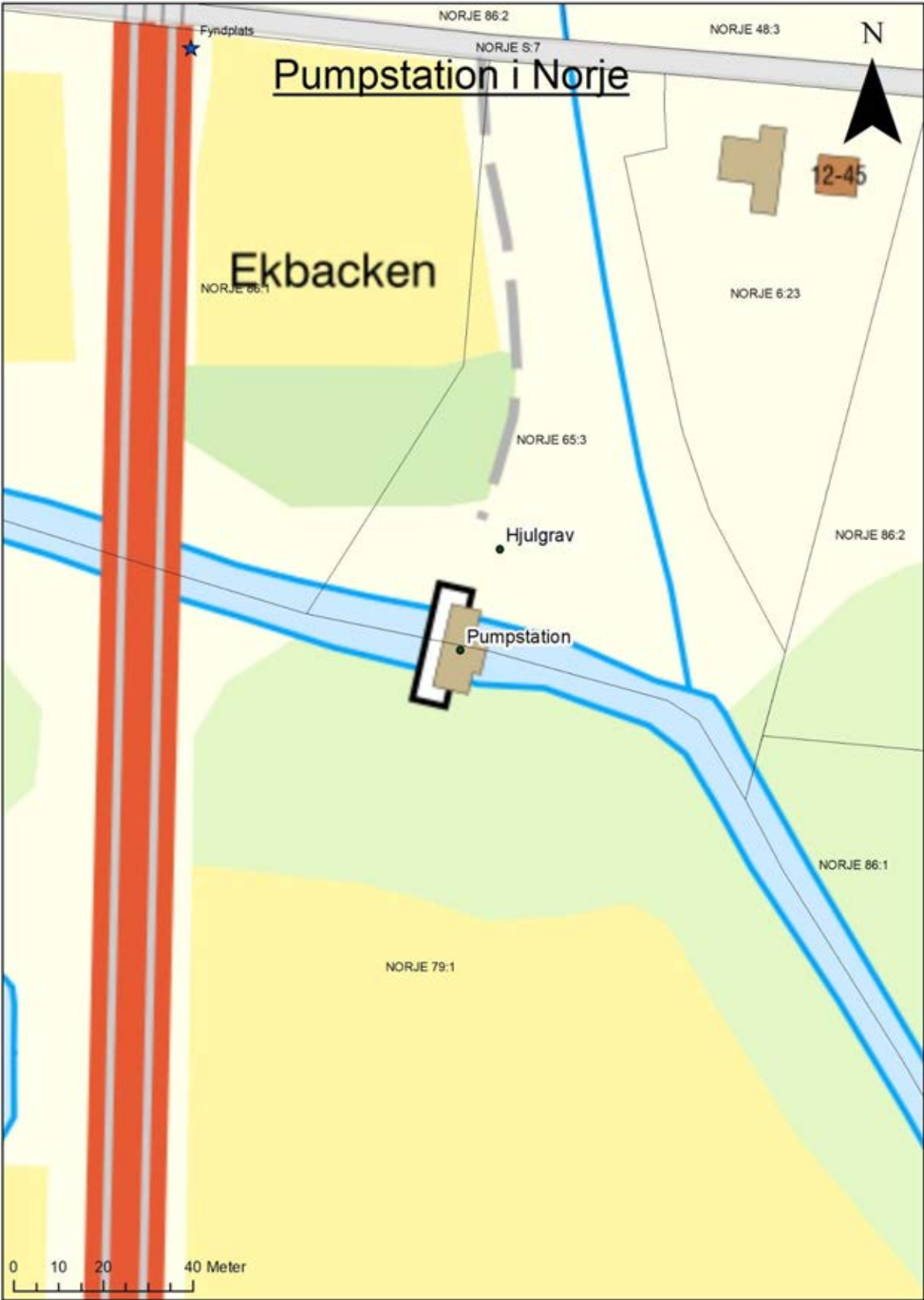
Fig. 4. Sveriges hittills största invallningsföretag, Vesan i Blekinge. Pumpverkets kapacitet sammanlagt 5,4 m³/sek. vid 2,3 m lyfthöjd.

Historisk bild 4. Ritning över Vesans Invallningsföretags pumpstation i Norge. Den översta radens vänstra bild visar pumpstationsbyggnaden i genomskärning, sedda mot söder. Där syns röret som suger upp vattnet till pumpen och vidare genom utloppsröret till dammen på byggnadens vänstra sida. Nästa bild visar pumpstationens västra fasad och intag till pumparna. Tredje bilden visar pumpstationens norra fasad. På den nedre raden visar den vänstra bilden hur anläggningen ser ut i genomskärning uppifrån, till höger finns Vesankanalen och till vänster dammen. Här syns tydligt hur utloppsrören från pumparna kommer ut i dammen. Den mittersta bilden visar pumpstationen i genomskärning sedd mot öster. Den sista bilden visar byggnaden i genomskärning utan maskiner. Ritning: ur Teknisk Tidsskrift 24 juli 1937, s. 80

Historisk bild 5. Pumpstationen omkring 1945. Foto: ur Sveriges Bebyggelse Landsbygden Blekinge län Del 1, 1945, s. 882

Kartbilaga

2. Möllebjörke kvarn och såg

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Sölvesborg, Gammalstorp
<i>HARO/Vattendrag:</i>	86-87 Västra Orlundsån
<i>Byggår:</i>	Kvarn från 1872. Såg från 1937. Dammkropp, kanaler och hjulgrav troligen 1872. stenvalvsbro omkring 1820.
<i>Lagskydd:</i>	Fornminne L1979:5917, i övrigt gäller generella hänsynsbestämmelser KML, MB och PBL.
<i>Kulturbeskydd:</i>	Kulturbeskyddat värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarn, såg med såglinje, hjulgrav, stenskoningar, damm och dammkropp, stenvalvsbro.
<i>Kärnvärden:</i>	Påkostad och välbyggd kvarnmiljö som funnits på platsen under lång tid och som har en förståelig damm- och vattenvägsstruktur.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjöl kvarn och såg

Möllebjörke omnämns i skriftliga källor första gången 1530 och det tyder på att det redan då fanns en kvarn på platsen.⁵⁴ Dock tror man att det funnits kvarn på platsen sedan medeltiden och att den skulle ha uppförts på frälsets initiativ. Enligt Skånelagen fick den som ägde mark och vatten uppföra kvarnar, villkoren var att grannarnas ägor och eventuella äldre vattenverk inte fick skadas av översvämningar och så kallad bakflod.⁵⁵ Prästrelationerna år 1624 omnämns "Møllebirck" som ett av Gammelstorps sockens 18 "torper".⁵⁶ Från början låg här en skvaltkvarn som 1685 omnämns som en "skvaltkvarn hvarest kan malas höst och vår till husbehof".⁵⁷

I handlingar från ca 1800 hittar vi Möllebjörke som var ett $\frac{3}{4}$ skattehemman. I handlingarna anges att det 1805 fanns en skattlagd sågkvarn.⁵⁸ I handlingar från 1805 kan vi utläsa att denna sågkvarn var en ramsåg med ett sågblad. Ingen ränta står angiven.⁵⁹ På karta från tiden finns ingen såg utritad (historisk karta 1 & 2). I handlingar finns uppgifter som är skrivna 1813 och där det anges att det fanns en nyligen uppförd sågkvarn, en mjöl kvarn med två par stenar samt en stuga med förstuga och kök som tillhörde nämndemannen Ola Lafvesson. Av detta kan vi anta att sågkvarnen uppfördes först och att mjöl kvarnen och mjölnarbostaden uppfördes några år efter sågkvarnen men före 1813.⁶⁰ Vid tiden hittar vi också den första mjölnaren, Sven Larsson (f. 1776), som bodde här med hustrun Anna Mattsdotter (f. 1779) och deras barn. Det anges inte vilket år de flyttat in.⁶¹ Norr om kvarnen och vattendraget låg två gårdar och i anteckningar från 1819 anges det att vägen från gårdarna till kvarnen med tillhörande bro samt vägen till Norje skulle anläggas och gemensamt betalas av de två åborna, Eskil Pehrsson och Ola Nilsson.⁶² År 1826 flyttade Sven och Anna ut från kvarnen.⁶³

Sedan blir det lite oklart vem som ägare och vem som är mjölnare. Det verkar som om gården med kvarnen har en ägare men att både gården och kvarnen drivs med hjälp av drängar för det finns ingen som är skriven enbart vid kvarnen. I husförhörslängder under åren 1830-1834 står en Lave Jönsson (f. 1794) som ägare av gården och kvarnen men det anges inte någon mjölnare. Lave bodde på gården tillsammans med hustrun Nilla Trulsdotter (f. 1797) och deras barn.⁶⁴ I handlingarna anges att de förutom gården innehade hälften av en sågkvarn och en mjöl kvarn med två par stenar. Familjen flyttade ut 1841.⁶⁵ Året därpå, 1842, flyttade Gabriel Nilsson (f. 1811) och hans hustru Pernilla Jonsdotter (f. 1820) och deras barn in. Det framgår inte om de var ägare till gården eller arrendatorer men att de bodde på gården samt innehade hälften av kvarnen.⁶⁶ I husförhörslängder

⁵⁴ Ysane-Norje Hembygdsförening och Sölvesborgs kommun, Informationstavla på platsen

⁵⁵ Milton, Hans, 1994, Listers och Sölvesborgs historia – Den förhistoriska och den danska tiden, s. 267

⁵⁶ Fornminnesregistret L1978:7327

⁵⁷ Göransson, Jonte & Sandqvist, Bo. 1991 s. 77-78

⁵⁸ Förteckning öfver alla i Blekinge Län befintlige Mjöl- och Sågkvarnar omkring år 1800

⁵⁹ Specifikation över befintliga sågkvarnar uti Bräkne och Listers Härader Fögderie uti Blekinge län 1805

⁶⁰ Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte på inägor 1811, Gammelstorp socken Möllebjörke nr 1

⁶¹ Gammelstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1813-1820, SE/LLA/13105/A I/3, sid 212

⁶² Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte på inägor 1811, Gammelstorp socken Möllebjörke nr 1

⁶³ Gammelstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1825-1830 SE/LLA/13105/A I/5, sid 367

⁶⁴ Gammelstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1830-1834 SE/LLA/13105/A I/6, sid 236

⁶⁵ Gammelstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1834-1841, SE/LLA/13105/A I/7, sid 423

⁶⁶ Gammelstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1841-1846, SE/LLA/13105/A I/8, sid 402

under åren 1841-1846 dyker Lave Jönsson upp igen med hustrun Nilla Trulsdotter och deras barn. Han tycks äga 1/8 dels gård, hälften i kvarnen och arrendera andra hälften.⁶⁷ De står som inflyttade 1846.⁶⁸

Lave och Nillas son, Per Lavesson (f. 1823), tog över gården men föräldrarna bodde kvar, troligen på undantag. Kvarnen och en bit mark togs över av Lave och Nillas dotter Hanna Lavesdotter (f. 1826) och hennes man Olavus Nilsson (f. 1821) och deras barn. Olavus står som inflyttad 1854 men förmodligen flyttade hela familjen in det året.⁶⁹ År 1857 flyttade Per Lavessons hustru Karin Svensdotter (f. 1833) in på gården.⁷⁰

År 1857 flyttade även Per Persson (f. 1832) och hans hustru in på en av gårdarna vid Möllebjörke. Samma år dog hustrun.⁷¹ Per Perssons gifte senare om sig med Kristina Larsdotter (f. 1841) som flyttade in 1864.⁷² Egendomen Möllebjörke gård bestod tidigare av två gårdar, Möllebjörke 1:4 och 1:5, som sammanslogs till en gård av Per Persson.⁷³ Exakt vilket år det skedde vet vi inte. År 1872 lät han uppföra en kvarnbyggnad av sten som bestod av två så kallade kvarnbottnar och en kvarnvind.⁷⁴ Samma år avled Lave Jönsson⁷⁵ och Olavus och Hannas son Nils reste till Amerika endast 19 år gammal.⁷⁶ År 1873 flyttade drängen Daniel Johansson (f. 1837), hans hustru Hanna Andersdotter (f. 1837) och deras son in vid Per Perssons gård.⁷⁷

År 1876 flyttade Olavus och Hanna ut från kvarnen.⁷⁸ Året därpå flyttade Per och Karin ut från sin gård. Strax efter förlorade de två av sina barn och ytterligare ett barn, äldste sonen, flyttade till Amerika 1879.⁷⁹ Kanske var det när de flyttade som gårdarna slogs samman. Per Persson och hans hustru bodde kvar på gården till 1884. Deras dräng Daniel Johansson står vid tiden skriven som mjölnare vid kvarnen.⁸⁰ År 1886 flyttade deras enda barn, sonen Anders Gustaf, till Amerika endast 20 år gammal. Två år senare flyttade Daniel och hans hustru Hanna ut från kvarnen. Istället flyttade mjölnaren Mattis Larsson (f. 1838) in tillsammans med hustrun Marta Kristina Persdotter (f. 1835) och deras barn. Hur länge de stannade vet vi inte.⁸¹ Däremot kan vi konstatera att det var under deras tid vid som det skedde ett dråp vid kvarnen. Detta antagande baseras på två saker, för det första så flyttade nästa mjölnare in 1898, vi återkommer till honom. För det andra så var ett av vittnena vid dråpet mjölnardrängen Alfred Mattsson som var Mattis och Marta Kristinas son Alfred (f. 1873).⁸²

⁶⁷ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1841-1846, SE/LLA/13105/A I/8, sid 411

⁶⁸ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1846-1850, SE/LLA/13105/A I/10, bild 137

⁶⁹ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1850-1854, SE/LLA/13105/A I/12, sid 135-136

⁷⁰ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1854-1857, SE/LLA/13105/A I/14, sid 193

⁷¹ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1857-1860, SE/LLA/13105/A I/16, sid 547

⁷² Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1861-1866, SE/LLA/13105/A I/18, sid 564

⁷³ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946, s. 120

⁷⁴ Winning, Svenska kvarnar 1940, s. 375

⁷⁵ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1871-1876, SE/LLA/13105/A I/22, sid 430

⁷⁶ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1871-1876, SE/LLA/13105/A I/22, sid 435

⁷⁷ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1871-1876, SE/LLA/13105/A I/22, sid 420

⁷⁸ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1876-1881, SE/LLA/13105/A I/24, sid 402

⁷⁹ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1876-1881, SE/LLA/13105/A I/24, sid 396

⁸⁰ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1881-1885, SE/LLA/13105/A I/26, sid 308

⁸¹ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1886-1900, SE/LLA/13105/A I/28, sid 490

⁸² Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1886-1900, SE/LLA/13105/A I/28, sid 490

Lördagen den 26 september 1891⁸³ skedde, som tidigare nämnts, ett dråp vid Möllebjörke kvarn. Kronolänsman Bolling häktade smeden Lars Hofflander från Agerum som misstänkt för dråpet på hemmansägaren Mattis Johnsson från Agerum. Hofflander fördes till kronohäktet i Karlshamn. Upprinnelsen till det hela var att Hofflander, som vi tiden hade tillfälligt arbete vid stärkelsefabriken i Möllebjörke, och Mattis Johnsson under lördagen hade supit tillsammans och då råkat i gräl. De hade vid ett tillfälle varit ensamma inne i kvarnen och då hade dödsfallet inträffat.⁸⁴ Mjölndrängen Alfred Mattsson, som var son till mjölnaren,⁸⁵ berättade vid vittnesmålet att han vid dådet befunnit sig på nedre botten och kommit upp i kvarnen och sett Hofflander, iklädd träskor, sparka på Johnsson som låg på golvet för att få honom att resa sig upp.⁸⁶ På Johnssons kropp hade inga andra tecken till yttre våld synts än blod som rann ur näsan samt ett märke efter ett hårt slag bakom vänstra örat, som såg ut att komma från ett trubbigt tillhygge, antagligen den järnvikt som var flyttad från sin vanliga plats och låg på en mjöllår invid det ställe i kvarnen, där Mattis Johnsson och Hofflander hade befunnit sig. Hofflander som varit kraftigt berusad vid tillfället, eller som det stod i tidningen; *som i följd af brännvinsförtäring befann sig i oredlig sinnesförfattning*, nekade till att ha utsatt Johnsson för våld.⁸⁷ Obduktionsprotokollet lästes upp i rätten och där framgick att hjärtat i den dödes kropp var omgärdat av en fettbildning varför man kom fram till att han lika gärna kunde ha avlidit av hjärtförslamning som av yttre våld. Hofflander sattes därför på fri fot och målet uppsköts till den 3 november 1891.⁸⁸ Om Hofflander senare blev dömd för dråp vet vi inte. Det finns uppgifter om att ytterligare en person fanns på platsen när det supits upp ett par liter brännvin och en del öl, nämligen åboen Bengt Åkesson i Lörby. Hans roll i det hela framgår inte, kanske han lämnat platsen när dråpet begicks. I en tidning stod också att personer från orten uppgav att Hofflander var känd för hyggligt uppförande och som endast i berusat tillstånd någon gång kunde förgå sig. Den dödade skildrades däremot såsom en illa känd person, som varit dömd till straffarbete för misshandel och dessutom starkt misstänkt för mordbrand.⁸⁹ Om detta skvaller stämmer vet vi inte, det har även i tidningarna skrivits att Hofflander var känd på orten för att vara en orosmakare.

År 1898 flyttade torparen och mjölnaren Ernst Theodor Källgren (f. 1876) in vid kvarnen.⁹⁰

När det gäller ägandet av gården och kvarnen finns en del oklarheter som säkert går att fördjupa sig i. Det finns uppgifter på att Per Persson sålde gården med tillhörande kvarn till Bengt Knutsson.⁹¹ Som tidigare nämnts så flyttade Per Persson ut från gården 1884 men Bengt (f. 1840) står som inflyttad 1898.⁹² Kanske flyttade Per bara ut utan att sälja gården eller så köpte Bengt den men det tog några år innan han flyttade dit. Ett tredje alternativ kan vara att Per sålde gården med tillhörande kvarn till Aktiebolaget Ifö Chamotte- & Kaolinverk och att det var de som sedan sålde

⁸³ Karlshamns allehanda, lördagen den 24 oktober 1891, sid 2

⁸⁴ Blekingen 1891-10-02, sid 2

⁸⁵ Karlshamns allehanda, lördagen den 24 oktober 1891, sid 2

⁸⁶ Nyaste Kristianstadsbladet, fredagen den 23 oktober 1891, s. 2

⁸⁷ Blekingen 1891-10-02, sid 2

⁸⁸ Karlshamns allehanda, lördagen den 24 oktober 1891, sid 2

⁸⁹ Nya Kristianstadsbladet skrevs en notis tisdagen den 29 september 1891, sid 2

⁹⁰ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1886-1900, SE/LLA/13105/A I/28, sid 490

⁹¹ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946, s. 120

⁹² Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1886-1900, SE/LLA/13105/A I/28, sid 488

gården till Bengt men behöll kvarnen. Bolaget bröt kaolin en bit bort från kvarnen.⁹³ Exakt när kvarnen styckades bort från Möllebjörke gård och såldes vet vi som sagt inte, men 1905 står lantbrukaren H. Sigurd Jönsson som ägare av kvarnen som då malt 44 000 kg mjöl och gryn. Vid kvarnen fanns ett vattenhjul, tre par stenar och en anställd.⁹⁴ I fabriksberättelser 1910 står August Jönsson som ägare.⁹⁵ August var svärson till Bengt Knutsson och hade köpt gården av denne 1905.⁹⁶ Kanske han sålde kvarnen vidare under 1910 för det finns uppgifter på att det var Aktiebolaget Ifö Chamotte- & Kaolinverk⁹⁷ som ägde kvarnen när mjölnaren Frans Johansson (historisk bild 2) kom dit som arrendator 1910.⁹⁸ Frans (f. 1879) flyttade in vid kvarnen tillsammans med hustrun Tulli Karlsson (f. 1879).⁹⁹ Innan de kom till Möllebjörke kvarn hade Frans fått yrkesutbildning under sex års tid vid olika kvarnar samt varit kvarnföreståndare på sex olika platser i Skåne och Småland.¹⁰⁰ År 1910 maldes 4 000 kg havremjöl, 4 000 kg rågmjöl samt annan förmalning för 750 kronor. Kvarnen hade vid tiden tre par stenar, ett vattenhjul och en anställd.¹⁰¹ Vattenföringen i ån var ibland mycket liten och redan 1913 installerades därför en råoljemotor som reservkraft.¹⁰² År 1916 fick det sitt första barn, dottern Ingeborg. Två år senare, 1918, restaurerades mjölnarbostaden. Den var fortfarande i en våning och inrymde en lägenhet om två rum och ett kök. Bekvämligheter som vatten och avlopp hade installerats.¹⁰³ Tidigare angavs att mjölnarbostaden hade förstuga och kök men på 1940-talet angavs att bostadshuset hade två rum och kök. Detta innebär att byggnaden hade byggts till och tittar man på historisk bild 5 så har mjölnarbostaden byggts till mot öster. Detta kan också ses om man jämför historisk karta 5 & 6, där byggnaden på den senare kartan har en mer rektangulär form.

År 1919 fick mjölnarparet sitt andra barn, sonen Lennart.¹⁰⁴ På 1920-talet anges att arbetsstyrkan i kvarnen var två man, chefen samt en anställd. Främmande förmalning hade skett till en summa av 4 271 kronor och kvarnen hade fortfarande tre par stenar, ett vattenhjul och en råoljemotor och 2 880 kg flytande bränsle hade förbrukats.¹⁰⁵ År 1922 sålde Aktiebolaget Ifö Chamotte- & Kaolinverk Möllebjörke kvarn med rätt till vattenfall till mjölnaren Frans (historisk bild 2) i befintligt skick. I köpet ingick kvarnbyggnaden, varmed avses den del av ladubyggnaden, vari kvarnen var inrymd intill befintlig skiljevägg, dels bostadshuset (historisk bild 4), hästlidret söder om ån samt drängstugan norr om ån (historisk karta 6). Köpeskillingen var 10 000 kronor. Tillträde skulle ske i mars 1923 utom de delar som var utarrenderade till lantbrukaren August Jönsson. Dessa skulle mjölnaren få tillträde till när arrendet gick ut. Säljaren förbehöll sig rätten att hämta vatten till kostallet samt till det vatten som erfordrades till säljarens vädur-pump som dessutom skulle flyttas och säljaren skulle ha rätt att dra tillförselledningen från dammen och över kvarntomten

⁹³ Göransson, Jonte & Sandqvist, Bo. 1991, s. 78

⁹⁴ Riksarkivet, Fabriksberättelser 1905, Gotlands och Blekinge län

⁹⁵ Riksarkivet, Fabriksberättelser 1910, Gotlands och Blekinge län

⁹⁶ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946, s. 120

⁹⁷ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1922, 10-GAM-948

⁹⁸ Göransson, Jonte & Sandqvist, Bo. 1991 s. 78

⁹⁹ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946., s. 121

¹⁰⁰ Winning, Svenska kvarnar 1940, s. 375

¹⁰¹ Riksarkivet, Fabriksberättelser 1910, Gotlands och Blekinge län

¹⁰² Göransson, Jonte & Sandqvist, Bo. 1991 s. 79

¹⁰³ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946, s. 121

¹⁰⁴ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946, s. 121

¹⁰⁵ Riksarkivet, Fabriksberättelser 1920, Gotlands och Blekinge län

som servitut. Inför försäljningen hade köparen och säljaren gemensamt uppfört en brandmur mellan kvarnen och halmladan. Den nye kvarnägaren skulle ha rätt att använda vägarna både norr om och söder om vattendraget.¹⁰⁶

Samma år som försäljningen genomfördes, ersattes vattenhjulet med turbindrif. I samband med att sjön Vesan torrlades 1926, och en pumpstation som också genererade elektricitet byggdes vid Norje, fick man elektrisk ström till kvarnen men den användes endast för belysning.¹⁰⁷ Familjen fortsatte att utveckla kvarnplatsen. Frans ville höja vattennivån i dammen och förde från och med 1925 en strid med bönderna om detta. Det tog några år att nå dit och 1932 fastställdes slutligen en vattendom där vattenhöjden fick ökas med 157 cm till totalt 5,75 meter över havet. För att ålen skulle kunna ta sig förbi dammluckorna och turbinen byggdes en trappa.¹⁰⁸ Ett nytt valsverk installerades 1933 och hela kvarnhuset fick nytt trävirke.¹⁰⁹ År 1935 angavs att kvarnen hade två par stenar, två par valsar, en vattenturbin, en oljemotor, att man i anläggningen förbrukat 200 kg motor- och brännolja (ej pannbrännolja), 50 kg vanliga maskin- och så kallade cylinderoljor och 20 kg konsistensfett. Arbetsstyrkan var tre man, en arbetsgivare och två anställda.¹¹⁰

År 1937 inköptes ett mindre jordområde, på vilken en vattendriven cirkelsåg installerades som drevs med hjälp av remskivor och drivaxlar. År 1940 angavs det att drivkraften vid kvarnen var ett vattenfall med en fallhöjd på fyra meter som drev två turbiner om sammanlagt 70 hk. Det fanns även en tillskottskraft från en råoljemotor om 20 hk. Kvarnverket bestod av två par stenar, en dubbelvalsstol, korngrynsverk och ett fullständigt rensverk. Kvarnen sysselsatte två man. Jämsides bedrevs en mindre sågverksrörelse.¹¹¹ Senare på 1940-talet anges att tomten hade en areal på 5000 kvm, att kvarnen hade en golvyta på 550 kvm och att taxeringsvärdet var 25 000, därav mark 7 400 och byggnader 17 600. Arbetsstyrkan var tre man. Den årliga kapaciteten var 700 000 kg mjöl medan sågen hade en årlig kapacitet på 3 000-4 000 kbfot*. Den årliga omsättningen vid anläggningen var 3 500 kronor.¹¹² *(En svensk kubikfot motsvarade 2,827 lm³, lm³ är förkortning av lös kubikmeter som är en volym, bestämd efter totala yttermått inklusive mellanrum vid uppläggning).¹¹³

Mjölarnas arbetsmiljö var inte den bästa. Arbetsdagarna kunde vara långa, ibland upp till 16 timmar och på vintern var det kallt och dragit i kvarnen som var ouppvärmad. Kvarnstenarna, som vägde 1000-1100 kg, skulle knackas om med två till tre veckors mellanrum, ett precisionsjobb som tog en till två dagar. Hade man otur så var stenen dålig och det kunde då ta lika lång tid att knacka om den som att mala. För att lyfta stenarna användes en travers eller hävstång. Övriga arbetsuppgifter bestod i att kärra in och kärra ut säd och mjöl, sopa och städa, bokföra. Sonen

¹⁰⁶ Lantmåterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1922, 10-GAM-948

¹⁰⁷ Göransson, Jonte & Sandqvist, Bo. 1991, s. 79

¹⁰⁸ Göransson, Jonte & Sandqvist, Bo. 1991, s. 81

¹⁰⁹ Winning, Svenska kvarnar 1940, s. 375

¹¹⁰ Riksarkivet, Fabriksberättelser 1935, Blekinge län

¹¹¹ Winning, Svenska kvarnar 1940, s. 375

¹¹² Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946, s. 121

¹¹³ Strömbergs, C. A. (red), Ingenjörshandboken, Del 5, Material,, Byggnad, Värme och sanitet, 1947-1948, s. 247

Lennart fick tidigt börja hjälpa till i kvarnen, till en början med att sopa och städa. År 1945 började han i kvarnskolan i Mariestad.¹¹⁴

År 1949 byggdes det en ny väg förbi Möllebjörke kvarn och mjölnarbostaden fick rivas för den stod där vägen skulle dras fram.¹¹⁵ Samma år uppfördes en ny mjölnarbostad söder om den nya vägen.¹¹⁶

År 1957 reparerades kvarnen och en mjöltransportör installerades som hade fläktar som sög ut mjölet så att man slapp bära det. Fram till dess hade det färdigmalda mjölet eller krosset burits från den nedre kvarnbotten till den övre kvarnbotten där säckarna sedan kunde kärns ut. Året därpå, efter moderns bortgång, skrevs kvarnen över på syskonen Lennart (historisk bild 6) och Ingeborg (historisk bild 7). Efter 1960 upphörde brödsädmalningen och därefter var det fodersäd till svin och kreatur som maldes vid kvarnen. Elektricitet hade funnits sedan 1926 men det var först 1971 som kvarnen började drivas med elektricitet, då installerades en elektrisk motor som skulle driva kvarnen och turbinerna kunde plockas bort.¹¹⁷

Som tidigare nämnts så uppfördes en cirkelsåg 1937. På så sätt kunde vattenkraften utnyttjas under större delen av året och som följd av detta kunde inkomsterna öka. Det krävdes två man för att föra stocken och det var kostsamt. Timret som kom till sågen innehöll ofta spik vilket förstörde skärpan i klingan som då måste slipas om, ett drygt arbete med alla sågtänder på en 48 tums klinga. Från Möllebjörke sågverk har det levererats mycket uppsågat timmer till broilerhus och svinstallar på Lister.¹¹⁸

År 1983 såldes kvarnen till Håkan Jönsson på Möllebjörke gård.¹¹⁹ Kvarnverksamheten lades ned 1986 och sågen långt senare, ca 2002. År 2002 såldes kvarnen till nuvarande ägaren.¹²⁰

I samband med uppförandet av en fiskvandringväg har delar av dammen rivits och dammspegeln sänkts. Detta skedde omkring 2013.¹²¹

Enligt miljöinventering 2013 MIFO1 så har det skett betning i kvarnen, det är dock oklart i vilken omfattning.¹²² Betning som förekomst har skett från slutet av 1800-talet fram till 1966.¹²³

¹¹⁴ Göransson, Jonte & Sandqvist, Bo. 1991, s. 78, 80

¹¹⁵ Göransson, Jonte & Sandqvist, Bo. 1991, s. 78

¹¹⁶ Larsen, Mats-Anders, ägare, muntlig 2020-09-10

¹¹⁷ Göransson, Jonte & Sandqvist, Bo. 1991, s. 78-80

¹¹⁸ Göransson, Jonte & Sandqvist, Bo. 1991, s. 82

¹¹⁹ Göransson, Jonte & Sandqvist, Bo. 1991, s. 80

¹²⁰ Jönsson, Agnetha

¹²¹ Wilund, Paul, 50 kvarnar i Blekinge – Inventering av kvarnar utpekade i MIFO, Länsstyrelsens rapport: 2018:16, s. 22-23

¹²² Wilund, Paul, 50 kvarnar i Blekinge – Inventering av kvarnar utpekade i MIFO, Länsstyrelsens rapport: 2018:16, s. 22-23

¹²³ Lamme, Sara, Inventering av förorenade områden, Kvarnar och gårdar med kvicksilverbetning i Kronobergs län, Länsstyrelsen rapportserie 2005:09, s. 2

Beskrivning av miljön

Kvarnbyggnaden (bild 5) ligger invid landsvägen. Den är uppförd av murad natursten och dess östra gavelröste är klätt med grön korrugerad plåt (bild 5, 8 & 10). Dess västra vägg har en brandmur av tegel (bild 3). Taket är ett sadeltak som är något vinklat längst ner (bild 8 & 9). På kvarnens framsida, som är den södra sidan, är taket klätt med takpannor av betong i en ovanlig stil (bild 6). På taket finns en mindre takkupa. Takets baksida är klätt med enkupigt tegel. Under takfoten på byggnadens framsida finns en vitmålad dekorlist längs med hela sidan (bild 5 & 7). Kvarnbyggnaden har vackert spröjsade fönster av trä, på framsidan är de i brun kulör (bild 7) och på byggnadens baksida i vitt (bild 10). På baksidan finns även en dörr där hjulhuset tidigare funnits (bild 24 & 25). Dörrar av trä som ser ut att vara bruna men som troligen varit tjärade (bild 5). Den västra dörren har ersatt ett fönster (historisk bild 8). Innanför den stora dörren mitt på byggnadens långsida finns en inre pardörr som består av två vikedörrar med vackert spröjsade fönster (bild 12). Det är ovanligt med den här typen av dörrar på en kvarnbyggnad, dessutom är det ovanligt med dubbla dörrar, det vill säga både ytterdörr och innerdörr. På den ena vikedörren finns en symbol inristad (bild 13). Det är ett så kallat karvsnitt, ofta kallad karvsnittsblomma eller rosett. Bland annat vanlig i botten på äldre ostformar av trä, kanske mera ovanligt på en dörr.

Kvarnens nedre botten nås via en dörr på den östra gaveln. Våningsplanet saknar maskineriet och fungerar idag som förråd (bild 11). På den övre kvarnbotten som även är entréplan, finns ett skåp bevarat (bild 14), ett uttag i taket som tidigare varit sammankopplat med fyrkantiga rör (bild 15), en el-central (bild 16), en sädesträtt som fört säden ned till maskinerna (bild 17) samt den av kvarnstenarna i ett kvarnstenspar (bild 18). Det är liggaren som finns kvar medan löparen saknas. På kvarnvinden finns en del kvar av maskineriet men det finns ingen trappa upp längre så dit kunde vi inte komma.

Som tidigare nämnts fanns det en vinkelbyggnad som var sammanbyggd med kvarnen. Delar av den brann någon gång efter 1922 då en finns med på karta från det året (historisk karta 6) samt på fotografi från ca 1925 (historisk bild 1). Idag återstår nästan bara dess södra del (bild 1 & 2). Denna del är, precis som kvarnen, uppförd av murad natursten som har gavelrösten av rödslammad träpanel under ett sadeltak klätt med enkupigt tegel.

Sammanbyggd med kvarnen finns en cirkelsåg som installerades 1937 (bild 3) där det mesta av såglinjen finns kvar (bild 4), sågklingan är dessvärre stulen. Sågbyggnadens bakre vägg, som också är den norra väggen, består av rester efter den nedbrunna vinkelbyggnadens norra vägg (bild 23). Den östra gaveln består av kvarnens västra vägg, i övrigt är sågbyggnaden helt öppen. Förutom den bakre stenväggen bärs byggnaden upp av ett regelverk under ett sadeltak klätt med rödmålad trappkorrugerad plåt (bild 1, 2 & 3) samt galvad sinus-korrugerad plåt.

Bakom och norr om kvarnbyggnaden finns dammen, dammkroppen och vattenvägarna (bild 19). Själva dammspegeln är idag borta och dammen är igenväxt (bild 20). Dammen är en verksdamm och själva dammkroppen är en gravitationsdamm som står av sin egen tyngt och den är ca 15 meter lång och 4 meter bred. Den är byggd som en skalmursdamm av kallmurad sten som skal och med morän eller dylikt som kärna. Närmast kvarnbyggnaden finns utskovet till intagsrännan till

kvarens vattenhjul, norr om det finns en överfallsöppning som fungerat som ett breddavlopp, på var sida om den finns en strävpelare som stöttar upp konstruktionen. Norr om överfallsöppningen finns ett utskov som fört vattnet till huvudfårens kanal och som tidigare troligtvis reglerats med en spetlucka (historisk bild 1, bild 21 & 22).

Vattenvägarna består idag av två kanaler, en kvarnränna och en huvudfåra. Tidigare har även överfallsöppningen fungerat som en extra reglering (historisk bild 1) och då bör dess vatten ha runnit ut i en av kanalerna. Vid intaget till vattenhulets korta träränna fanns tidigare tre spetluckor. Idag finns endast en träställning kvar (bild 23, 26 & 27). Intill den finns en av dammkroppens två strävpelare (bild 27). Den är byggd av sten men har senare fått ett pågjutet skyddande skikt. Nedströms intaget finns hjulgraven bevarad (bild 26 & 27). Utloppskanalen från hjulgraven består på dess södra sida av kvarnbyggnadens grund (bild 10 & 26). Den norra sidan är delvis stenskodd men har också en del gjutna element. Strax uppströms om den bro som sträcker sig över vattendragen finns en mindre öppning i kanalen där det syns vatten (bild 28). Det är ovisst om vattnet från överfallsöppningen kommer ut den vägen. Vattnet i kvarnens utloppskanal rinner under en stenvalvsbro (bild 29) och vidare österut i den igenväxta kanalen (bild 30).

Huvudfåran har idag ingen reglering. Som tidigare nämnts så har regleringen tagits bort. Huvudfårens kanal är stenskodd, delvis kallmurad (bild 31 & 32) och delvis murad (bild 33). Vattnet rinner under en träbro (bild 34) och vidare bort i den stenskodda kanalen (bild 35) innan den går samman med kvarnens utloppskanal.

Söder om kvarnbyggnaden uppfördes den nya landsvägen 1949 och den gamla landsvägen, som svängde runt och kvarnbyggnadens östra gavel, användes inte längre för trafik. Landsvägsbron som fanns på platsen finns dock kvar som en gångbro över vattendraget. Den har fått en grind på sin norra sida (bild 19 & 36). Bron var från början en stenvalvsbro med två valv. Den var ursprungligen ca 14 meter lång i nord-sydlig riktning, 4 meter bred och 2 meter hög ovan vattenytan.¹²⁴ Idag finns det södra valvet kvar och sträcker sig över kvarnens utloppskanal. Brodelen är numera ca 9 meter lång, 4 meter bred och 2 meter hög. Själva valvet är ca 5 meter långt. Bron är byggd av tuktade stenar har broräcken som sitter fästade på de gamla bropelarna av tuktad sten och består överst av järnrör och de nedre räckena består av järnbalk (bild 29). Längst den västra sidan finns fyra brostenar och på den östra sidan fem bropelare. Den del av bron som sträcker sig över huvudfårens kanal är av senare datum. Den är uppförd av trä med träräcken och vilar på pelare av betong (bild 34). På sidorna finns delar av den gamla stenvalvsbron kvar i form av kallmurade stenar och cement. På historisk bild 4 kan vi se att det redan där är en träbro över huvudfåran. Bron är registrerad i Fornminnesregistret som fornlämning, Bro L1979:5917, Gammalstorp 6:1.

Söder om vattendraget och landsvägen, och snett emot kvarnen, ligger mjölnarbostaden som uppfördes 1949 (bild 29 & 37). Den är avstyckat ifrån kvarnfastigheten och består idag av en egen fastighet men med samma ägare som kvarnen. Byggnaden har källare, stomme av betongsten som är putsad, sadeltak med röda eternitplattor lagda som romber, vita modernare dörrar och vita fönster som delvis är original.

¹²⁴ Fornminnesregistret, Bro L1979:5917, Gammalstorp 6:1

Norr om vattendraget och kvarnen finns Möllebörke gård som tidigare ägde kvarnen (bild 38). och som var delad i två gårdar som slogs samman under 1800-talets andra hälft. Området är registrerat i Fornminnesregistret som möjlig fornlämning, bytomt/gårdstomt L1978:7327, Gammalstorp 291. Området anges vara ca 90 x 70 meter (Ö-V). Enligt karta från år 1695 bestod då området av tre gårdar. Vid storskifte 1802 fanns två gårdar fortfarande kvar inom tomten medan den tredje hade flyttats ca 60 meter sydöst, på andra sidan ån (historisk karta 1 & 2) som även den anges vara en fornlämning, boplats L1978:6913, Gammalstorp 172.¹²⁵ Detta område är idag åkermark och ligger öster och sydöst om mjölnarbostaden.

Kultuhistorisk värdering

Kvarn och såg med beståndsdelar

Möllebörke har en lång historia och kontinuitet som kvarnplats. Dagens kvarnbyggnad härrör från 1872 och är exteriört till stora delar autentisk från byggnadstiden. Invändigt är det dock kraftigt förvanskad då kvarnbotten delats in i flera mindre rum. Detta utrymme går dock att återställa utan allt för stora ingrepp. Däremot så saknas i stort sett alla maskiner, några mindre lämningar finns dock. Sammantaget ges kvarnen ett *kulturbistoriskt värde*.

Sågbyggnaden är delvis yngre än kvarnen men är sammanbyggd med densamma. Dess norra vägg är samtida med kvarnbyggnaden och en rest efter den byggnad som till största del försvann vid en brand. Sågverksamheten har haft en stor betydelse för platsen och människors överlevnad och den är relativt komplett med maskiner och ges ett *kulturbistoriskt värde*.

Dammen och vattenvägarna

Dammen och dammkroppen fyller inte längre någon funktion men tillsammans med hjulgraven och de stenskodda kanalerna ger de ändå en tydlig bild av hur vattenkraften fungerat på platsen då allt är samlat på en väldigt liten yta nära kvarn- och sågbyggnaderna. Sammantaget har de ett pedagogiskt värde. Dammens vattenspegel är kraftigt igenväxt med sly men skulle området rensas upp så att ytan syns bättre så skulle det ytterligare öka förståelsen för hur vattenkraften använts på platsen trots att vattenspegeln inte finns kvar. Då platsen är väldigt komprimerad med damm och vattenvägar så är det viktigt att alla delar får finnas kvar, om någon del tas bort så försvinner en stor del av det pedagogiska värdet. Sammantaget ges damm, dammkropp och vattenvägar ett *kulturbistoriskt värde*.

Över vattenvägarna sträcker sig den gamla stenvalvsbron som är byggd av tuktade stenar och som ursprungligen bestod av två valv. Den uppfördes som bro till den nya landsvägen omkring 1820 och hade stor betydelse för platsen då den var en förutsättning för människorna att lätt kunna förflytta sig över vattendraget då det fanns bebyggelse på båda sidor. Det ena valvet är ersatt med en träbro vilket skedde redan före eller under 1940-talets första hälft. Trädelarna är utbytta under senare år men de äldre fundamenten finns kvar och är en del av huvudfårans stenskodda kanal. Även det kvarvarande stenvalvet fungerar som en del av kvarnens stenskodda utloppskanal. Bron är registrerad som en fornlämning och har ett *kulturbistoriskt värde*.

¹²⁵ Fornminnesregistret,

Helhetsmiljön

Platsen har haft stor betydelse för orten och dess människor, här kunde man få sin säd malen och sina stockar sågade och under tiden man väntade kunde man träffas och utbyta information. Det här gör att platsen har ett lokalthistoriskt värde.

Mjölnearbostaden är av senare datum men dess koppling till kvarn- och sågverksamheten gör att den har ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Helhetsmiljön visar en fin kvarn- och sågmiljö där byggnader och vattenvägar ligger fint samlade på ett litet område och där alla delar i utomhusmiljön finns kvar så när som på vattenspegeln, dammluckor och vattenhjul. Utskoven i dammkroppen samt de träkonstruktioner som finns kvar medför att det ändå går att läsa av platsen. Även hjulgraven hjälper till med detta trots att själva vattenhjulet saknas. När det gäller dammspegeln så kan, som tidigare nämnts, röjning av området bidra till förståelsen för platsen trots avsaknaden av en vattenspegel. Sammantaget gör alla delar ändå att miljön är avläsbar och den ges ett *kulturhistoriskt värde*.

Samlad bedömning av känslighet och tålighet

Kvarnbyggnaden är uppförd 1872 och är påkostad och välbyggd och kommer att hålla i många år framöver om den sköts om. Den är en oumbärlig del i kvarnmiljön och har *hög känslighet* för åtgärder och *särskild anpassning av åtgärder* krävs.

Sågbyggnaden är till stora delar yngre än kvarnbyggnaden men den har en stenvägg som är samtida med kvarnen. Inne i sågbyggnaden finns såglinjen bevarad. Sågbyggnaden med sitt maskineri har *känslighet* för åtgärder och *anpassning av åtgärder* krävs.

Dammen, dammkroppen, hjulgraven och de stenskodda vattenvägarna har alla stor betydelse för helhetsmiljön, om någon del försvinner så försvåras avläsbarheten på platsen. Alla dessa element har därför *hög känslighet* för åtgärder och *särskild anpassning av åtgärder* krävs.

Stenvalvsbron är det äldsta byggda objektet på platsen och har en stor betydelse, både historiskt för framkomligheten för människor och hästdragna transporter men också idag då den fungerar som en gångbro över vattendraget. Dess bevarade stenvalvs samt fundamenten till den nyare brodelen har *hög känslighet* för åtgärder och *särskild anpassning av åtgärder* krävs. Observera att stenvalvsbron är registrerad i Fornminnesregistret som fornlämning, Bro L1979:5917, Gammalstorp 6:1.

Mjölnearbostaden är uppförd 1949 och är en av de yngsta byggnaderna på platsen. Den har som bostad till mjölnearen en koppling till kvarnen, den är relativt orörd och anses ha en *känslighet* för åtgärder och en *viss anpassning av åtgärder* krävs.

Bilder av miljön

Bild 1. Den södra delen av den vinkelbyggnad som tidigare låg sammanbyggd med kvarnbyggnaden. Till höger i bild skymtar taket till sågen. Bilden tagen mot nordväst.
Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Mellan byggnaden och sågbyggnaden finns en väg. Foto: Helena Lundgren

Bild 3. Närmast i bild sågbyggnaden. Bortom den syns kvarnens västra gavel. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Interiör från det öppna såghuset. På bilden syns delar av remdriften. Bilden tagen mot öster. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Kvarnbyggnadens södra långsida. På äldre fotografi ser man att den vänstra dörren inte var en dörr utan där fanns ett fönster, jämför med historisk bild 8. Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Kvarnbyggnaden har speciella takpannor som är tillverkade av betong. På baksidan av kvarnbyggnaden är taket klätt med enkupigt tegel på det gamla spåntaket. Foto: Helena Lundgren

Bild 7. Kvarnbyggnaden har många fina spröjsade fönsterbågar. Under takfoten finns en dekorerad vitmålad list som går längs med hela kvarnbyggnadens långsida. Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Kvarnbyggnadens östra gavel. Förbi den gick landsvägen från ca 1820-talet fram till och med 1949 när vägen fick en ny dragning. Foto: Helena Lundgren

Bild 9. Längst ned vinklas taket ut. Foto: Helena Lundgren

Bild 10. Kvarnbyggnadens norra sida som även är dess baksida där vattenrännan går tätt förbi. Bilden tagen mot sydväst. Foto: Eva Eliasson

Bild 11. På nedre kvarnbotten finns inget kvar av maskinerna och våningen fungerar som förråd. Bilden tagen mot väster. Foto: Helena Lundgren

Bild 12. Innanför de kraftiga portarna på byggnadens långsida finns dessa vackra spröjsade vikedörrar som idag står öppna. Detta är mycket ovanligt att man har dubbla dörrar, både ytter och innerdörrar i en kvarnbyggnad och speciellt så arbetade dörrar som dessa. Foto. Helena Lundgren

Bild 13. Mitt på den ena vikedörren finns detta karvsnitt, ofta kallad karvsnittsblomma eller rosett. Karvsnitt av denna typ är bland annat vanlig i botten på äldre ostformar av trä.
Foto: Helena Lundgren

Bild 14. Inne i kvarnbyggnaden finns detta skåp bevarat från kvarntiden. Bilden tagen mot sydväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 15. I taket finns lämningar efter kvarndriften, bland annat detta som varit sammankopplat med fyrkantiga rör av trä. Foto: Helena Lundgren

Bild 16. El-central. Foto: Helena Lundgren

Bild 17. Tratt där säden kunde komma ned till ett av kvarnstenparen. Med snörena som hänger från taket kunde man antagligen styra flödet av säd från kvarnvinden. Foto: Helena Lundgren

Bild 18. Delar av det ena kvarnstensparet finns kvar, detta är liggaren, löparen som legat ovanpå finns inte kvar. Foto: Helena Lundgren

Bild 19. Anläggningen sedda mot sydväst med kvarnen och till höger skymtar en del av dammkroppen. Hitom kvarnen syns den gamla landsvägsbron och de grindar som idag stänger av bron. Foto: Helena Lundgren

Bild 20. Av dammspegeln finns inte mycket kvar då hela dammen är kraftigt igenväxt. Bilden tagen mot sydväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 21. Dammkroppen. Här syns de två strävpelarna (markerade med pilar). Mellan dem fanns tidigare en överfallsöppning bestående av tre delar som troligen gick att stänga med hjälp av sättar. jämför med historisk bild 1. Till vänster om dem finns intagen till vattenhulets intagsränna och till höger om pelarna finns den öppning som finns i dammkroppen som idag släpper igenom vattnet och som även tidigare troligtvis reglerades med en spetlucka. Bilden tagen mot väster. Foto: Helena Lundgren

Bild 22. Dammkroppen i lite mer närbild tillsammans med den del av kvarnen där vattenhulets fanns. Bilden tagen mot sydväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 23. Här fanns tidigare intaget till vattenhjulet intagsränna av trä som skymtar på historisk bild 1. Fönstret på bilden finns på den del av byggnaden som delvis brann ned, stenväggen mot vattendraget klarade sig och fungerar idag som sågbyggnadens norra vägg. Bilden tagen mot sydväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 24. Kvarnbyggnadens norra sida där tidigare vattenhjul och sedan turbin fanns. Foto: Helena Lundgren

Bild 25. Här har tidigare vattenhjulet och sedan turbinen varit placerade. Bilden tagen mot söder. Foto: Helena Lundgren

Bild 26. Längst bort i bilden syns den gamla hjulgraven samt öppningen där intaget till vattenhjulet, och sedan turbinen, från dammen fanns och som reglerades med hjälp av tre spettluckor. Bilden tagen mot väster. Foto: Helena Lundgren

Bild 27. Hjulgraven med ställningen för intaget till vattenhjulets intagsränna samt den södra strävpelaren. Bilden tagen mot väster.
Foto: Helena Lundgren

Bild 28. I kvarnrännans norra sida finns en liten öppning där vattnet försvann in. Vi såg ingen öppning i huvudfårans kanalsida så någon sammankoppling mellan kanalerna finns inte. Bilden tagen mot nordväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 29. Stenvalvsbron som sträcker sig över kvarnrännan och som tidigare fungerade som landsvägsbro. De broräcken som idag sitter på de gamla bropelarna av sten består överst av järnrör och de nedre av järnbalk. I bakgrunden syns mjölnarbostaden från 1949. Mellan den och bron låg tidigare den första mjölnarbostaden. Bilden tagen mot sydost. Foto: Helena Lundgren

Bild 30. Kvarnrännan fortsätter mot öster men är i stort sett torrlagd. Bilden tagen mot öster. Foto: Helena Lundgren

Bild 31. Huvudfårans kanal släppte förbi överskottsvatten. Dammkroppen med sitt utskov syns längst bort i bild. Bilden tagen mot väster. Foto: Helena Lundgren

Bild 32. Huvudfårans kanalsidor är stenskodda med både huggen sten och natursten. Bilden tagen mot sydväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 33. På kanalens norra sida är stenarna delvis fogade. Bilden tagen mot nordväst.
Foto: Helena Lundgren

Bild 34. Stenvalvsbrons norra valv är utbytt mot en träbro som vilar på betongfundament.
Bilden tagen mot söder. Foto: Helena Lundgren

Bild 35. Huvudfårans kanal nedströms bron. Här är kanalens sidor närmast bron gjutna av betong för att sedan övergå till stenskoningar ytterligare en bit innan den går samman med kvarnens utloppskanal. Troligen finns stenskoningar under betongen. Bilden tagen mot öster. Foto: Helena Lundgren

Bild 36. Den gamla landsvägsbron som sträcker sig över vattendraget. Till höger skymtar en del av kvarnbyggnaden och bakom träden syns taket på mjölnarbostaden från 1949. Bilden tagen mot söder. Foto: Helena Lundgren

Bild 37. Mjölnearbostaden som uppfördes 1949. Bilden tagen mot sydost. Foto: Helena Lundgren

Bild 38. Norr om vattendraget och kvarnen finns Möllebjörke gård som tidigare ägde kvarnen. Bostadshuset på bilden är uppfört under tidigt 1800-tal och tillhörde den östra gården. Bakom träder till vänster i bild finns ett äldre bostadshus som är från 1700-talet. Bilden är tagen mot norr. Foto: Helena Lundgren

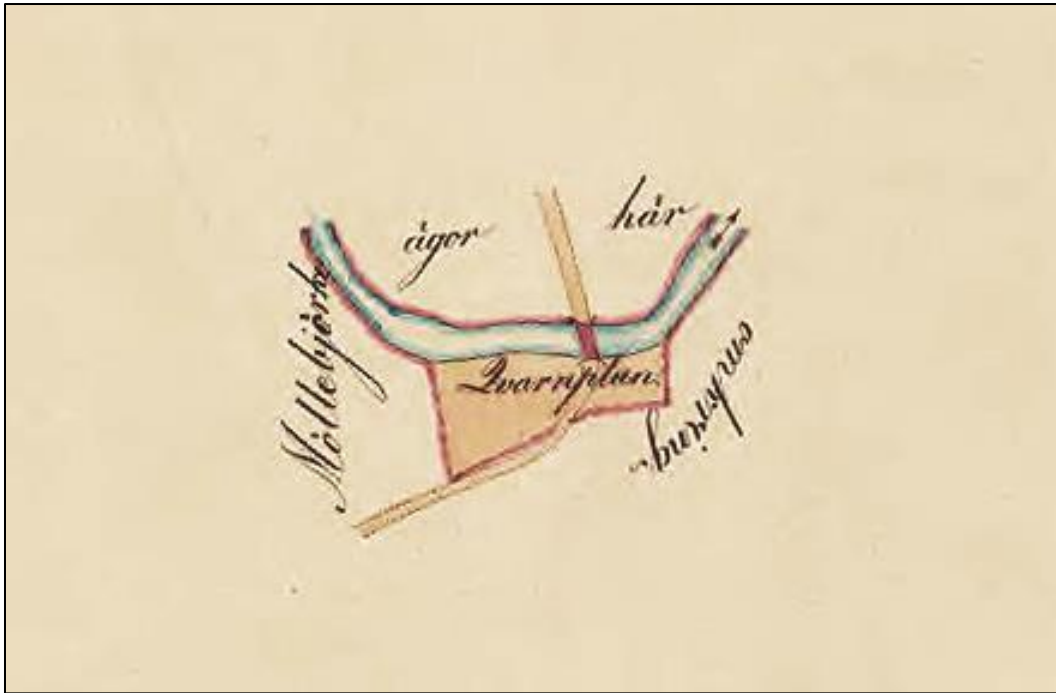
Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Det finns inga kvarn- eller sågmarkeringar på kartan, sågkvarnen uppfördes omkring 1805 och kvarnen något senare. Någon skvaltkvarn finns inte heller uttridad vid tiden. På kartan syns tydligt hur den äldsta vägen med tillhörande bro var dragen. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskiye 1802, 10-GAM-15

Historisk karta 2. Kartan är ursprungligen från 1800 men har använts vid förrättningar 1811, 1813 och 1819. Här finns inte heller några kvarn- eller sågmarkeringar och det beror troligen på att kartan inte kompletterats med detta. Vi vet av andra handlingar att de samt mjölnarbostaden fanns 1813. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte på inägor 1811, Gammelstorp socken Möllebjörke nr 1

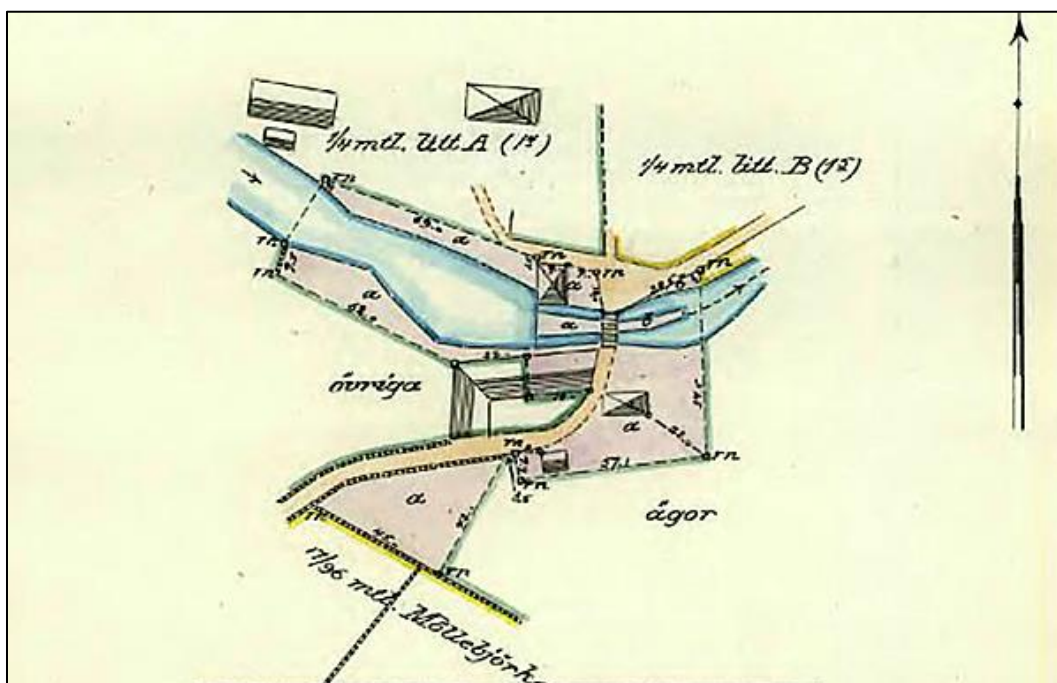
Historisk karta 3. Kartan är upprättad vid utstakning av kvarnplan 1867. Enligt handlingarna låg en sågkvarn, mjölnarbostad och trädgård på den södra sidan om ån medan mjölkvarnen låg på den norra sidan. På kartan syns också den nya dragningen av landsvägen med tillhörande bro som omnämns i handlingar från 1819. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Utstakning övrigt 1867, 10-GAM-120

Historisk karta 4. På karta från 1869 finns en kvarnmarkering samt en sågmarkering på platsen, båda norr om vattendraget. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskartan 1869, Karlshamn J243-10-1

Historisk karta 5. Kvarn- och sågbyggnaderna är svåra att se på kartan, bostadshuset syns dock öster om vägen. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915-1919, Gammalstorp J112-4-10

Historisk karta 6. Det lila området innehåller Möllebjörke kvarns ägor, avstyckade från ¼ mantal litt A (1:4) och ¼ mantal litt B (1:5) 1922. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1922, 10-GAM-948

Historisk karta 7. År 1969 genomfördes en flygfotografering över området som fungerat som underlag för kartan som är tryckt 1972. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1972, Gammalstorp J133-3E4f74

Historisk bild 1. Kvarnägare Frans Johansson tillsammans med sonen Lennart invid kvarndammens överfallsöppning. Bakom den syns tre spettluckor som användes för att reglera vattnet till vattenhjulet. Bilden bör vara tagen omkring 1925. Foto: ur Tidsbilder I, 1991, artikel om Lennart Johansson, s. 79

Historisk bild 2. Kvarnägare Frans Johansson. Foto: ur Svenska kvarnar 1940, s. 375

Historisk bild 3. Kvarnen sedd mot sydost. På dammkroppen, invid kvarnbyggnaden, står två personer. Till vänster i bild syns huvudfårans reglering och till höger syns den byggnad som brann och där sågen sedan uppfördes 1937. Bilden bör därmed vara tagen före 1937. Foto: ur Svenska kvarnar 1940, s. 375

Historisk bild 4. Möllebjörke kvarn ca 1946. På bilden syns att den hitre delen av bron inte består av ett stenvalv. På bilden har ett turbinhus av trä tillkommit. Bilden är tagen mot sydväst. Foto: ur Sveriges bebyggelse Landsbygden Blekinge län del 1, 1945-1948, s. 121

Historisk bild 5. Mjölnerbostaden som revs vid vägens omdragning 1949. Foto: ur Sveriges bebyggelse Landsbygden Blekinge län del 1, 1945-1948, s. 121

Historisk bild 6. Lennart Johansson, f. 1919. Bilden är troligen tagen 1991. Foto: ur Tidsbilder I, 1991, artikel om Lennart Johansson, s. 76

Historisk bild 7. Ingeborg Johansson, f. 1916. Bilden är troligen tagen 1991. Foto: ur Tidsbilder I, 1991, artikel om Lennart Johansson, s. 78

Historisk bild 8. På bilden kan de fina glasörrarna anas. Bilden är troligen tagen 1991.
Foto: ur Tidsbilder I, 1991, artikel om Lennart Johansson, s. 77

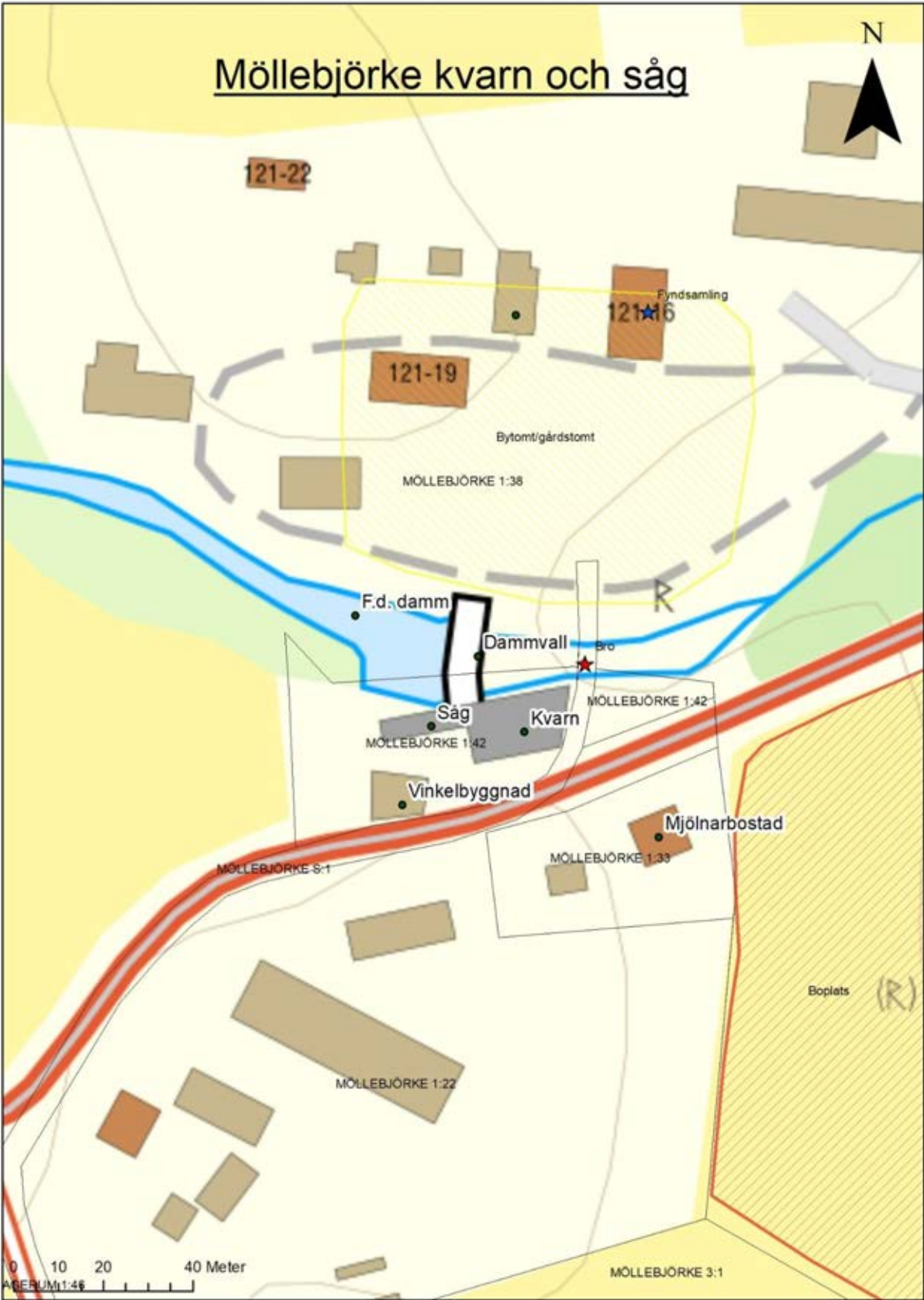

Historisk bild 9. Interiörbild från kvarnen. Mannen på bilden står vid mjölkastet där säckarna fylls på med det nymalda mjölet. Bilden är troligen tagen 1991. Foto: ur Tidsbilder I, 1991, artikel om Lennart Johansson, s. 81

Historisk bild 10. Trappa inne i kvarnbyggnaden. Bilden är troligen tagen 1991. Idag finns ingen trappa till kvarnvinden. Foto: ur Tidsbilder I, 1991, artikel om Lennart Johansson, s. 77

Kartbilaga

3. Möllekulla kvarn

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Sölvesborg, Gammalstorp
<i>HARO/Vattendrag:</i>	86/87 Västra Orlundsån
<i>Byggår:</i>	Kvarn och såg 1910. Bostadshus och ekonomibygnad 1922.
<i>Lagskydd:</i>	Möjlig fornlämning, småindustri L1978:7236, Gammalstorp 255. Generella hänsynsbestämmelser KML, MB och PBL.
<i>Kulturbeskydd:</i>	Kulturbeskyddat värde.
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarn och såg med maskineri, dammkropp, stensködd vattenkanal.
<i>Kärnvärden:</i>	Bevarad kvarn- och sågmiljö med bevarade interiörer och som tillhört Möllekulla kronohemman. Förståelig dammstruktur.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjøl kvarn och såg

Möllekulla omnämns för första gången 1520 och i den intilliggande byn Sandbäck omtalas 1417 "Myllone och Myllogarthin", vilka eventuellt skulle kunna syfta på Möllekulla kvarn och Möllekulla gård.¹²⁶ Dock tror man att det funnits kvarn på platsen sedan medeltiden och att den skulle ha uppförts på frälsets initiativ. Enligt Skånelagen fick den som ägde mark och vatten uppföra kvarnar, villkoren var att grannarnas ägor och eventuella äldre vattenverk inte fick skadas av översvämningar och så kallad bakflod.¹²⁷ I Prästrelationerna år 1624 omtalas "Möllekulle" som ett av Gammalstorps sockens 18 "torper".¹²⁸ I Förteckning öfver alla i Blekinge Län befintlige Mjøl- och Sågkvarnar omkring år 1800 står det att Möllekulla nämns i 1671 års jordebok. I samma handlingar benämns Möllekulla som ett kronohemman som hade en kvarn för husbehov. Detta medför att vi med säkerhet kan säga att det var en skvaltkvarn.¹²⁹ På gamla kartor finns namnet Möllekulla utskrivet men ingen kvarn är markerad på kartorna och det beror förmodligen på att det varit just en skvaltkvarn. Den äldsta kartan vi hittat är från 1705.¹³⁰

I fabriksberättelser från 1905 finner vi Möllekulla kvarn och såg, som ägare står Erik Håkansson. Man hade malt 10 000 kg mjöl och i kvarnen fanns åtta vattenhjul (sannolikt en felaktig uppgift), två par stenar och en anställd. Där framkommer att det fanns en såg som drevs med ett vattenhjul, ångpanna och att det fanns tre anställda. 100 kubikmeter trävaror av gran och furu hade sågats.¹³¹ Den nuvarande kvarnen och sågen uppfördes 1910 vilket också är det år som rörelsen anges ha startat (historisk karta 1). Byggnaderna var uppförda av trä och ansvarig byggmästare var Bernt Valström. Lokalernas sammanlagda golvyta var 92 kvadratmeter. År 1920 avsöndrades området med kvarn- och sågbyggnaden från kronolänsmansbostället.¹³² Anledningen var att detta skulle försäljas på auktion. Hemmanet delades i åtta delar, varav område C var bebyggd med kvarnen samt ytterligare en byggnad (historisk karta 2). Arealen var 11 hektar, 1 ar och 50 kvadratmeter och fastighetsbeteckningen blev Möllekulla 1:5.¹³³ Samma år står Mattis Månsson som ägare av kvarnen. I handlingarna framgår att det inte bedrivits någon verksamhet i kvarnen under 1920, detta berodde förmodligen på avsöndringen och försäljningen.¹³⁴

År 1922 köptes fastigheten av Olof Herbert Olsson (f. 1884) och hans hustru Ida Lindqvist (f. 1888). De flyttade in tillsammans med sina fyra söner, Gösta (f. 1915), Hugo och Karl (f. 1918) och Göte (f. 1920). Samma år lät de uppföra bostadshuset i en våning och vindsvåning (historisk bild 2). Byggnaden innehöll en bostad om tre rum och ett kök. Omkring 1922 uppfördes även en ekonomibyggnad med ladugård.¹³⁵

¹²⁶ Fornminnesregistret, Småindustri L1978:7236, Gammalstorp 255

¹²⁷ Milton, Hans, 1994, Listers och Sölvesborgs historia – Den förhistoriska och den danska tiden, s. 267

¹²⁸ Fornminnesregistret, Bytomt/gårdstomt L1978:7337, Gammalstorp 283

¹²⁹ Förteckning öfver alla i Blekinge Län befintlige Mjøl- och Sågkvarnar omkring år 1800

¹³⁰ Lantmäteristyrelsens arkiv, Avmätning 1705, Gammalstorps socken Ryedal nr 1-3

¹³¹ Riksarkivet, Fabriksberättelser 1905, Gotland och Blekinge län

¹³² Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946. 124

¹³³ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Gränsbestämning, Ägostyckning 1921, 10-GAM-197

¹³⁴ Riksarkivet, Fabriksberättelser 1910, Gotlands och Blekinge län

¹³⁵ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946 s. 124

År 1945 anges att fastighetsbeteckningen var Möllekulla 1:5 och att de 11 hektaren mark bestod av 5 hektar jord och 6 hektar skog och taxeringsvärdet var 12 500 kronor varav 11 900 var jordbruksvärdet och 600 kronor var skogsbruksvärde. Till egendomen hörde även kvarn och såg (historisk bild 1) med en tomtareal av 5 000 kvm och ett taxeringsvärde på 8 000 kronor, därav mark 2 000 kronor och byggnader 6 000 kronor. Vid den här tiden var anläggningen utrustad med vattenhjul, turbin som installerats 1939, ett siktverk, två sammalskvarnar (kvarnstenspar), en havrekross samt såg och spånhyvel. Utöver ägaren fanns en anställd som drev verksamheten. På gården fanns en häst, tre kor och tre svin. Det var fortfarande Olof Herbert och hans hustru Ida som ägde fastigheten.¹³⁶

Utöver kvarn- och sågverksverksamheten så hyvlades även takspån i en spånhyvel. Verksamheten lades troligen ned på 1960-talet. År 1972 köpte nuvarande ägaren Möllekulla kvarn och såg för markens skull. Bostadshuset hyrs ut. På 1970-talet byttes träluckorna i dammkroppen ut men de höll bara i ca 10 år.¹³⁷

Beskrivning av miljön

Det första besökaren möts av när denne kommer in på gården är två ekonomibyggnader samt ett bostadshus, vi återkommer till dessa. Närmast ån, något lägre än gårdsplanen, ligger kvarn- och sågbyggnaden (bild 1 & 2). Den nedre delen av kvarnen tycks en stomme av timmer samt sten. Den övre kvarnbotten som även är entréplanet, har en regelstomme med fasad av rödslammad locklistpanel. Byggnaden har ett sadeltak med korrugerade eternitplattor. Vita fönster av trä samt en brun dörr som ser ut att vara från 1970-1980-talet. Utanför dörren finns en kvarnsten liggandes på marken (bild 5). På byggnadens baksida finns det som en gång varit turbinhuset och som idag är väldigt raserat (bild 14 & 15). Längs med kvarnbyggnadens västra långsida finns ett skärmtak som bärs upp av träpelare och som är klätt med eternitplattor (bild 2). Under skärmtaket finns såglinjen med sågbänk och sågklinga bevarade (bild 3 & 4).

Inne i kvarnbyggnaden finns två kvarnstenspar, det ena liggandes i kvarnkaret (bild 10) och det andra ligger öppet (bild 8) då kvarnkaret står lutat mot väggen (bild 6 & 7). På det senare kvarnstensparet ligger sädestratten upp och nedvänd (bild 7 & 8). Ytterligare sädestrattar finns bevarade (bild 9 & 11). Bakom kvarnstenen som ligger i sitt kvarnkar finns en rensmaskin, även kallad sädesharpa, levererad av August Lundell i Bredaryd. Rensmaskinen var försedd med såll och fläktanordningar. I maskinen sorterades säd i olika vikt- och storleksklasser med hjälp av dessa såll och en kraftig luftström. Samtidigt som det skedde avskildes agnar och andra föroreningar. På nedre kvarnbotten finns remdriften kvar (bild 13), där finns trappan som leder upp till den övre kvarnbotten där kvarnstenarna finns samt diverse andra saker (bild 12).

Dammen är en varksdamm och själva dammkroppen är en gravitationsdamm som står av sin egen tyngd och som är uppbyggd som en skalmursdamm som är byggd av kallmurad huggen sten med en kärna av morän eller liknande. Närmast kvarnen är dammkroppens bredd 0,6 meter.¹³⁸ I den

¹³⁶ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946, s. 124

¹³⁷ Gustavsson, Tomas, ägare

¹³⁸ Fornminnesregistret, Småindustri L1978:7236, Gammalstorp 255

delen finns ett ca 3 meter brett¹³⁹ utskov som fungerat som intag till kvarnrännan. Både dammkroppen och öppningen är svåra att se på grund av växtligheten (bild 16). Det syns dock att det inte finns någon lucka kvar som kan reglera intaget. Nedströms dammkroppen ska det finnas en grävd ränna som är ca 30 meter lång och 3 meter bred och som löper in till kvarnbyggnadens turbinsump och som fortsätter på andra sidan som utloppskanal.¹⁴⁰ Vid vårt besök gick detta inte att se då turbinsump med tillhörande överbyggnad har raserats samt att det är kraftigt igenväxt på kvarnbyggnadens baksida där turbinsumpen finns.

Öster om intaget finns ett utskov där nya luckor sattes i på 1970-talet men de höll bara omkring 10 år så idag är luckorna borta (bild 17 & 18). Bortom utskovet fortsätter dammkroppen mot öster. Den här delen är ca 15 meter lång och 1,5 meter bred och har ett skal av kallmurade huggna stenar som är ca 0,3 till 0,6 meter långa.¹⁴¹ I den här delen av dammkroppen finns en ca 10 meter¹⁴² lång överfallsöppning (bild 18). I och med att dammluckorna är borta så är vattennivån i dammen väldigt låg vilket medför att vattenspegeln saknas och området är kraftigt igenväxt (bild 19). Nedströms dammkroppen finns en åfåra som är stensatt.¹⁴³

Väster om kvarnbyggnaden finns mjölnarbostaden som uppfördes 1922 och som har byggts till i omgångar (bild 1 & 20). Den första tillbyggnaden är gjord före 1945 (historisk bild 2) och den andra 1973. Byggnaden har en stomme bestående av regelkonstruktion, fasad av locklistpanel målad i gul kulör med fönsterfoder, vindskivor och knutbrädor i röd kulör, vita modernare fönster och dörr. Den ena byggnadskroppen, och som troligen är den ursprungliga, har ett mansardtak med tegelliknande plåt liksom tillbyggnaden med sadeltak. Den tillbyggnad som gjorts i vinkeln mellan byggnadskropparna har ett plant tak som är klätt med papp.

Norr om mjölnarbostaden finns två ekonomibygnader, den ena från 1922. De är uppförda med regelstommar under sadeltak klädda med korrugerade eternitplattor. De har rödslammade fasader av locklistpanel samt svarta fönster och dörrar av trä (bild 21).

Kulturhistorisk värdering

Kvarn och såg med beståndsdelar

Själva kvarnbyggnaden skulle behöva en upprustning, speciellt turbinsumpens överbyggnad som delvis är raserad idag. Byggnaden är annars intakt från när den uppfördes och det mesta av maskineriet finns bevarat i byggnaden. Även sågen har sina maskiner bevarade med remdrift och allt. Byggnaden är sliten men komplett med sina maskiner och är ett viktigt inslag i miljön och anses ha ett *kulturhistoriskt värde*.

Dammen och vattenvägarna

Uppdämningsplatsen är känd sedan tidigt 1900-tal och kanske längre än så. Man vet att det funnits kvarn sedan långt tillbaka vid kronohemmanet Möllekulla men det är oklart om kvarnen och

¹³⁹ Fornminnesregistret, Småindustri L1978:7236, Gammelstorp 255

¹⁴⁰ Fornminnesregistret, Småindustri L1978:7236, Gammelstorp 255

¹⁴¹ Fornminnesregistret, Småindustri L1978:7236, Gammelstorp 255

¹⁴² Fornminnesregistret, Småindustri L1978:7236, Gammelstorp 255

¹⁴³ Fornminnesregistret, Småindustri L1978:7236, Gammelstorp 255

uppdämningen funnits på exakt samma plats som den nuvarande. Själva dammen med sin damspegel är ett minne blott då det är näst intill obefintligt med vatten i dammen och därav har den blivit kraftigt igenväxt. Skulle ytan röjas skulle dammens område bli tydligare och förståelsen för dess funktion skulle öka även om vattennivån är låg. Dammkroppen är idag intakt så när som på dess regleringsluckor. Den har en stor betydelse för platsen, om den försvinner skulle förståelsen för platsen vattendrivna verksamheter minska. Tillsammans med själva dammen har den ett *kulturbistoriskt värde*.

Vid vårt besök var det svårt att se vattenvägarna då området är kraftigt igenväxt. Vi vet dock att det finns en huvudfåra samt en intags- och utloppskanal till kvarnens turbiner, den är dock torrlagd. Av äldre uppgifter från Fornminnesregistret framgår att det är en grävd kanal som är ca 30 meter lång och 3 meter bred och som löper in till kvarnbyggnadens turbinsump och som fortsätter på andra sidan som utloppskanal. Den är troligtvis stenskodd på sidorna vilket är brukligt. Nedströms dammkroppen finns huvudfåran som enligt uppgifter i Fornminnesregistret är stensatt. Både kanalen och huvudfåran kan båda hjälpa till att öka förståelsen för platsens vattenburna verksamheter. I dagsläget är det dock så igenväxt att det är svårt att läsa av vattenvägarna vilket gör att de endast ges ett *visst kulturbistoriskt värde*. Om området röjs så att vattenvägarna blir tydligare och mer avläsbara så kan det kulturhistoriska värdet öka.

Helhetsmiljön

Vid Möllekulla har funnits kvarnverksamhet långt tillbaka, namnet Möllekulla har anor ända tillbaka till 1500-talet och namnet tyder på att det redan då fanns en kvarn på platsen. Som tidigare nämnts så var det från början en kvarn där det maldes för husbehov, en verksamhet som sedan utvecklades till den kvarnverksamhet som startade 1910 då nuvarande kvarnbyggnaden uppfördes.

Helhetsmiljön består idag av en kvarn- och sågbyggnad, damm och dammkropp med tillhörande vattenvägar, mjölnarbostad och ekonomibyggnader. Området vid vattnet är kraftigt igenväxt av stora träd samt sly vilket medför att dammen, dammkroppen och vattenvägarna är svåra att se då de också ligger på en lägre nivå än gårdsplanen. Kvarn- och sågbyggnaden ligger på slänten ned till vattendraget och det är i stort sett bara taket som syns från gårdsplanen.

Mjölnarbostaden med tillhörande ekonomibyggnader ligger runt gårdsplanen. Den förstnämnde är tillbyggd vid flera tillfällen på sätt som gör att årsringarna är avläsbara och tillbyggnaderna bildar tillsammans en fin helhet. Byggnaden är i väl underhållen och dess placering strax invid kvarn- och sågbyggnaden gör att besökaren omedelbart kan förstå sambandet mellan dessa byggnader. Mjölnarbostaden har ett *kulturbistoriskt värde*. Ekonomibyggnaderna är delvis samtida med mjölnarbostaden, några delar är yngre men har ändå många år på nacken. Deras närvaro berättar för oss att mjölnaren ofta, vid sidan av kvarn- och sågverksamheten, bedrev jordbruk och en viss djurhållning för sin överlevnad. Byggnaderna har ett *visst kulturbistoriskt värde*.

Sammantaget är detta en näst intill komplett kvarn- och sågverksmiljö som finns i ett område med lång historia som kvarnplats och som, även om området är kraftigt igenväxt och kvarnbyggnaden sliten, anses ha ett *kulturbistoriskt värde*.

Samlad bedömning av känslighet och tålighet

Själva kvarn- och sågbyggnaden är sliten men till största delen hel och den är i stort sett komplett med sina maskiner. Det är önskvärt att byggnaden bevaras och rustas upp och att maskinerna får finnas kvar då de har en stor betydelse för att förstå byggnadens ursprungliga funktion. Den har *känslighet* för åtgärder och *anpassning av åtgärder* krävs.

Dammen och dammkroppen har stor betydelse för platsens avläsbarhet, de är viktiga inslag för att öka förståelsen för platsens vattenburna verksamheter. Idag saknas dammluckor som reglerar vattenflödet men dammkroppen medför att platsen ändå är avläsbar och att man kan förstå dess funktion. Den har *känslighet* för ingrepp och *anpassning av åtgärder* krävs.

Kvarnens in- och utloppskanal samt huvudfåran är idag till stora delar igenväxta, kanalen är dessutom mer eller mindre torrlagd. Det är dock önskvärt att de bevaras eftersom de är viktiga inslag i kvarnmiljön, om kanalen försvinner så blir det svårare att läsa av och förstå hur den vattendrivna verksamheten fungerat på platsen. De har *känslighet* för åtgärder och *viss Anpassning av åtgärder* krävs.

MjölARBostaden är tillbyggd i flera etapper och i bra skick. Den är ett viktigt inslag i kvarnmiljön och anses ha *känslighet* för åtgärder och *anpassning av åtgärder* krävs. De tillhörande ekonomibyggnaderna är i mer originalskick än mjölARBostaden och har en betydelse för den sammantagna gårdsbilden och hjälper till att öka förståelsen för att det även bedrivits ett mindre jordbruk på sidan om kvarn- och sågverksamheten och de har *känslighet* för åtgärder och *viss Anpassning av åtgärder* krävs.

Observera att området är registrerat i Fornminnesregistret som Möjlig fornlämning, småindustri L1978:7236, Gammalstorp 255.

Bilder av miljön

Bild 1. Kvarn- och sågbyggnaden rakt fram i bild, till höger delar av mjölnarbostaden. Bilden tagen mot öster. Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Kvarn- och sågbyggnaden. Såglinjen finns under det utstickande skärmtaket. Bilden tagen mot öster. Foto: Helena Lundgren

Bild 3. Såglinjen med sin remdrift. Bilden tagen mot norr. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Sågklingan med sid klingskydd. Bilden tagen mot öster. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Under skärmtaket utanför ingången till kvarnbyggnaden ligger en kvarnsten. Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Interiörbild från kvarnen. Bilden tagen mot öster. Foto: Helena Lundgren

Bild 7. Mot väggen lutar det ena kvarnkaret. Framför syns den ena sädestratten till kvarnstensparet som ligger på golvet under sädestratten. Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Kvarnkaret, kvarnstensparet och sädestratten. Foto: Helena Lundgren

Bild 9. Till vänster om kvarnkaret och bakom takplåten syns delar av en rensmaskin, även kallad sädesharpa, levererad från August Lundell i Bredaryd. Ovanpå ligger en av sädestrattarna till ett kvarnstenspar. Foto: Helena Lundgren

Bild 10. Det norra kvarnkaret skymtar under plåtlådan. Foto: Helena Lundgren

Bild 11. Ytterligare en sädesträtt som står löst på golvet framför och lite ovanför rensmaskinen och det norra kvarnkaret. Foto: Helena Lundgren

Bild 12. På nedre kvarnbotten kommer det ner ett fyrkantigt rör från den övre kvarnbotten. Trappen längst bort i bild leder upp till kvarnstenarna. Bilden är tagen mot sydost. Foto: Eva Eliasson.

Bild 13. Del av kvarnverket nere på kvarnens nedre botten. Här ser vi även ut till det som en gång var turbinsumpen. Foto: Eva Eliasson

Bild 14. Bakom växtligheten skymtar turbinhuset. Bilden tagen mot söder.
Foto: Helena Lundgren

Bild 15. Det raserade turbinhuset och turbinsumpen. Foto: Eva Eliasson

Bild 16. Bakom trädstammarna finns intagen till vattenhjulet och turbinen. Bilden tagen mot söder. Foto: Eva Eliasson

Bild 17. Del av dammkroppen. Mitt i bild syns det utskov där det funnits regleringsluckor, förmodligen spettluckor. Nya luckor sattes dit på 1970-talet men de höll bara ca 10 år. Här syns att det är dåligt med vatten i dammen. Bilden tagen mot sydost. Foto: Eva Eliasson

Bild 18. Längst bort på dammkroppen finns en överfallsöppning. Bilden tagen mot sydost.
Foto: Eva Eliasson

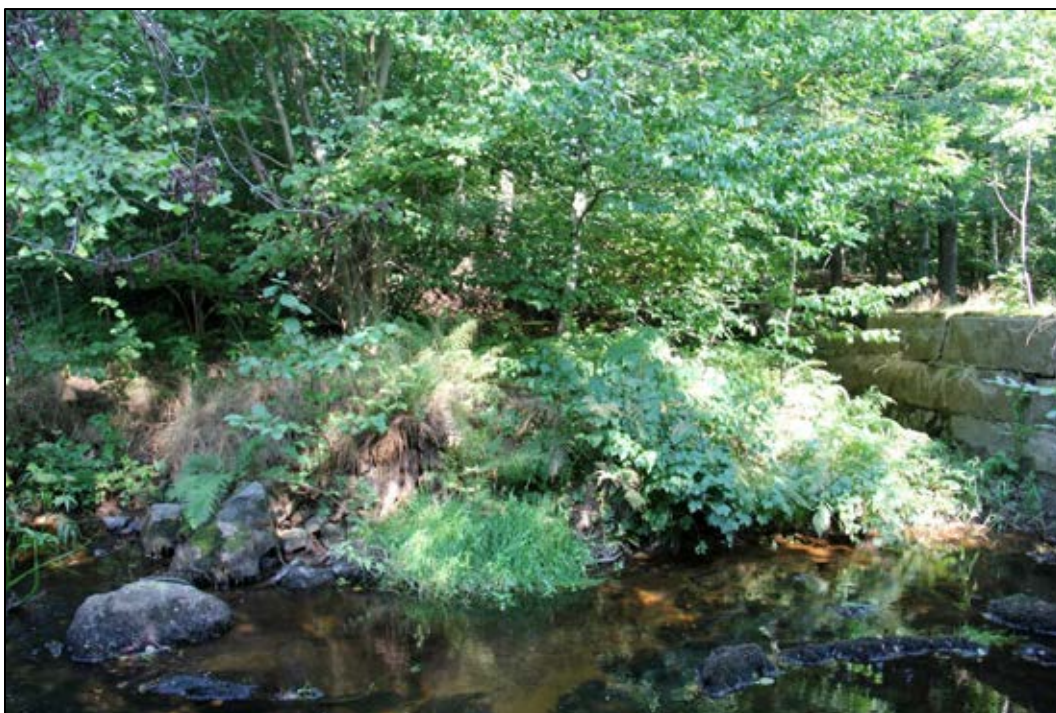

Bild 19. Bilden visar att det dammen är kraftigt igenväxt och svår att uppfatta. Bilden tagen mot öster. Foto: Eva Eliasson

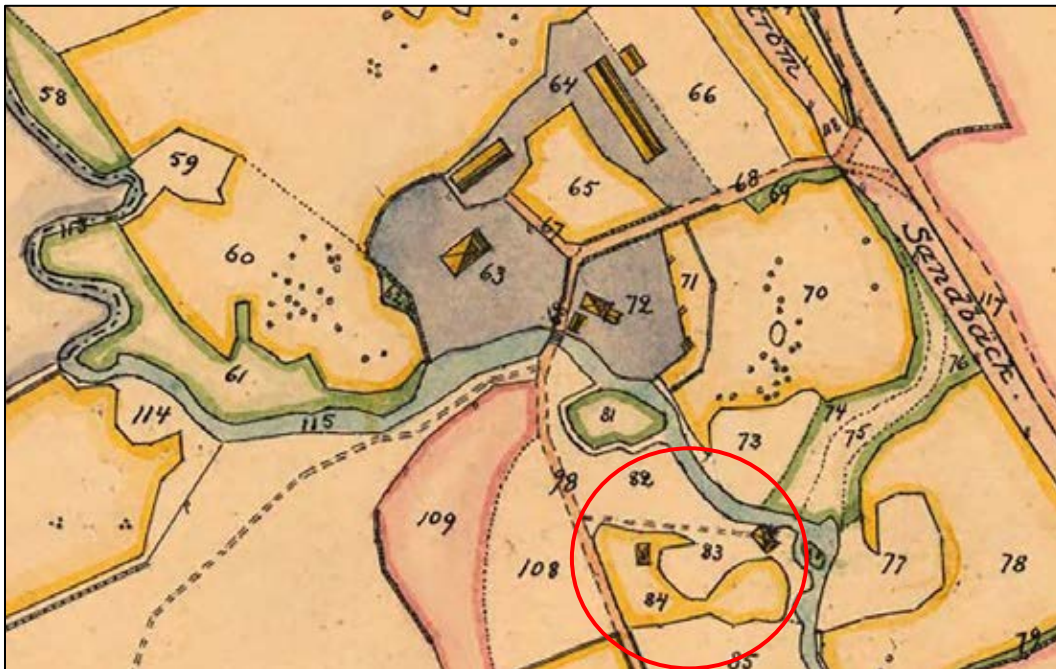

Bild 20. Mjölnarbostaden som uppfördes 1922. En tillbyggnad har gjorts i vinkeln mellan byggnadskropparna, förmodligen på 1970-talet. Även den delen med mansardtak har troligen byggts till efter 1922 men före 1970-talet. Bilden tagen mot sydost. Foto: Helena Lundgren

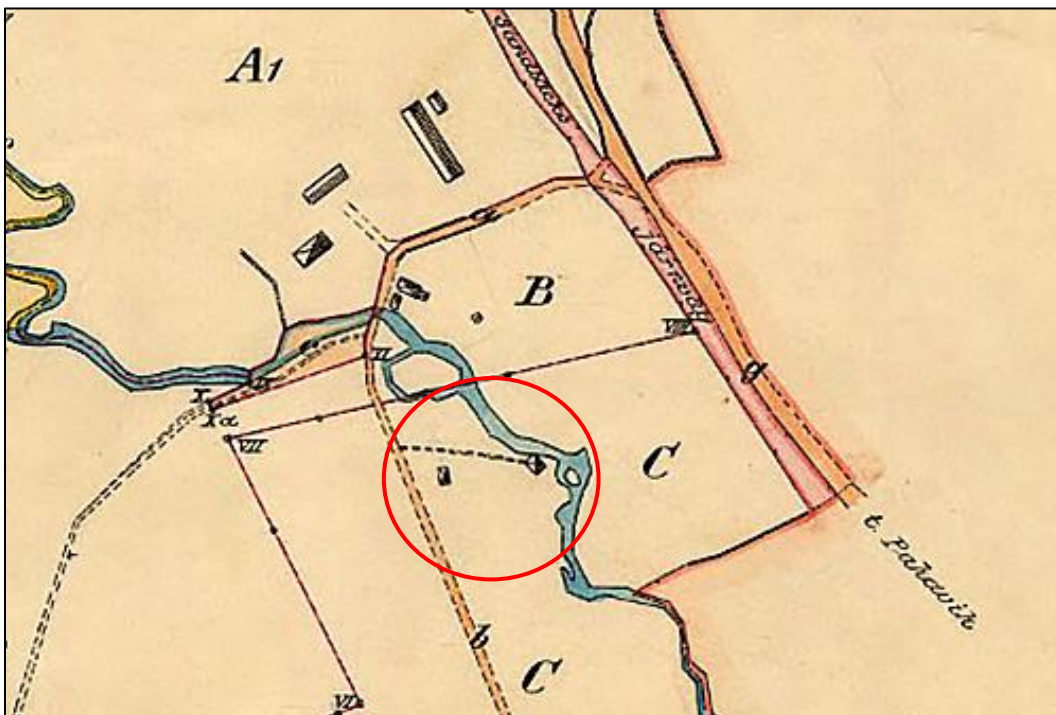

Bild 21. Ekonomibygnader, den ena från 1922. Bilden tagen mot nordväst. Foto: Helena Lundgren

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Byggnaden vid nr 83 är utmärkt som kvarn, marken omkring är benämnd betesmark och nr 84 är åkermark. Möllekulla benämns som indragna kronolänsmansbo-stället $\frac{1}{2}$ mantal nr 1 Möllekulla. Kartan är upprättad 1859 och kompletterad 1914. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Arealavmätning 1914, 10-GAM-179

Historisk karta 2. Karta från 1859, kopierad 1914 samt 1920. Kvarnen är inte markerad som kvarn längre men har fortfarande den funktionen. Område C är bebyggd med kvarnen samt ytterligare en byggnad. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Gränsbestämning, Ägostyckning 1921, 10-GAM-197

Historisk karta 3. På kartan från 1972 finns en markering för en såg. Det fanns ytterligare en ekonomibyggnad på platsen och som inte finns kvar idag. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1972, Sandbäck J133-3E5f74

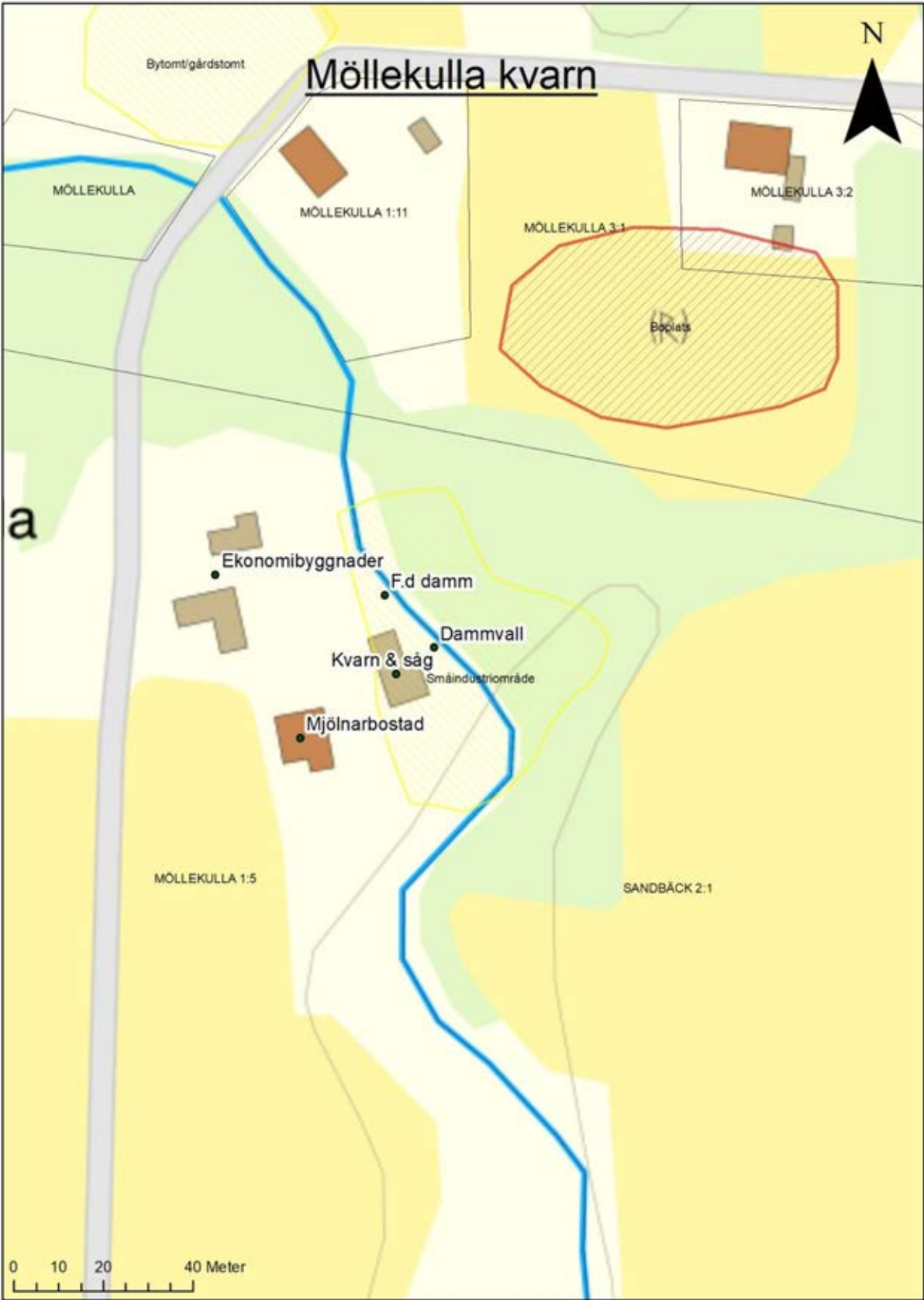

Historisk bild 1. Kvarn- och sågbyggnaden som den såg ut omkring 1945. Foto: ur Sveriges bebyggelse Landsbygden Blekinge län del 1, s. 124

Historisk bild 2. Mjölnerbostaden som den såg ut omkring 1945. Bilden är tagen mot nordost. Sveriges bebyggelse Landsbygden Blekinge län del 1, s. 124

Kartbilaga

4. Västra Orlunden

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Olofström, Jämshög
<i>HARO/Vattendrag:</i>	86/87 Västra Orlundsån
<i>Byggår:</i>	1874-1875
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser KML, MB och PBL.
<i>Kulturbeskydd:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Reglering och stenskodd vattenkanal.
<i>Kärnvärden:</i>	Bevarad reglering som byggts upp för att reglera sjön Orlundens vattenflöde så att kvarnarna i vattendraget skulle kunna förses med rätt vattenmängd.

Historik

Historiskt sammanhang: Reglering

Vattnet från sjön Orlunden har försett flera kvarnar efter Västra Orlundsån med vatten. Den äldsta kartan som vi hittat en kvarnmarkering på är ritad 1774 och 1775, då finns en kvarn utmärkt (historisk karta 1) som eventuellt tillhörde gården Gränum No 59. Någon reglering finns inte utmärkt vid sjön Orlundens västra utlopp vilket inte är ovanligt, regleringarna är sällan markerade på gamla kartor. Platsen är inte heller bebyggd och den omnämns som No 58 Gränum Sjöhaga.¹⁴⁴

På karta från 1855 (historisk karta 3) finns tre husbehovskvarnar utmärkta efter den första biten av vattendraget, innan vattnet från sjön Orlunden går samman med vattnet som kommer från sjön Vitavatten. Det är några av byn Gränums gårdar som äger dessa kvarnar som i handlingarna omnämns som husbehovskvarnar. Området uppe vid sjön var fortfarande obebyggt och ingen reglering utmärkt.¹⁴⁵ År 1874 fällt en dom i Listerby Häradsrätt som ger tillstånd till reglering av Orlunden. I domen specificeras också vilka villkor som gäller. Regleringen var ju framförallt till nytta för kvarnägarna, även om de med sankta kärrmarker nära sjön också hade glädje av domen. Men det var kvarnägarna i ån som skulle betala för utförandet av regleringen och rensningen av åfåran till sex fots bredd och också för skötseln av själva regleringen. Förutom själva åfåran gavs också tillstånd till att rensa uppgrundningen vid västra åmynningen. Dammluckorna skulle vara två och grundstocken och likaledes åfåran skulle ligga på ett djup av 2 fot och 8,2 tum (81,5 cm). Vattnet fick gå till högst till högst 4 tum över sjöns yta. Arbetena skulle vara färdiga senast augusti 1875. Man skulle utse en person som bodde i närheten av regleringen som skulle sköta tillsynen, denne skulle också ha nycklar till dammluckorna som skulle vara låsta.¹⁴⁶

På karta från 1869 (historisk karta 4) finns bara en kvarnmarkering utritad så de andra kvarnarna har troligen försvunnit vid tiden. Det finns uppgifter på att bostadshuset på platsen skulle vara uppfört omkring 1850 och ekonomibygnaden ca 1930¹⁴⁷ men det finns inte några byggnader eller någon väg till platsen på karta från 1869 (historisk karta 4). På karta från 1915-1915 (historisk karta 5) är platsen vid sjön bebyggd med bostadshus och ekonomibygnader. En gångväg finns också utritad på var sida om vattendraget på den plats där regleringen finns idag.¹⁴⁸ Idag regleras sjöns vattenflöde för bevattning.

Beskrivning av miljön

Regleringen är placerad strax nordväst om gården Orbacken. Utskovets sidor består av huggna stenblock (bild 3). Över vattendraget finns en gångbro av trä (bild 1) med träräcken (bild 3) i skiftande skick. Själva regleringen består av en träställning som består av gåtar och en horisontell balk, ställningen har förstärkts med metallband (bild 2 & 3). Mellan gåtarna finns två spettluckor av trä. I luckstocken finns ett spettband infällt som medför att luckan kan fästas i olika lägen. Detta

¹⁴⁴ Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på skog/skogsmark 1774, Jämshögs socken Gränum 1-13

¹⁴⁵ Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte 1855, Jämshögs socken Gränum nr 1-13

¹⁴⁶ Transkribering av Hans Milton 2013 av Listers Häradsrätts dombok den 2 juli 1874

¹⁴⁷ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946, s. 23

¹⁴⁸ Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomska kartan 1915-1919, Gustavstorp J112-4-8

görs genom att de luckhakar av metall som finns på balken används för att låsa fast spetluckan i det lägs som önskas (bild 3).

Uppströms regleringen är åns sidor stenskodda (bild 2 & 3). Här är också mycket växtlighet på sidorna som gör att ån är svår att se. Nedströms regleringen är stenar placerade efter åns kanter men här är de inte placerade så att vattendraget kan räknas som stenskott. Även nedströms regleringen finns en del växtlighet efter åns kanter (bild 4). Ån är kraftigt rensad.

Kulturhistorisk värdering

Helhetsmiljön

Miljön består av en reglering med ett utskov bestående av huggna stenblock samt en delvis stenskodd åfåra. Regleringen uppfördes för att reglera vatten till de husbehovskvarnar som tidigare fanns nedströms regleringen. Det finns en vattendom från 1874, där det fastslås att regleringen och rensningarna skulle vara klara senast augusti 1875. Själva gåtarna och spetluckorna är gamla men troligen inte från 1800-talet. Dess ålder och dess koppling till de tidigare kvarnarna medför att regleringen har ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Samlad bedömning av känslighet och tålighet

Området som helhet anses ha *känslighet* för åtgärder och *viss anpassning av åtgärder* krävs. Vid eventuella ingrepp är det framförallt önskvärt att stenskoningar och utskov hanteras varsamt.

Bilder av miljön

Bild 1. Regleringen och gångbron över vattendraget. Bilden tagen mot nordväst.
Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Det västra utloppet från sjön Orlunden regleras med hjälp av två spettluckor av trä.
På bilden syns att ån är stenskodd med natursten uppströms regleringen. Bilden tagen mot nordväst. Foto: Helena Lundgren

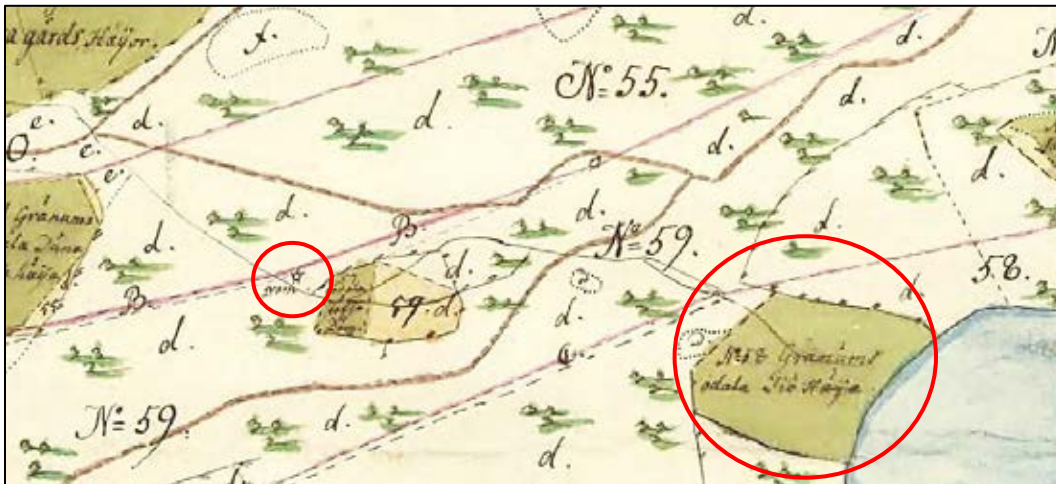

Bild 3. Spettluckornas träställningen är förstärkt med metallband. Utskovets sidor består av stora huggna stenar. Ett träräcke vid bron har delvis rasat. Bilden tagen mot nordost.
Foto: Helena Lundgren

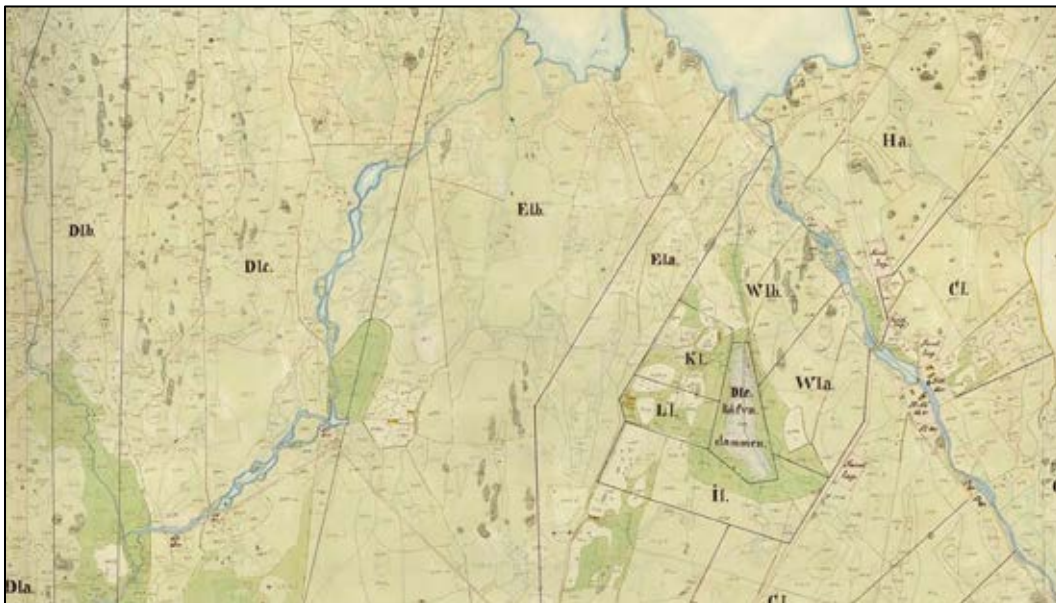

Bild 4. Västra Orlundsån nedströms regleringen. Det ligger stenar placerade efter kanterna men vattendraget är inte stenskott. Bilden tagen mot sydväst. Foto: Helena Lundgren

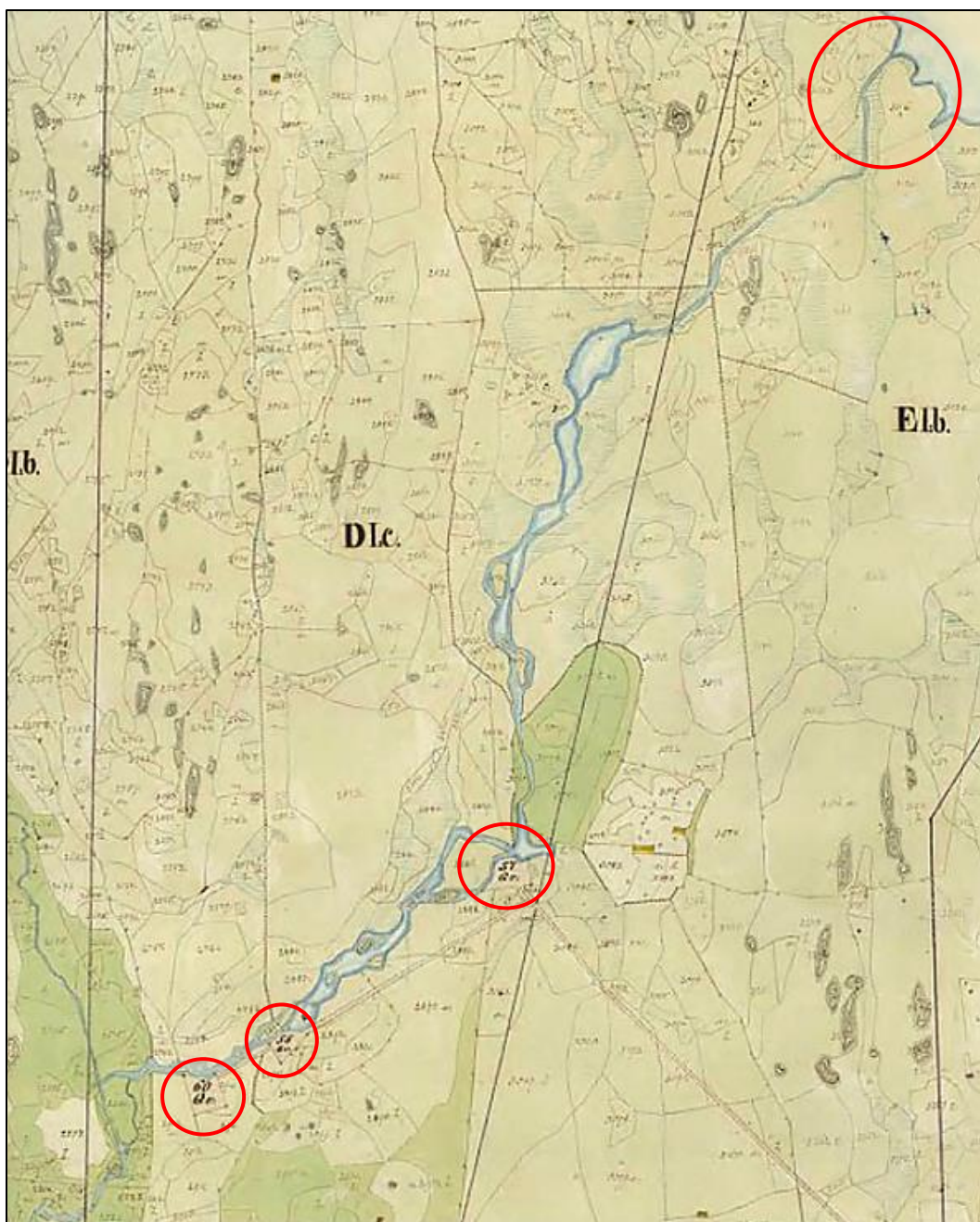
Historiska dokument, kartor och bilder

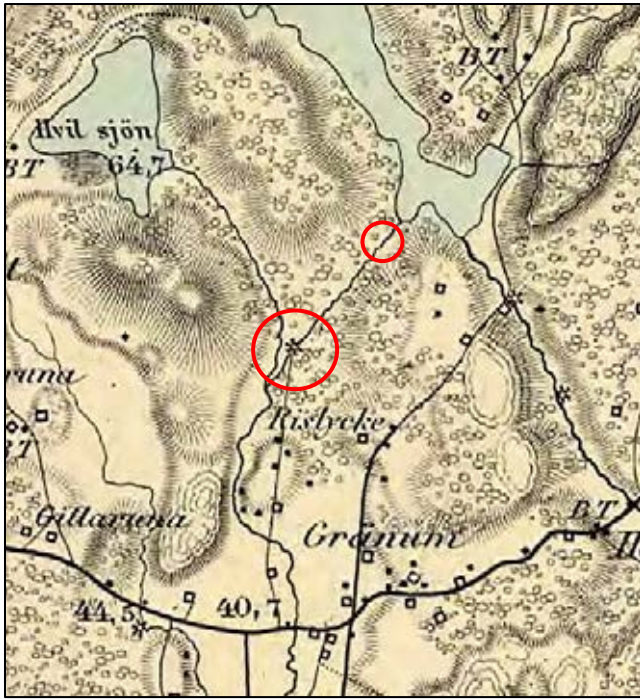
Historisk karta 1. På karta ritad 1774 och 1775 finns en kvarnmarkering nedströms västra Orlundens utlopp. Den verkar tillhöra gården Grännum No 59. Vid själva utloppet finns ingen reglering utritad vilket det nästan aldrig gör på äldre kartor. Platsen är inte heller bebodd utan är markerad som No 58 Gränums Sjöhaga. Kartan ska vridas nästan ett kvarts varv åt vänster för att väderstrecken ska hamna något så när rätt. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskiye på skog/skogsmark 1774, Jämshögs socken Grännum 1-13

Historisk karta 2. Karta från 1855 visar hur vattendragen ser ut från sjön Orlunden, till vänster Västra Orlundsån och till höger Östra Orlundsån. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte 1855, Jämshögs socken Grännum nr 1-13

Historisk karta 3. Utdrag från historisk karta 2. På karta från 1855 finns tre kvarnar utritade. Det är byn Gränums gårdar som äger husbehovskvarnar. Överst finns Gränum No 57, i mitten Gränum No 55 och längst ned Gränum No 60. Området uppe vid sjön tycks fortfarande vara obebyggt. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte 1855, Jämshögs socken Gränum nr 1-13

Historisk karta 4. Själva regleringen finns inte utmärkt på kartan. Sjön har dock reglerats långt tillbaka för att tillgodose kvarnarna efter ån med rätt mängd vatten. Inom den övre ringen finns regleringen och i den undre finns en kvarnmarkering. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskartan 1869, Karlshamn J243-10-1

Historisk karta 5. På kartan från 1915-1919 finns gården Orbacken utritad. Det finns även en gångväg som går över vattendraget och på den plats där regleringen finns idag. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915-1919, Hemsjö J112-4-7

Kartbilaga

5. Reglering vid Vitavatten

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Olofström, Jämshög
<i>HLARO/Vattendrag:</i>	86/87 - Västra Orlundsån/Vitavattensbäcken
<i>Byggår:</i>	Troligen uppförd i samband med fabriken uppförande 1959.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser KML, MB och PBL.
<i>Kulturbeskydd:</i>	Inget kulturbeskydd
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	-
<i>Kärnvärden:</i>	Reglering av Vitasjön som försett Gränums stärkelsefabrik med processvatten.

Historik

Historiskt sammanhang: Reglering av sjö till stärkelsefabriken i Gränum

Vattnet från sjön Vitavatten användes till processen vid stärkelsefabriken i Gränum. Fabriken var vid starten 1959 den modernaste i sitt slag i norra Europa och drevs med hjälp av elkraft. Vid full drift förbrukades omkring 30 kubikmeter vatten i timmen i tillverkningsprocessen, vatten som togs från sjön Vitavatten via en rörledning bestående av gummitätade cementrör. Vid full drift sjönk vattennivån i sjön ca 40 cm. Efterhand som tekniken utvecklades kunde processvattnet återanvändas vilket medförde att förbrukningen av vatten från sjön minskade. Processvattnet som tidigare släppts ut i Västra Orlundsån tillfördes istället de omkringliggande markerna med övergödning som resultat. Fabriken lades ned 1981.¹⁴⁹

Finns en vattendom från 1957, AD 43/1957.

Vitavatten är en klarvattensjö som idag används som referenssjö¹⁵⁰ vilket innebär att det görs en vattenkemisk övervakning av sjön.

Beskrivning av miljön

Vitasjön har två vikar på sin östra sida. Vi den norra viken (bild 1) finns en mindre reglering som består av två gjutna fundament med en sättbräda mellan som går att lyfta bort (bild 2, 3 & 4). Regleringen är ca 20 cm hög och troligen uppförd i samband med uppförandet av stärkelsefabriken 1959. Nedströms regleringen slingrar sig vattendraget fram genom det branta landskapet (bild 5) och kommer fram till en stenmur som går tvärs över vattendraget (bild 6 & 7). Den ser ut som en dammkropp men det finns inga öppningar i muren utan vattnet tycks ta sig fram under densamma. Vi har tittat på gamla kartor men inte kunnat se att det funnits någon typ av anläggning på platsen så som kvarn eller såg som skulle ha varit i behov av en damm. Vi kan dock konstatera att muren inte är uppförd i samband med att stärkelsefabriken byggdes 1959 för muren är mycket äldre. Den är förmodligen uppförd som en gränsmarkering.

Vattendraget fortsätter ned till vägen där det försvinner in i ett stenvälv byggt av flata stenar och som syns på båda sidor av vägen. I stenvälvets finns ett svart plaströr draget som leder vattnet under vägen (bild 8 & 9).

Kulturhistorisk värdering

Helhetsmiljön

Miljön har *inget kulturhistoriskt värde*.

Känslighet och tållighet

Då miljön inte anses ha något kulturhistoriskt värde finns heller ingen känslighet för ingrepp. Lite försiktighet är dock önskvärt vid eventuella ingrepp i muren som fungerar som gränsmarkering.

¹⁴⁹ Studiecirkel om stärkelseproduktionen i Olofströms kommun, Gränums hembygdsförening 1999-2000, www.jamshog.net/yrken/starkelse.htm

¹⁵⁰ Naturskyddsföreningen Olofström, www.olofstromsnatur.se/vitavatten/

Bilder av miljön

Bild 1. Vitasjöns norra utlopp. Bilden tagen mot väster. Foto: Eva Eliasson

Bild 2. På bilden syns regleringen och bortom den anas sjön mellan träden. Bilden tagen mot väster. Foto: Eva Eliasson

Bild 3. Regleringen bestående av två gjutna fundament med en sättbräda emellan som är ca 20 cm hög. Bilden tagen mot väster. Foto: Eva Eliasson

Bild 4. Regleringen sedd mot öster. Foto: Eva Eliasson

Bild 5. Vattendraget tar sig fram mellan bäckens sidor som bland annat består av en stor sten. Här är landskapet väldigt brant. Bilden tagen mot nordväst. Foto: Eva Eliasson

Bild 6. En bit nedströms går en mur rakt över vattendraget. Det är oklart vad den haft för funktion. Det finns inga öppningar utan vattnet tycks ta sig fram under muren. Bilden tagen mot sydost. Foto: Eva Eliasson

Bild 7. Muren i närbild. Bilden tagen mot sydost. Foto: Eva Eliasson

Bild 8. Vattendraget fortsätter fram till en väg där det försvinner in i ett stenvalv byggt av flata stenar och som syns på båda sidor av vägen. Foto: Eva Eliasson

Bild 9. I stenvalvet under vägen finns ett svart plaströr draget som leder vattnet under vägen. Foto: Eva Eliasson

Historiska dokument, kartor och bilder

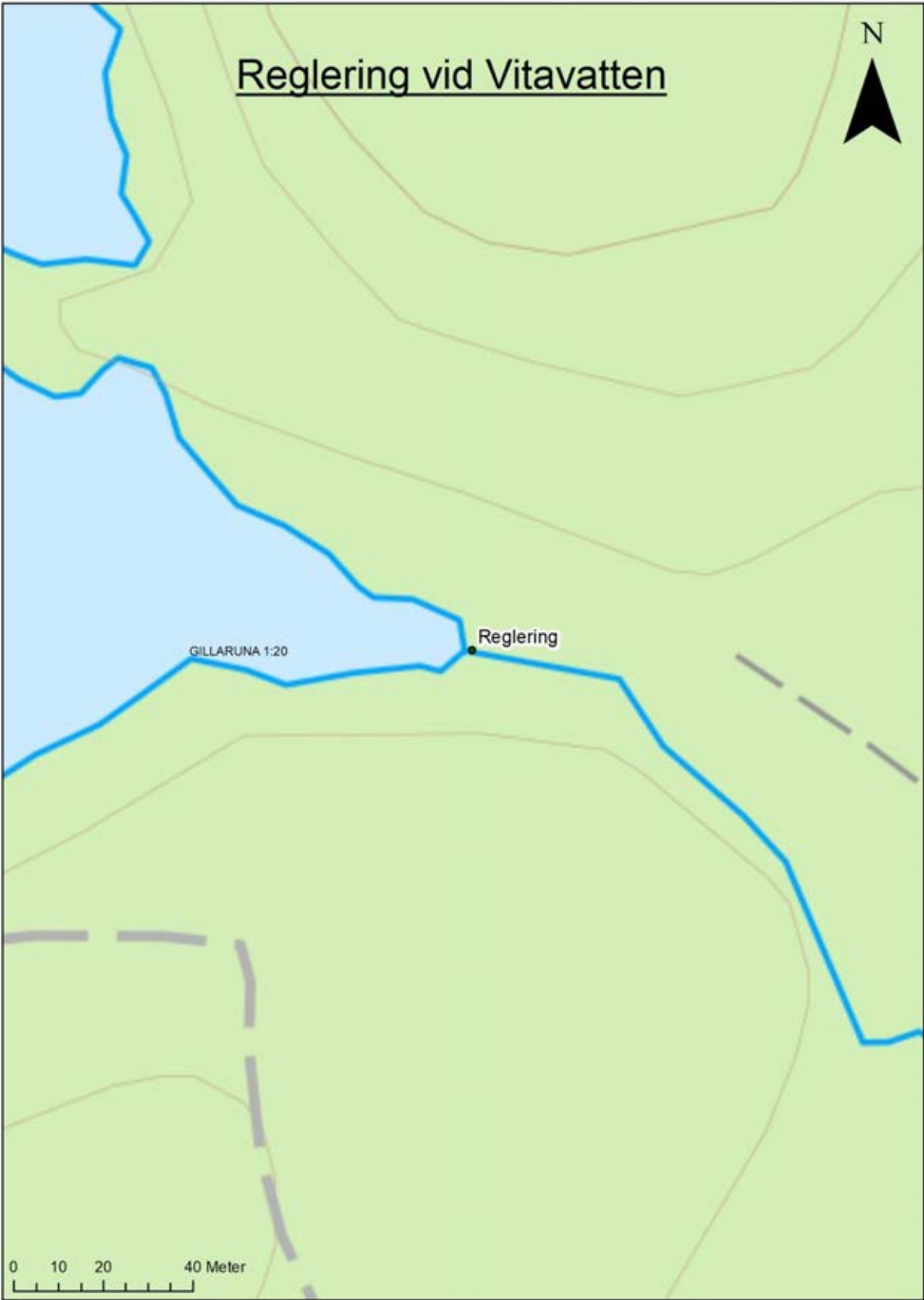

Historisk karta 1. På karta från 1915-19 finns ingen reglering utmärkt. Vattendraget slingrar sig fram i naturen. Karta: Rikets allmänna kartverk, Häradsekonomska kartan 1915-19, HemsjöJ112-4-7

Historisk karta 2. Ingen reglering syns på kartan från 1972. Vid den här tiden var stärkelsefabriken fortfarande i drift. Här har det tillkommit en ny väg längre öster ut än tidigare. Den äldre vägen slutar en bit före vattendraget för att norr om det övergå till en stig. Längs med vattendraget har det tillkommit en mindre väg och parallellt med den finns cementrören till stärkelsefabriken nedgrävda. Karta: Rikets allmänna kartverk, Ekonomiska kartan 1972, Olofström J133-3E7e75

Kartbilaga

6. Pukaströms kvarn, Kvarnbacken (*Pukaviks kvarn*)

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Sölvesborg, Ysane
<i>HARO/Vattendrag:</i>	86/87- Östra Orlundsån
<i>Byggår:</i>	Kvarn 1700-tal, ekonomibyggnad 1870-tal och 1950-tal, bostadshus 1918.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser KML, MB och PBL.
<i>Kulturbeskydd:</i>	Kulturbeskyddat värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarn, stenskodd åfåra, dammkropp.
<i>Kärnvärden:</i>	Tullkvarn i gårdsmiljö från 1800- och 1900-tal

Historik

Historiskt sammanhang: Mjöl kvarn

Namnet Pukavik är belagt från 1575 och tros komma från ordet puke som betyder djävul.¹⁵⁰ Pukavik bestod från början av en gård.¹⁵¹ Kvarnområdet nu ligger på två fastigheter Pukavik 4:1 (öster om Östra Orlundsån) och Agerum 29:1 (väster om ån). Kvarnen var skattlagd under hemmanet 1671. År 1698 skattlades den till en tunna tullmæld.¹⁵² I anteckningar om oskattlagda kvarnar från 1718 och 1720 framgår det att kvarnen endast gick att bruka under höst och vår.¹⁵³ Kvarnen omnämns vid en syneförrättning 1759 som en då ganska nyligen tillkommen vattenkvarn.¹⁵⁴ Vid sekelskiftet 1800 var kvarnen en tullkvarn med två par stenar.¹⁵⁵

År 1790 ägdes gården Pukavik No 1 av änkan Hanna. Det troliga är att kvarnen tillhörde gården vid den här tiden. Samma år hittar vi möllaren Masse Bengtsson (ca 43 år), hans hustru Sissa Danielsdotter (ca 44 år) och deras stora barnaskara som boende vid kvarnen. Masse hade kommit till kvarnen som dräng¹⁵⁶ och familjen hade vid den här tiden bott vid kvarnen i många år då deras dotter Elna står som född vid Pukaviks kvarn 1773.¹⁵⁷ År 1791 står mölledrängen Pehr Wilhelmsson (f. 1766)¹⁵⁸, som boende tillsammans med hustrun Elna (1773)¹⁵⁹. Av husförhörslängderna kan vi utläsa att Elna var Masses och Sissas dotter. År 1794 anges att möllaren bodde på Pukavik Nr 2, så vid den här tiden bör kvarnen ha blivit en egen fastighet. År 1797 hade kvarndriften övertagits av Pehr Wilhelmsson, möllare, med hustrun Elna. Masse och Sissa bodde dock kvar vid kvarnen.¹⁶⁰ År 1799 verkar det som om Pehr och Elna flyttat ut.¹⁶¹

År 1800 bodde Masse och Sissa kvar vid kvarnen. Vid kvarnen bodde även möllaren Haglund (38 år) tillsammans med hustrun Anna (48 år).¹⁶² År 1801 hade möllaren Sven Larsson (f. 1775)¹⁶³ flyttat in med sin hustru Anna (f. 1778),¹⁶⁴ Masse som blivit änkling bodde kvar liksom Sven Haglund och hans familj.¹⁶⁵ År 1804 var Pehr Wilhelmsson tillbaka som möllare tillsammans med hustrun Elna och deras två barn medan Sven och Anna tycks ha flyttat ut.¹⁶⁶ År 1809 bodde familjen fortfarande kvar som möllare vid kvarnen men nu hade även Sven Larsson med familj återvänt till kvarnen vilka blev kvar där till 1815 då de flyttade till Möllebjörke.¹⁶⁷⁵⁴

¹⁵⁰ Milton, Hans, Listers och Sölvesborgs historia – Den förhistoriska och den danska tiden, 1994, s. 66

¹⁵¹ Milton, Hans, Listers och Sölvesborgs historia – Den förhistoriska och den danska tiden, 1994, s. 92, 103

¹⁵² Förteckning över alla i Blekinge län befintliga mjöl- och sågkvarnar omkring år 1800

¹⁵³ Specifikation över oskattlagda mjöl och sågkvarnar uti Blekinge län, efter undersökningar 1718 och 1720

¹⁵⁴ Persson, Per (red), 1939, Vind- och vattenkvarnar i Lister, s. 14, 16

¹⁵⁵ Förteckning över alla i Blekinge län befintliga mjöl- och sågkvarnar omkring år 1800

¹⁵⁶ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1790-1800, SE/LLA/13486/A 1/1, bild 21/s. 1

¹⁵⁷ Släktföreningen Abraham Johnsson, <http://www.abrahamj.se/Html/p34845832.html>

¹⁵⁸ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1813-1830, SE/LLA/13486/A 1/3, s. 4

¹⁵⁹ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1813-1830, SE/LLA/13486/A 1/3, s. 4

¹⁶⁰ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1790-1800, SE/LLA/13486/A 1/1, bild 21/bild 75, s. 1

¹⁶¹ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1790-1800, SE/LLA/13486/A 1/1, bild 21/bild 104, s. 1

¹⁶² Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1800-1810, SE/LLA/13486/A 1/2, bild 8-9

¹⁶³ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1813-1830, SE/LLA/13486/A 1/3, s. 4

¹⁶⁴ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1813-1830, SE/LLA/13486/A 1/3, s. 4

¹⁶⁵ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1800-1810, SE/LLA/13486/A 1/2, bild 40

¹⁶⁶ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1800-1810, SE/LLA/13486/A 1/2, bild 58

¹⁶⁷ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1800-1810, SE/LLA/13486/A 1/2, bild 139

De tidigaste kartorna som vi hittar Pukaviks kvarn på är från 1810 och 1811. På dessa är byggnaderna noggrant utritade. Den äldre mjölnarbostaden samt en ekonomibyggnad finns liksom den nuvarande kvarnbyggnaden. Det intressanta här är att det finns en annan byggnad bakom mjölnarbostaden som anges som kvarn. Den ligger med gaveln mot vattendraget och det går tydligt att se att vattenrännan går till den byggnaden (historisk karta 1 & 2). Vid tiden ägdes Pukaviks kvarn av Pehr Wilhelmsson och Sven Larsson.¹⁶⁸

På karta från 1822 finns kvarnbyggnaden utritad samt en dammkropp över vattendraget (historisk karta 3). År 1824 flyttade Pehr och Elna till Jemshög. Vid tiden står de som möllare och arrendatorer. De efterträddes samma år av Nils Bengtsson (f. 1799) och hans hustru Karin Andersdotter (f. 1803). Kvarnägare var Anders Mattsson (f. 1780) och hans hustru Karin Svendsdotter (f. 1782). De hade kommit till kvarnen 1816 och flyttade ut igen 1825. Vid denna tid finns det två kvarnar på platsen vilka är numrerade 1 och 2.¹⁶⁹

Det är lite glapp i husförhörslängderna men Nils och Karin hade under senare delen av 1820-talet flyttat ut från kvarnen och i stället hade möllaren Sven Jeppsson (f. 1777) flyttat in. Han flyttade dock vidare 1831 och ersattes 1832 av möllaren Ola Nilsson (f. 1789), hans hustru (Inga Svendsdotter f. 1780) och deras barn. I dessa husförhörslängder framgår det att den andra kvarnen ägdes av Olof Nilsson i Agerum och han tycks ha haft drängar som skötte kvarnen, den första inflyttad 1830.¹⁷⁰ Den 25 juni 1840 dog Ola Nilsson. Vid tiden benämns Pukavik No 2 som en kvarn med två par stenar och två tunnland jord.¹⁷¹ Den andra kvarnen, no 1, som finns med på kartorna från 1810 och 1811 är nu borta, (historisk karta 1 & 2). Inga Svendsdotter bodde kvar vid kvarnen till och med 1846 då hon flyttade ut. Istället kom mjölnaren Mattis Svensson (f. 1811) till kvarnen med sin familj, hustrun Nilla Carlsdotter (f. 1807) och deras barn.¹⁷² De blev dock inte långvariga vid kvarnen utan flyttade ut redan året därpå, 1847. Till kvarnen kom en Mattis Persson (f. 1814). Han flyttade in tillsammans med sin hustru Hanna Bengtsdotter (f. 1821) och deras barn. År 1850 flyttade de ut igen.¹⁷³

År 1850 ägdes Pukaviks kvarn av Per Bengtsson i Brännelycke där han även hade en gård.¹⁷⁴ Vid kvarnen finns inte längre någon mjölnare utan den tycks drivas av drängar.¹⁷⁵ År 1857 var Per Bengtsson fortfarande ägare då det genomfördes ägoutbyten av mark vid kvarnen.¹⁷⁶ Frånvaron av mjölnare kan kanske förklaras med Per Bengtsson bytte till ett boende i en annan byggnad annorstädes.¹⁷⁷

¹⁶⁸ Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte 1810, Ysane socken Pukavik nr 1-3

¹⁶⁹ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1820-1825, SE/LLA/13486/A 1/4, bild 12

¹⁷⁰ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1830-1834, SE/LLA/13486/A 1/5, bild 17

¹⁷¹ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1834-1841, SE/LLA/13486/A 1/6, bild 22

¹⁷² Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1841-1846 SE/LLA/13486/A 1/7, bild 20

¹⁷³ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1847-1850, SE/LLA/13486/A 1/8, bild 18

¹⁷⁴ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1850-1854, SE/LLA/13486/A 1/9, bild 18

¹⁷⁵ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1854-1857, SE/LLA/13486/A 1/10, bild 15, 16

¹⁷⁶ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Ägoutbyte 1857, 10-YSA-27

¹⁷⁷ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1861-1866, SE/LLA/13486/A 1/12, bild 23

År 1866 flyttade kvarnarrendator Sven Olsson (f. 1834) in med sin familj, hustrun Kersti Persdotter (f. 1829) och deras barn. De blev där endast två år. På Pukavik No 2 bodde fortfarande flera hushåll utöver kvarnarrendatorn.¹⁷⁸ Nästa familj som bodde vid kvarnen var snickaren Johan Jansson (f. 1844), hans hustru Helena Andersson (f. 1840) och deras barn. Det är osäkert om exakt när de flyttade in och det är heller inte känt om de drev kvarnen. Säkert är att de hade jordbruket och de hade flera pigor och drängar.¹⁷⁹ År 1878 dog hustrun Helena.¹⁸⁰

År 1874 ville ägaren av Pukaviks kvarn göra en förändring av dammen vid kvarnen och en avvägning av vattendraget mellan Pukaviks kvarn och Skärpinge kvarn utfördes. Vattendraget utgjordes av en krokig bäck, som varierade i djup och bredd. Vattenlinjen mellan kvarnarna var i rak linje 6 000 fot och hade en fallhöjd på 11 fot och 40 linjer (1 linje = ca 3 mm)¹⁸¹ räknat från grundstocken vid Pukaviks kvarn och till den dåvarande vattenytan nedanför fallet vid Skärpinge kvarn. Själva dammen vid Pukaviks kvarn (historisk karta 6) beskrivs vara belägen i en stenbunden del av vattendraget och var på båda sidor omgiven av höglänt mark. Ovanför dammen hade vattnet obetydligt fall. Uppdämning av dammen skedde med ett dammfäste som vilade på en grundstock. Från dammfästet utgick vid den östra stranden en ränna av trä som ledde vattnet till kvarnhjulet. Rännan med sin botten vilade på grundstocken och dess höjd över grundstocken var 1 fot och 90 linjer, (ca 57 cm), vid den västra sidan samt 2 fot och 0,5 linjer, (ca 60 cm), vid den östra sidan. Rännan var 34 fot lång (10,2 meter), 8 fot bred, (ca 2,4 meter) och hade en lutning av 7 linjer, ca 2 cm). Väster om kvarnrännan fanns i dammkroppens utskov tre flodluckor som släppte ut överflödsvattnet från dammen. Flodluckorna hade en höjd av 1 fot och 95 linjer, (ca 58 cm). Från grundstocken till botten hade bäcken, vid kvarnhjulet, ett djup på 5 fot 74 linjer, (ca 1,7 meter). För den som är intresserad av avvägningarna finns mer att läsa i handlingarna.¹⁸²

I husförhörslängder 1876–1881 är kvarnen skriven under Pukavik No 1 och den ägdes av ett bolag med föreståndaren John Jönsson, (f.1837). Han bodde där tillsammans med hustrun Elsa Lavesdotter (f. 1835). Vilka som var ägare till bolaget framgår inte.¹⁸³ I husförhörslängder från 1881–1886 anges dock att kvarnen hörde under Pukavik No 1 och drevs av ett bolag som Johan Jansson vid No 2 Pukavik och Olaus Nilsson ägde. Föreståndaren Johns hustru Elsa avled 1882 och John flyttade ut samma år. In flyttade mjölnaren och bolagsdelägaren Olaus Nilsson (f. 1821). Med sig hade han hustrun Hanna Lafvesdotter (f. 1826).¹⁸⁴ Familjen flyttade ut 1887.¹⁸⁵

År 1886 hade en ny mjölnare och arrendator anlant till kvarnen. Han hette Olof Nilsson (f. 1856). År 1887 gifte han sig med Elsa Bengtsson (f. 1866) som då också flyttade in vid kvarnen. Familjen fick tre barn innan de 1892 utvandrade till Amerika. År 1887 hade också en ny kvarnägare vid namn Mattis Larsson (f. 1838) flyttat in tillsammans med hustrun Märta Kristina Persson (f. 1835) och deras barn. Familjen flyttade ut redan året därpå. År 1892 flyttade mjölnaren Frans Johan Holm (f.

¹⁷⁸ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1866-1871, SE/LLA/13486/A 1/13, bild 20, 21

¹⁷⁹ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1871-1876, SE/LLA/13486/A 1/14, bild 16

¹⁸⁰ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1876-1881, SE/LLA/13486/A 1/15, bild 16

¹⁸¹ Lysande sekler, www.lysandesekler.se/fakta-råd/fotogenlampors-måttsystem-39543217

¹⁸² Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avvägning 1874, 10-YSA-45

¹⁸³ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1876-1881, SE/LLA/13486/A 1/15, bild 13

¹⁸⁴ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1881-1886, SE/LLA/13486/A 1/16, bild 125

¹⁸⁵ Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1886-1900, SE/LLA/13486/A 1/17, bild 196

1859) in vid kvarnen tillsammans med hustrun Johanna Petersdotter (f. 1856) och deras barn. De flyttade ut igen året därpå. År 1894 kom mjölnaren Karl Mattsson (f. 1871) till kvarnen tillsammans med hustrun Emma Svensdotter (f. 1874). Även de blev kortvariga och flyttade ut 1896. Samma år flyttade kvarnarrendator Johan Nilsson (f. 1843) in vid kvarnen tillsammans med hustrun Inga Larsson (f. 1838).

Enligt fabriksberättelser 1905 ägdes kvarnen fortfarande av Johan Jaensson. Under året hade 7 000 kg mjöl malts och kvarnen hade ett vattenhjul och en anställd. I fabriksberättelser år 1910 framgår det att det hade malts 500 kg havremjöl, 1 000 kg rågmjöl och främmande malning för 150 kronor. Det fanns ett vattenhjul, ett par stenar och en anställd. Här anges också att kvarnen var i bruk 1905–1915. Troligen lades kvarnverksamheten ned när Johan Jaensson sålde fastigheten till konsul J. H. Jaeger.

På karta från 1915–1919 (historisk karta 7) har det tillkommit ekonomibyggnader invid kvarnen samt på andra sidan vattendraget. År 1918 uppfördes en villabyggnad av trä (historisk bild 3) på området av J. H. Jaeger.¹⁸⁶ Den gamla mjölnarbostaden som hade uppförts i början av 1800-talet (historisk bild 1, 2, 4, 5 & 6) restaurerades 1926 liksom ekonomibyggnaden från 1870-talet.¹⁸⁷

Stadsfiskalen Nils Persson och hans hustru Jenny, född Jaensson och dotter till tidigare ägaren Johan Jaensson köpte gården av Jaeger 1925. År 1935 övertogs gården av Nils och Jennys son, advokat Wilhelm Persson Penser (f. 1901) och hans hustru Elisabeth Herrman (f. 1910).¹⁸⁸ År 1938 bestod fastigheten av totalt 70 hektar mark, därav 30 åker, resten var skog bestående av björk, ek och bok. Taxeringsvärdet var då beräknat till 45 600 kronor. På gården, som arrenderades av Ferdinand Johnsson, fanns tre hästar, en unghäst, tio kor, fem ungdjur, fem svin och 100 höns. Utöver bostadshus och ekonomibyggnader fanns också den gamla vattenkvarnen som var omtalad redan på 1750-talet.¹⁸⁹ Året där på, 1939, renoverades mjölnarbostaden igen. Den bestod av en våning och vindsvåning bestående av en lägenhet om fem rum och kök. Som bekvämligheter anges vatten och avlopp.¹⁹⁰

År 1944 hade Allan Ny (f. 1907) och hans hustru Anna Svensson (f. 1904) flyttat in på gården som arrendatorer. Med fanns deras fyra barn Arne (f. 1931), Torsten (f. 1933), Helge (f. 1936) och Ingvar (f. 1940). Taxeringsvärdet var 52 400 kronor därav jordbruksvärde 43 500 kronor, skogsvärde 5 400 kronor och tomtvärde 3 500 kronor. Utöver bostadshuset fanns ett magasin som var inrymt i den gamla kvarnbyggnaden av sten samt en ladugård av sten och trä. På gården fanns tre hästar, nio kor, sex ungdjur, tre modersuggor och två gödsvin. Villabyggnaden som uppförts 1918 hade en våning och vindsvåning innehållandes sju rum, kök och badrum. Som bekvämligheter anges värmeledning, wc, vatten och avlopp. Villan måste ha varit en egen fastighet vid den här

¹⁸⁷ Ohlén, Carl-Eric, Sydow, Waldemar von & Björkman, Sten (red.) 1938 s. 644

¹⁸⁹ Ohlén, Carl-Eric, Sydow, Waldemar von & Björkman, Sten (red.) 1938, s. 644

¹⁹⁰ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946, s. 910

tiden då den hade ett taxeringsvärde på 13 000 kronor, därav mark 700 kronor och byggnad 12 300 kronor.¹⁹¹

I början av 1950-talet köpte direktör Sven Jepson, innehavare av Sven Jeppssons bilfirma, Karlshamn, gården av advokat Wilhelm Penser. Med stöd av dåvarande lantbruksdirektören Erik Larsson förbättrade han jordbruksmarkens arrondering genom inköp och hopläggning av mindre jordlotter i anslutning till gården. Åkermarken utarrenderades av Sven Jepson fram till slutet av 1950-talet först till lantbrukaren Allan Ny, därefter till lantbrukaren Sven-Eric Johansson. Arrendet övertogs av dennes son, Lars-Eric Johansson, Lönneholms svinuppfödning. År 2014 köpte Lars-Eric Johansson en del av åkerarealen, en annan del köptes av Lars-Eric Nyh.¹⁹²

Ladugården byggdes upp på nytt på 1950-talet efter att den gamla brunnit.¹⁹³ På fotografier tagna 1952 (historisk bild 6) finns en liten byggnad nordväst om mjölnarbostaden. Det är osäkert om det är den ursprungliga kvarnbyggnaden som byggts om eller om det är en annan byggnad. På bilden syns dock att den är gammal.

På karta från 1972 (historisk karta 8) är den gamla mjölnarbostaden borta. Ekonomibygnaderna på andra sidan vattendraget har ändrat placering och ekonomibygnaden närmast kvarnen har fått en annan form.

Som kuriosa kan det nämnas att häradets avrättningsplats, Galgabacken, belägen nära gamla E 22, hör till gårdens ägor. Platsen har i sen tid använts för danstillställningar.¹⁹⁴

Nuvarande ägaren, jur.kand. Jill Falk, f.d. förvaltningsjurist vid Umeå universitet, som ärvde gården efter sina föräldrar, bor sedan 2000 på gården tillsammans med sin man, jur.dr. docent Per Falk. De har särskilt intresserat sig för naturvärden och vården av ek- och bokskogen på fastigheten.

Beskrivning av miljön

Själva kvarnbyggnaden har en stomme som delvis är uppförd av stora naturstenar som är fogade med kalkbruk och delvis med en träkonstruktion (bild 1, 2, 3, 5 & 6). Trädelen har en fasad av rödslammad locklistpanel. Byggnaden har ett sadeltak som är täckt med korrugerade eternitplattor. På den södra gaveln sitter en vindflöjel som visar nord-sydlig riktning (bild 4). Byggnaden har vita fönster och dörrar av trä.

Den nedre kvarnbotten som också fungerar som entréplan, är idag inredd som en samlingslokal eller festlokal (bild 8 & 9). I lokalen finns en mjölblandare bevarad (bild 10). På kvarnens övre botten, tillika kvarnvinden, finns endast en liten kvarn som troligen använts som gröpkvarn för fodertillverkning. (bild 11). I övrigt fungerar rummet som en utställningslokal för ägarens träkonst.

¹⁹¹ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946, s. 910

¹⁹² Ägare Jill och Per Falk

¹⁹³ Ägare Jill och Per Falk

¹⁹⁴ Ägare Jill och Per Falk

Ytan mellan kvarnbyggnaden och vattendraget är idag stensatt för att fungera som en uteplats (bild 6). I stensättningen finns två kvarnstenar bevarade (bild 7).

I samband med installeringen av Nirvanakvarnen byggdes en tredje våning. Säden samlades i ett tråg på nedre våningen och skruvades upp med hjälp av en plåtinkapslad Arkimedesskruv ända upp till taknocken, där det satt en liten elmotor, som drev skruven. Därifrån spreds säden på golvet på tredje våningen och skyfflades sedan ner i kvarnen. Tredje våningen togs bort av nuvarande ägaren i samband med renoveringen.

Norr om kvarnbyggnaden finns dammen. Ingen reglering finns kvar så dammspeglens saknas och dammen är till stora delar igenväxt (bild 12). Öster om dammen finns en stenmur med trappsteg av halva kvarnstenar (bild 13). Kanalen som leder vattnet från dammen och vidare söderut är stenskodd på båda sidor (bild 14 & 15). Över kanalen sträcker sig en enklare träbro (bild 15 & 16) som vilar på gjutna brofästen (bild 17). Mellan de gjutna brofästena finns lämningar efter ett äldre brofäste av sten (bild 17). Invid och norr om det östra brofästet finns en trappa ned till vattnet som är uppförd i modern tid (bild 16 & 17). Den är byggd av sten och översta trappsteget består av en halv kvarnsten. Enligt uppgift från personer som bott på gården, har trappan använts för tvätt i ån. Söder om träbron övergår den stenskodda kanalen till en mer naturlig åfåra (bild 18).

Mitt emot kvarnen, väster om vattendraget, finns ett svinhus, som är uppfört under tidigt 1900-tal, samt ett husvagnsgarage med åtta fack, som dåvarande ägaren Sven Jepson lät uppföra 1987 (byggmästare Kenny Olofsson, Pukavik). Taket renoverades år 2015 (bild 19). Båda byggnaderna är uppförda av trä med rödmålade fasader. Svinhuset har ett sadeltak med korrugerade eternitplattor, vita dörrar och vita fönster av trä. Garagebyggnaden har ett sadeltak klätt med svart plåt och efter den södra långsidan vita garageportar.

Sydost om kvarnbyggnaden finns en lång ekonomibygnad bestående av bland annat en ladugårdsdel (bild 21). Den norra delen som kallas Magasinet är den äldsta och den är uppförd av trästomme som har en fasad av rödslammad locklistpanel under sadeltak klätt med korrugerade eternitplattor. Byggnaden har vita portar av trä. Den södra delen är en modernare ladugård uppförd efter en brand på 1950-talet. Den nedre delen är murad av betongsten som är vitputsad med en annorlunda dekor (bild 22). Den övre delen, skullen, har en trästomme med en fasad av rödslammad locklistpanel under sadeltak klätt med korrugerade eternitplattor. Byggnaden har vita fönster och dörrar av trä samt en stor, vit skjutdörr av trä till maskinhallen.

På höjden öster om kvarnen ligger bostadshuset, den så kallade Villan från 1918 (bild 13 & 23). Byggnaden har en murad källargrund av natursten och stomme uppförd av trä. Fasad av locklistpanel som är målad i ljus gul kulör, sadeltak klädd med svart tegelliknande plåt, bruna fönster och brun dörr av trä.

På höjden mellan landsvägen och bostadshuset ligger en stor grund efter en väderkvarn som tydligen aldrig blev uppförd (bild 24). Grunden har en diameter på 16 meter och är 0,6–1,5 meter hög och är byggd av tuktade, kallmurade stenar och helt fylld av stenar. Mitt på grunden ligger en

minnessten av granit som mäter 1,5 x 1,5 meter och 0,1–1 meter hög. På stenen finns inskriptionen: Statsfiskalen Nils Persson o.h.h. Jenny Jaensson köpte gården 1925 (bild 25). Efter kanten finns cementfundament med rester efter trästolpar som är rester efter en pergola som ägaren tänkt att anlägga på grunden. Grunden är registrerat som övrig kulturhistorisk lämning, Kvarn L1978:7150, RAÄ Ysane 71 och minnesmärket som övrig kulturhistorisk lämning, Minnesmärke L1978:6592, RAÄ Ysane 72. Det finns ca 5 km stenmurar på egendomen.

Sydväst om kvarnen, på andra sidan landsvägen, finns en stenvalvsbro (bild 26 & 27) som är registrerad som övrig kulturhistorisk lämning Bro L1979:5810, RAÄ Gammalstorp 17:1. Stenbron ligger inte på kvarntomten men den finns med på karta från 1810 och utgjorde en del av den tidigare vägsträckningen som ska ha varit i bruk in på 1940-talet. Idag används bron och vägen som in- och utfart till en gårdstomt.

Kulturhistorisk värdering

Kvarn med beståndsdelar

Kvarnen är exteriört rätt så välbevarad, men inuti är det mesta av utrustningen bortplockat. Kvarnen har varit en av gårdens komponenter och också en tullmjölkvarn och således använd av många av traktens invånare. Sammantaget har kvarnen ett *kulturhistoriskt värde*. De andra byggnaderna på gården har ett varierande värde. Högst har den äldre delen av ladugården och svinhuset som visar på jordbruksdelen av gårdens historia. Dessa har ett *kulturhistoriskt värde*. Ett *visst kulturhistoriskt värde* har Villan från 1918 som visserligen har genomgått en del förändringar, men ändå har en relativt intakt exteriör. Byggnaden har inte inventerats inuti och kan ha ett högre kulturhistoriskt värde om den är välbevarad inuti. Husvagnsgaraget och den moderna delen av ladugården *saknar kulturhistoriskt värde* i sig själva. Väderkvarnsgrunden har en intressant historia och är en av de tidigindustriella satsningar som dock aldrig blev fullbordad. Den har ett *kulturhistoriskt värde*.

Dammen och vattenvägarna

Det finns inte längre någon damm kvar, men de stenskodda vattenvägarna finns kvar och ökar förståelsen för kvarnens funktion. Kvarnstenarna som återfinns i kvarnens närhet bidrar också till förståelse av dess funktion. Dammen och kvarnstenarna har ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Helhetsmiljön

Kvarndrift har funnits här sedan åtminstone 1600-talet, men platsens primära funktion har varit en gårdsmiljö där kvarndriften varit en av näringarna vid sidan av jordbruket. De olika komponenterna på gården bildar tillsammans förståelse för dess historia. Bostadshuset, kvarnen, ladugården, svinhuset, garaget och väderkvarnsgrunden är alla olika delar av detta. Samtidigt saknas en del komponenter, främst mjölnarbostaden och dammen. Sammantaget har platsen ett *kulturhistoriskt värde*.

Samlad bedömning av känslighet och tålighet

Kvarnen är mest känslig för ingrepp i dess exteriör samt i den fåtaliga utrustning som ännu finns kvar. Väderkvarnsgrunden är också känslig för ingrepp. De övriga byggnaderna är rätt tåliga för ingrepp ur ett kulturmiljöperspektiv, det viktigaste är att de olika komponenterna fortsatt kan

förmedla sina respektive funktioner i gårdsmiljön. Den stenskodda vattenvägen och kvarnstenarna har en viss känslighet då de bidrar till att öka förståelsen för kvarnens funktion.

Bilder av miljön

Bild 1. Kvarnbyggnaden sedd uppifrån höjden där det nuvarande bostadshuset ligger. Till vänster skymtar den äldre delen av ladugården och till höger bakom kvarnen syns delar av svinhuset. Bilden tagen mot väster. Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Kvarnen sedd från vägen som går mellan bostadshuset och kvarnen. Till vänster syns delar av den äldsta ekonomibyggnaden. Bakom kvarnen syns en garagelänga som är uppförd på 1930-talet. Bilden tagen mot väster. Foto: Helena Lundgren

Bild 3. Kvarnen i närbild. Bilden tagen mot väster. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. På kvarnens tak finns en vindflöjel. Foto: Helena Lundgren.

Bild 5. Kvarnbyggnadens södra gavel samt östra långsida. I bakgrunden garagelängan som uppfördes på 1930-talet. Bilden tagen mot norr. Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Kvarnbyggnadens västra långsida som är vänd mot vattendraget. Här består byggnaden mestadels av trä och det är här som vattenhjul och turbin tidigare funnits. Bilden tagen mot öster. Ursprungligen fanns endast det lilla fönstret till vänster, dörren och de två fönstren till höger har nuvarande ägare satt in. All yttre brädklädsel är ny förutom på den norra gaveln. Foto: Helena Lundgren

Bild 7. På gårdsplanen mellan kvarnen och vattendraget finns två kvarnstenar nedlagda tillsammans och bildar en stensatt uteplats. På bilden syns en av dom. Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Inne i kvarnen finns inte mycket av maskinparken kvar. Kvarnens nedre botten, som också är entréplanet, fungerar idag som en samlingslokal. På bilden syns de kraftiga stenväggarna som den nuvarande ägaren låtit grundligt renovera. Bilden tagen mot norr.
Foto: Helena Lundgren

Bild 9. I byggnadens sydöstra hörn finns en mycket sliten trappa med moderna räcken upp till kvarnens övre botten. Trappan påminner om gångna tiders slit med sädessäckarna tiden innan Arkimedesskruven sattes in. Här ser vi också att halva den södra gaveln samt den västra väggen består av trä. Bilden tagen mot söder. Foto: Helena Lundgren

Bild 10. Söder om den östra entrédörren finns den här tratten av plåt. Det är en mjölblandare som är märkt President, Paul Diness Maskiner. Nertill finns en läderrem och med hjälp av den gick det att spänna fast en mjölsäck. Foto: Helena Lundgren

Bild 11. Maskinen är märkt Nirvana och har troligen använts som gröpkvarn. Stenarna är stående och finns i den runda delen som syns på bilden. På den delen står det 450 varv. Bakom den finns tratten där säden hälldes ned från den nu borttagna tredje våningen. Maskinen drevs av en motor via remmar, motorn syns vid gavelväggen. Under syns en trätunna som är den övre delen av den mjölblandare som finns på bild 10. Maskinen är förmodligen levererad av Bronäs Kvarnfabrik, Vinninga. Foto: Helena Lundgren

Bild 12. Dammen är idag igenväxt. Bilden tagen mot norr. Foto: Helena Lundgren

Bild 13. Öster om dammen finns denna stenmur med trappsten gjorda av kvarnstenar. I bakgrunden syns villan från 1918. Bilden tagen mot öster. Foto: Helena Lundgren

Bild 14. Den stenskodda kanalen sedd mot dammen. Till höger i bild skymtar en del av kvarnbyggnaden. Bilden tagen mot norr. Foto: Helena Lundgren

Bild 15. Sydväst om kvarnen finns en liten träbro över kanalen och som vilar på gjutna betongfundament. Bilden tagen mot sydväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 16. Norr om bron på vattendragets östra sida går en stentrappa ned till vattnet, enligt uppgift använd för tvätt i ån. Foto: Helena Lundgren

Bild 17. Mellan brofästets gjutna delar finns stenar som troligen härrör från det äldre brofästet. Foto: Helena Lundgren

Bild 18. Kanalen söder om bron. Längst bort i bild viker den av mot vänster. Bilden tagen mot sydväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 19. Mitt emot kvarnen, på andra sidan vattendraget, finns ett svinhus som är uppfört under tidigt 1900-tal samt ett husvagnsgarage med åtta fack som ersätter ett gammalt vagnslider. Bakom svinstallet finns en stentipp. Bilden tagen mot väster. Foto: Helena Lundgren

Bild 20. Infarten till kvarnen. Till höger skymtar ladugården. På gräsmattan hitom kvarnbyggnaden låg den gamla mjölnarbostaden. Bilden tagen mot norr. Foto: Eva Eliasson

Bild 21. Till vänster syns den äldre ekonomibygnaden, magasinet, som bär spår i nedervåningen av branden på 1950-talet som förstörde den gamla ladugården. Foto: Helena Lundgren

Bild 22. Ladugårdsväggen har en speciell struktur. Foto: Helena Lundgren

Bild 23. Bostadshuset, den så kallade Villan från 1918. Bilden tagen mot nordost.
Foto: Helena Lundgren

Bild 24. På höjden mellan landsvägen och bostadshuset ligger en stor grund, avsedd för en väderkvarn som aldrig blev uppförd. Bilden tagen mot nordost. Foto: Helena Lundgren

Bild 25. Mitt på grunden ligger en stor sten med en inskription. Foto: Helena Lundgren

Bild 26. På andra sidan landsvägen finns den gamla landsvägsbron som är en stenvalsbro. Den kallas Stiftabron enligt Milton,1994 s. 305. Bilden tagen mot sydost. Foto: Helena Lundgren

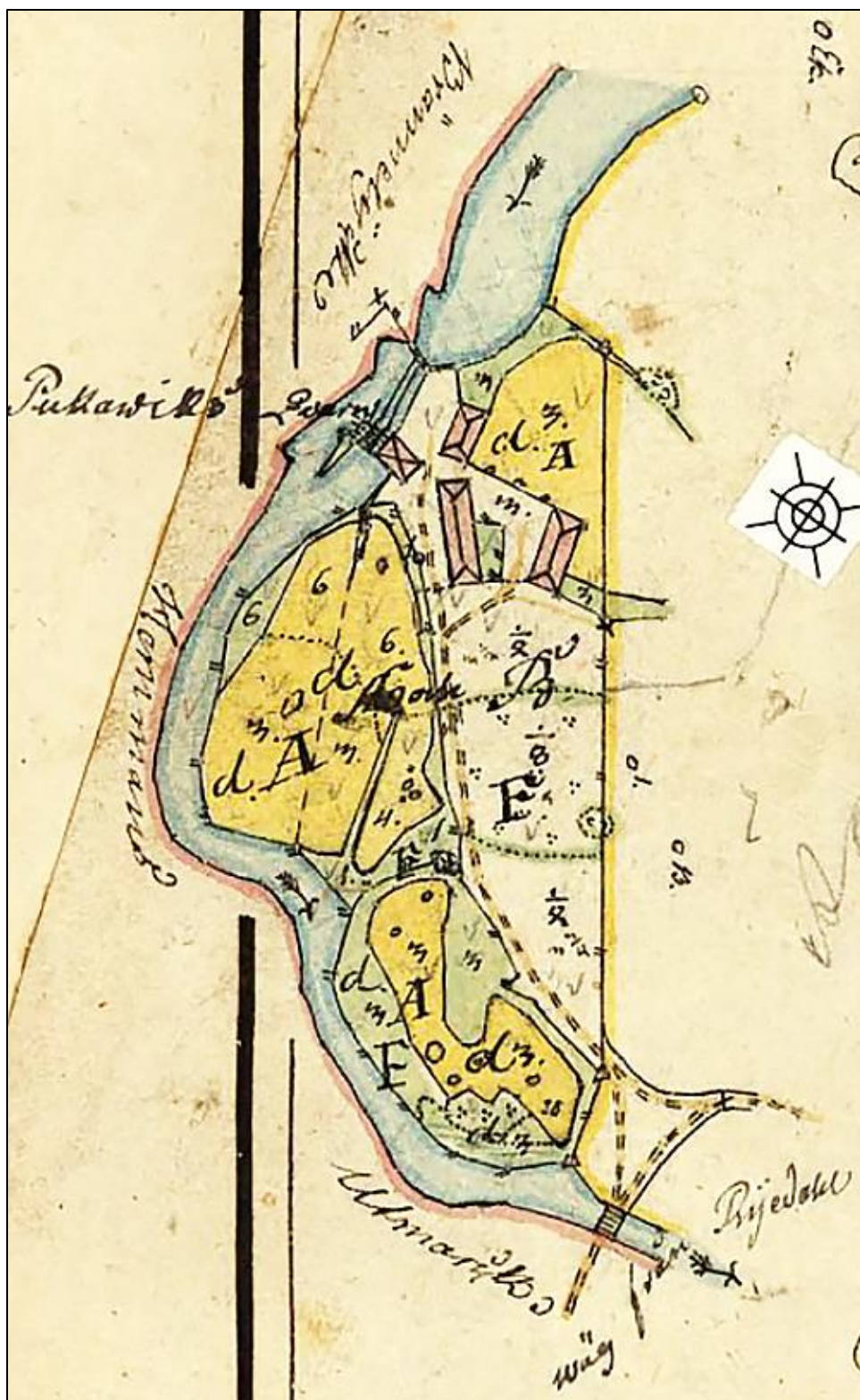

Bild 27. Stenvalsbron sedd mot sydväst. Foto; Helena Lundgren

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Pukaviks kvarn på karta från 1810. Den västra byggnaden invid vattendraget är markerad som kvarn, den norra byggnaden är den som idag kallas kvarnbyggnad, söder om dessa ligger mjölnarbostaden och mitt emot, och öster om mjölnarbostaden, ligger en byggnad som bör ha varit en ekonomibyggnad innehållandes ladugård och annat. På kartan ser vi att vägen ned till kvarnen går bakom bostadshuset vid den här tiden. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte 1810, Ysane socken Pukavik nr 1–3

Historisk karta 2. På kartan från 1811 syns tydligt att den nuvarande kvarnbyggnaden inte var kvarn vid tiden utan att det var en annan byggnad invid vattendraget som var kvarnbyggnad. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Enskifte 1811, 10-YSA-5

Historisk karta 3. Pukaviks kvarn 1822. En dammkropp syns utritad över vattendraget. Det är bara en byggnad utritad, förmodligen för att kartan inte berör kvarnens ägor utan annan mark.

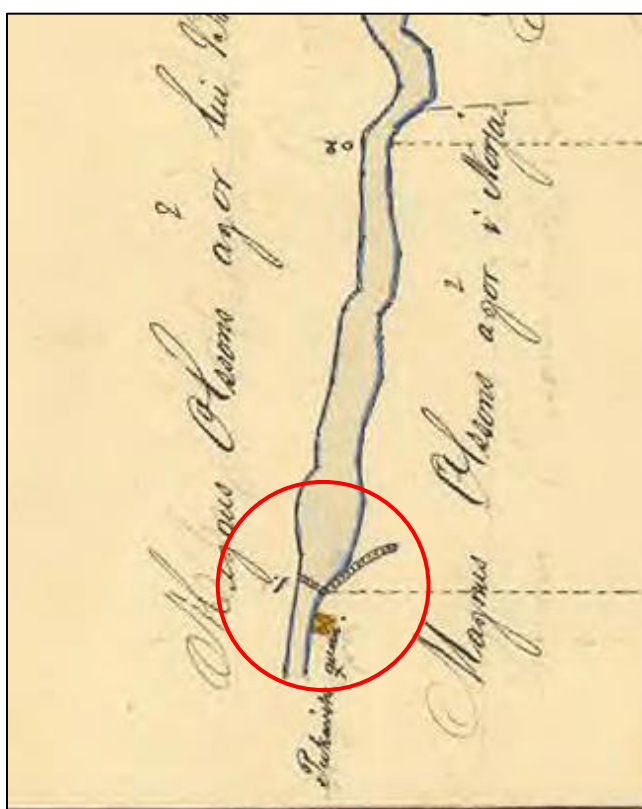
Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Inställd åtgärd eller förrättning 1823, 10-GAM-42

Historisk karta 4. Karta från 1850. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1851, 10-GAM-82

Historisk karta 5. På karta från 1869 finns två kvarnmarkeringar, den vid Pukaviks kvarn samt en längre norrut i vattendraget. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskartan 1869, Karlshamn J243-10-1

Historisk karta 6. Pukaviks kvarn 1874. Kartan är upprättad vid avvägning av vattendraget. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avvägning 1874, 10-YSA-45

Historisk karta 7. På kartan från 1915–1919 finns två byggnader väster om vattendraget och en ny ekonomibyggnad är uppförd mitt emot mjölnarbostaden. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomska kartan 1915–19, Gammalstorp J112-4-10

Historisk karta 8. Utsnitt ur karta upprättad 1936. Källa: Karta i privat ägo hos fastighetsägaren.

Historisk karta 9. På kartan från 1972 är mjölnarbostaden borta liksom kvarnbyggnaden som syns invid vattendraget på karta från 1810 och 1811. Ladugårdsbyggnaden har ändrat form i jämförelse med kartan från 1915–1919 och det tillkommit nya byggnad väster om ån som har annat läge än de tidigare byggnaderna. På den här kartan har också villan från 1918 tillkommit. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1972, Sandbäck J133-3E5f74

Historisk bild 1. På bilden från 1938 syns den gamla mjölnarbostaden som låg intill kvarnbyggnaden.

Foto: ur Svenska gods och gårdar Del IX, Blekinge, 1938, 644

Historisk bild 2. Mjölnarbostaden som bestod av fem rum och kök.

Foto: ur Sveriges Bebyggelse Landsbygden Blekinge län Del 1, 1945, s. 910

Historisk bild 3. Villabyggnad uppförd 1918 av konsul J. H. Jaeger, innehållandes sju rum, kök och badrum.

Foto: ur Sveriges Bebyggelse Landsbygden Blekinge län Del 1, 1945, s. 910

Historisk bild 4. Mjölnerbostad och kvarnbyggnad vid Pukaviks kvarn 1952. Vid den här tiden fungerade kvarnbyggnaden som magasin. Foto: Zygmunt Lakacinski, ägare Blekinge museum

Historisk bild 5. Mjölnerbostaden vid Pukaviks kvarn 1952. Foto: Zygmunt Lakacinski, ägare Blekinge museum

Historisk bild 6. Mjölnerbostaden vid Pukaviks kvarn 1952. Den lilla byggnaden närmast i bild ligger på den plats där den första kvarnen låg, oklart om det är samma byggnad som fått en annan funktion. Båda byggnaderna på bilden har stråtak. Foto: Zygmunt Lakacinski, ägare Blekinge museum

Kartbilaga

7. Skärpinge kvarn

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Karlshamn, Mörrum
<i>HLARO/Vattendrag:</i>	86/87 – Östra Orlundsån
<i>Byggår:</i>	Kvarnbyggnaden med bostad uppfördes troligen 1924.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser KML, MB och PBL.
<i>Kulturbeskydd:</i>	Kulturbeskydd
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Dammkonstruktioner, kvarnbyggnad, ruin av kvarn och såg
<i>Kärnvärden:</i>	Skattlagd kvarnverksamhet har funnits på båda sidor ån sedan senast tidigt 1700-tal, mjölkvarnar och såg samt i senare tid även elektricitetsverk. Från början låg den ena kvarnen under frälset och den andra byns bönder.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjolkvarn och såg

Östra Orlundsån, som går väster om där Skärpinge kvarnbyggnad idag ligger, utgjorde tidigare gränsen mellan Skörsemo och Skärpinge byar. Ortsnamnet Skörsemo kommer möjligen av ordet ”skyrdt” som betyder bäck men namnet är svårtytt. Ändelsen *mo* betyder kulle eller litet berg.¹⁹⁵ Ortsnamnet Skärpinge kommer från ordet *skär* som betyder skarp eller torr och *inge* som är en inbyggarbeteckning. På vardera sida om ån har det funnits mjolkvarnar och på Skörsemos sida har det funnits byggnader med fler funktioner, bland annat en såg samt i äldre tider även ett brännhus, dvs ett brännvinsbränneri.

Skärpinge och Skörsemo kvarnar under 1700-talet

På en avmätningsskarta från 1710 finns två kvarnar utritade med byggnads- och kvarnsymboler där den ena anges som en kölvekvarn, dvs. en skvaltkvarn. Dessa ligger då på den östra sidan av ån.¹⁹⁶ (Historisk karta 1). 1718 står Skärpinge kvarn som nr 21 i jordeboken. Skvaltkvarnen som fanns där då hade byggts 1709. Det är sannolikt att en kvarn funnit där sedan 1671 då källan uppger det årtalet. 1720 omnämns den som en skattlagd skvalta med 1 par stenar och har bytt till nr 61. Det finns också en senare anteckning om att den blev skattlagd 1731 med en tunna råg, vilket kan bero på att den tidigare blivit undantagen skattläggning efter en brand.¹⁹⁷

Skärpinge kvarn på östra sidan om ån har en nära koppling till Skörsemo kvarn som låg mittemot på västra sidan ån, i Gammalstorps socken. 1718 fanns i Skörsemo kvarn ett par stenar, var skattlagd och låg då under frälset. 1720 står även Skörsemo frälse i rubriken i en källa och att den ”considererade” under frälset.¹⁹⁸

1764 står i en annan källa att Skerpinge hjulkvarn har två par 7 spans-stenar i diameter. Den var skattlagd till en tunna råg årligen, dvs ränta i natura. Det var välborna herr majoren och riddaren Silversparre på Ryedahl som byggde om skvaltalen till hjulkvarn och förbättrade den så att den blev i gott stånd, dock kunde den inte gå hela året.¹⁹⁹ Samma år finns uppgift om att även Skörsemo, med nr 10 i jordeboken, var en kvarn under Ryedahl.²⁰⁰

När det sker en utbrytning omnämns Skärpinge kvarns äng på kartan från 1795 och att mjölnare var Nils Wilhelmsson.²⁰¹ På storskifteskartan från 1797 för Skerpinge är två byggnadssymboler och vattenhjulssymboler utritade på västra sidan om ån, tillhörande Skjörsmo i Gammalstorps socken.²⁰² (Historisk karta 2)

¹⁹⁵ *Mörrums kyrka och bygdens historia s.20–21*

¹⁹⁶ Avmätningsskarta

¹⁹⁷ Blekinge län landskontor, GIIIc_2

¹⁹⁸ Blekinge län landskontor, GIIIc_10

¹⁹⁹ Blekinge län landskontor, GIIIc_10

²⁰⁰ Blekinge län landskontor, GIIIc_10

²⁰¹ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Utbrytning 1796, 10-NÖR-12

²⁰² Storskifteskarta

Skärpinge och Skörsemo kvarnar under 1800-talets första hälft

I arkivhandlingarna från 1800 står framgår det att Skärpinge kvarn hade två par tullkvarnstenar.²⁰³ På storskifteskartan för Skörsemo från 1804 finns två byggnader längs åns västra sida. Den nedre består av en större byggnadskropp som är sammanbyggd med en mindre i söder.²⁰⁴ (Historisk karta 3 och 4) På enskifteskartan från 1813 finns två byggnadssymboler och vattenhjulssymboler uttridade på västra sidan om ån.²⁰⁵ (Historisk karta 5) I Skärpinge bodde kvarnänkan Kirstin Olsdotter någon gång under 1819-1824.²⁰⁶ I Skörsemo kvarn arbetade drängen Nils Månsson, (f. 1804), som kom från Mörrum år 1827 och John Månsson, (f. 1808), även han från Mörrum, 1830.²⁰⁷ På lagaskifteskartan för Skörsemo 1833 finns både sågmölleplan och brännhusplan utsatta.²⁰⁸ (Historisk karta 6). 1839 verkar kvarnstenarna ha ”undergått behörig skattläggning” samtidigt finns en mer lättläst skrift från samma år med den motsägande uppgiften att den ”icke undergått behörig skattläggning”. Samma år står att det bara finns ett par stenar i Skärpinge. 1841 har kvarnen jordeboksnummer 92 trots att finns det uppgift om att kvarnen ägs av åbon Sven Månsson, Måns Ohlsson och Lars Johansson på nr 61. I samma källa står även att det finns handlingar från 1828 som styrker att kvarnens 2 par stenar blivit skattlagda 1730 till en tunna råg.²⁰⁹

I Skörsemo ägde 1839 Per Jönsson två par stenar. Samma år hävdas det i en källa att det saknas uppgifter om att Skörsemos två par stenar undgått behörig skattläggning. Det påtalas även från högre ort att kvarnen inte skattlagts och man begär därför in en förklaring. Ägaren förklarar med att han, liksom hans företrädare, har kontrakt med Skerpinge åbor som de använt sig av. 1841 bekräftar en källa att Per Jönsson fortfarande äger Skörsemo kvarn med två par stenar.²¹⁰

Carl Magnus Nils Jonasson, (f. 1805,) från Torsås var mjölnare i Skörsemo kvarn från 1841. Tillsammans med hustrun Elna Arvidsdotter, (f. 1806), från Asarum hade han två söner. De hade två drängar och en piga. Mellan 1841 och 1846 benämns Skörsemo som ett mantal frälse och en sågmölla finns antecknad. 1842 kom en byggmästare från Rödeby och blev kvarnarrendator, troligen då till sågkvarnen. Det var Johan Anders Dalin, (f. 1805), från Mörrum.²¹¹ 1844 kom Thomas Jeppsson (f. 1809) från Näsrum till Skörsemo med hustrun Inga Nilsson, (f. 1809,) från Norge och deras sju barn. Om dessa var vid kvarnen framgår dock inte av källan.²¹²

Skärpinge kvarn nr 92 (nr 61) däremot, ägs någon gång mellan 1844–1849 av Lars Johansson. Han hade två drängar.²¹³ 1845 låg kvarnplanen på samfälld mark i Skärpinge ägd av Måns Olsson och Lars Johansson.²¹⁴ På kartan syns en byggnad som ligger med samma läge som den i dag

²⁰³ Blekinge län landskontor, GIIIc_2

²⁰⁴ Storskifteskarta

²⁰⁵ Enskifteskarta

²⁰⁶ Mörrums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, (SE/LLA/13275)AI:2 (1819-1824)s. 440

²⁰⁷ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder (SE/LLA/13105)AI:6 (1831-1835) s.41

²⁰⁸ Laga skifteskarta

²⁰⁹ Blekinge län landskontor, GIIIc_2

²¹⁰ Blekinge län landskontor, GIIIc_2

²¹¹ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder (SE/LLA/13105) AI:6 (1831-1835) s.41

²¹² Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder (SE/LLA/13105)AI:8 (1841-1846) s.58

²¹³ Mörrums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, (SE/LLA/13275)AI:7 (1844-1849)s. 887

²¹⁴ Karta 1845

kvarvarande kvarnen. Längre söderut ligger en mindre byggnad, fast på Skörsemos sida, (Karta 7). 1846 och 1850 står i arkivhandlingarna för Skörsemo 1 mantal frälse och del i kvarnen. Från 1847 var Nils Kronberg, (f. 1818), från Tranås kvarnbrukare i Skörsemo. Hans hustru hette Botil Jönsdotter, (f. 1819), och var från Mörrum.²¹⁵

Skärpinge Skörsemo kvarn under 1800-talets andra hälft

1856–1860 står att Skärpinge kvarn nr 92 ägs av Skärpinge bönder och kvarnarrendator från 1858 var Per Persson, (f. 1817), från Gammalstorp. Tillsammans med hustrun Inga Bengtsdotter, (1822–1870), från Mörrum hade han fem barn och en dräng.²¹⁶ Skärpinge hade 1860 ett befolkningstal på 76 personer.²¹⁷ 1860 tillhörde kvarnplan i Skörsemo änkan Berit Jönsdotter.²¹⁸ Vid en hemmansklyvning i Skärpinge 1862 upprättades en karta där en kvarnplan är utritad med tre byggnader längs den västra sidan av ån. Den ena ligger uppe vid vägen och de andra två en bit längre söderut, vilka ser ut att var hopbyggda.²¹⁹ (Historisk karta 8). Från 1864 var Magnus Olsson, (f. 1834), från Torsås kvarnarrendator i Skörsemo. Tillsammans med hustrun Bengta Persdotter, (f. 1833), från Näsrum hade han två söner.²²⁰ 1867 upprättades en karta för andra sidan av ån i Skörsemo, också den på grund av en hemmansklyvning. På denna är nuvarande kvarnbyggnad utritad men även en byggnad längre söder ut på västra sidan om ån, något mer nedströms samt med texten Qvarnplan.²²¹ (Historisk karta 9). På generalstabskartan från 1869 finns två kvarnmarkeringar och något som liknar en sågmarkering, vilket bekräftar att det funnits två kvarnar på var sida om ån under den tiden.²²² (Historisk karta 10). Nästa kvarnarrendator som var där kring 1870 var Magnus Olsson, (f. 1834), som också kom från Gammalstorp 1839. Hustrun Bengta Persdotter kom året efter och med henne fick han tre barn.²²³ Bengt Olsson ägde marken där Skärpinge kvarn låg och kvarnen 1874. Ägare till en annan byggnad på västra sidan om vattendraget 1874, lär ha varit Jöns Svensson i Skörsemo. Vid avvägningen av vattendraget mellan Pukaviks kvarn och Skärpinge kvarn 1874 gjordes en karta på vilken det omnämns kvarnar på båda sidorna om ån. Vattendraget utgjordes 1874 av en krokig bäck, som ömsom var bred och djup och ömsom smal och grund. Vattenlinjen mellan kvarnarna var i rak linje 6 000 fot samt en fallhöjd på 11 fot och 40 linjer, (1 linje = ca 3 mm), räknat från grundstocken vid Pukaviks kvarn till den dåvarande vattenytan nedanför fallet vid Skärpinge kvarn.²²⁴ (Historisk karta 11) Mellan 1882 och 1886 var Mattias Larsson, (f. 1838), från Gammalstorp mjölnare i Skärpinge kvarn. Mattias var gift med Märta Cristina Petersson och hade med henne två barn. Nils Månsson, (f. 1852), från Mörrum som kom till Skärpinge kvarn 1887 och var där åtminstone till 1895. Nils var gift med Eva Lindros, vilka hade en fosterson och en fosterdotter hos sig.²²⁵

²¹⁵ Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder (SE/LLA/13105)AI:9 (1846-1850) s.46

²¹⁶ Mörrums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, (SE/LLA/13275)AI:9 (1856-1860)s. 404

²¹⁷ *Mörrums kyrka och bygdens historia s.20-21*

²¹⁸ Karta 1860

²¹⁹ Hemmansklyvning

²²⁰ Husförhörslängder

²²¹ Hemmansklyvning

²²² Generalstabskarta

²²³ Mörrums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, (SE/LLA/13275)AI:13 (1867-1877)s. 663

²²⁴ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avvägning 1874, 10-YSA-45

²²⁵ Mörrums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, (SE/LLA/13275)AI:15 (1877-1895)s. 657

Skärpinge och Skörsemo kvarnar under 1900-talet

1905–1945 gick verksamheten under namnet Skerpinge sågverk och kvarn och ägaren var Johan Bengtsson. En annan uppgift vittnar om att det även fanns en kvarn och en såg i området under namnet Gustavstorps sågverk mellan 1915 och 1930 med Johan Bengtsson som ägare, samt Gustavstorps kvarn mellan 1920 och 1925 med Per Persson och Ivar Sonesson som ägare.²²⁶ Den fastighet i Skörsemo där den samfällda kvarnplanen räknades 1917 ägdes då av Johan Bengtsson.²²⁷ I Skärpinge fanns två gårdar 1917 som ägdes av Per Olsson och Oskar Nilsson²²⁸ På häradsekonomiska kartan från 1915-19, finns en symbol för en kvarn samt en byggnad markerad som bostadshus på östra sidan av ån och två mindre byggnader på andra sidan ån.²²⁹ (Historisk karta 12). Helge Birger Mattsson var ägare till Skärpinge kvarn från 1941 som övertog den efter sin far Ernst Mattsson. Den senare drev kvarnen i 30 år efter att ha köpt den från John Bengtsson.²³⁰ När Helge dog 1972 lades verksamheten ner.²³¹

Nuvarande kvarnbyggnad i Skärpinge är byggd i trä och enligt uppgift från 1924.²³² (Historisk bild 1). I den nedre delen har det troligtvis varit kvarnverksamhet medan det i övre våningen med inredd vind fanns en lägenhet med tre rum och kök. Kvarnen byggdes om 1942²³³ men drevs fortfarande med vattenkraft 1945 även om det fanns en råoljemotor som reserv.²³⁴ Senare drevs kvarnen med två turbiner. Från 1940-talet började betning göras och till detta användes Panogen, vilket upphörde 1966.²³⁵

Sågen på västra sidan om ån var också byggd i trä, 400 kvadratmeter stor och byggdes om 1924.²³⁶ (Historisk bild 2 och 5). På platsen för sågen har tidigare legat en kvarn. Sågen, som var i två våningar, revs troligen på 1980-talet.²³⁷ (Historisk bild 5).

På 1920-talet ska en transformatorstation funnits söder om kvarnen med namnet Skerpinge Elektricitetsverk. Ägare till denna ska ha varit John Bengtsson.²³⁸ Den installerade generatoreffekten var 15 kVA. Uppgift om att den ska ha uppgått i Näsums El. Kraft A-B finns från 1923.²³⁹ Elen som producerades här gick till Gustavstorp.²⁴⁰

²²⁶ Fabriksberättelser, sammanställning 1863–1950.

²²⁷ *Beskrivning till kartan över Ellebolms och Mörrums socknar inom Listers härad och Blekinge län 1917*

²²⁸ *Beskrivning till kartan över Ellebolms och Mörrums socknar inom Listers härad och Blekinge län 1917*

²²⁹ Häradsekonomiska

²³⁰ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1945, s. 714

²³¹ 50 kvarnar

²³² 50 kvarnar

²³³ 50 kvarnar

²³⁴ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1945. s. 714

²³⁵ 50 kvarnar

²³⁶ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1945., s. 714

²³⁷ Anteckningar från samtal med nuvarande ägare 2020

²³⁸ Fabriksberättelser

²³⁹ Ekwall, Nils (red.) 1924. s. 38

²⁴⁰ Anteckningar från samtal med nuvarande ägare 2020

Uppe i backen har det funnits ett stenhuggeri och en smedja.²⁴¹ Stenhuggeriet låg under Karl Nilssons gård och byggdes 1924. Där tillverkades främst gravvårdar.²⁴²

På ekonomiska kartan från 1972 finns symboler för både en kvarn- och en såg men endast kvarnbyggnaden finns markerad på kartan.²⁴³ (Historisk karta 13). Den nuvarande ägaren köpte kvarnen 1994.²⁴⁴

En förstudie för fiskväg förbi dammen i Skärpinge blev klar hösten 2006, med syfte att förbättra öringens vandringsmöjligheter i år.²⁴⁵ (Länsplan för fiskevård och biologisk återställning av kalkade vatten i Blekinge län 2007–2010, Länsstyrelsen i Blekinges rapport 2007:13)

²⁴¹ Anteckningar från samtal med nuvarande ägare 2020

²⁴² Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1945. s. 717.

²⁴³ Ekonomiska kartan

²⁴⁴ Anteckningar från samtal med nuvarande ägare 2020

²⁴⁵ Länsplan för fiskevård och biologisk återställning av kalkade vatten i Blekinge län 2007-2010. 2007.

Beskrivning av miljön

Den kvarnbyggnad som finns kvar idag ligger numer på fastigheten Skärpinge 3:1.²⁴⁶

Kvarnbyggnaden är byggd i två våningar med källare och inredd vind. Byggnaden är rödslammad med vita knutar och foder. (Bild 2). Källarvåningen ligger under mark i norra delen och över mark mot söder, vilket utgör en så kallad suterrängvåning. Den del som är ovan mark har stående locklistpanel och spröjsade fönster. Sadeltaket är har en takbeklädnad av eternitplattor (Bild 4) och fasaden har stående locklistpanel i nedervåningen och liggande i övervåningen samt i gavelröset. I övervåningen och på vinden har fönstren nyligen bytts ut till moderna utan spröjs. (Historisk bild 4 och bild 1). I bottenplan mot söder finns en större port och en hörnentré med skärmtak ovanför som vilar på kraftiga konsoler. I entrén sitter ljusst grönfärgade pardörrar men av bräddörskaraktär med bräddor i kors synliga på framsidan. (Bild 5)

Den ombyggnad som skedde 1942 av kvarnen innebar troligen även tillbyggnaden mot öster och i vinkel mot söder. Denna är i en våning med sadeltak klätt med betongpannor. Fasaden är rödfärgad träpanel. Fönstren är kopplade i två lufter. Kvarnen är idag delvis välbevarad exteriört och delvis förvanskad genom tillbyggnader. (Bild 3). I kvarnen finns ingen teknisk utrustning kvar. Kvarnen är ombyggd till bostadshus. Några delar av kvarnstenar finns på tomten.²⁴⁷

Norr om kvarnbyggnaden finns en större damm med tydlig vattenspegel. (Bild 6 och 7). Över ån går en bro. (Bild 7 och 8). Ån som här även utgjorde bygränsen mellan Skörsemo i Gammeltorps socken och Skärpinge i Mörrums socken. Grova plank ligger över vägen och vid vägen finns en liten träspång i dåligt skick (Bild 9). Telefonstolpar har använts för att bygga reglaget samt två bräddor. (Bild 10). Det finns två fall på ca 80–100 cm där det är en kraftig fallhöjd med stenar. (Bild 8). På platsen finns två rännor med vattendelare emellan. De är gjorda av sten och ca 200 meter långa.²⁴⁸ (Bild 11) Nedströms finns två enkla träbroar över ån, dessa är delvis raserade.²⁴⁹ I ån finns öring som når dit.²⁵⁰

En lämning efter en annan kvarntomt finns på västra sidan om ån, bestående av en dammvall och en kvarngrund. I Skärpinge finns en punkt på ett område markerat för en kvarn registrerad i fornminnesregistret som RAÄ Mörrum 344. (Övrig kulturhistorisk lämning L1978:6798). Enligt inventeringen 2010 beskrivs dammvallen som ”en 5 meter lång vägövergång, mellan cementfundament. 10 meter söder om dammvallen är ett ca 3 meter högt vattenfall från en stor damm. Kvarngrunden vid dammvallen är 16x6 meter och ca 6 meter hög, med kallmurade 1–1,5 meter tjocka väggar. Grunden är idag jordfylld och gräsbeväxt.”²⁵¹

²⁴⁶ Fastighetsregistret

²⁴⁷ 50 kvarnar

²⁴⁸ Anteckningar från inventeringen 2020

²⁴⁹ 50 kvarnar

²⁵⁰ Anteckningar från inventeringen 2020

²⁵¹ FMIS

Kulturhistorisk värdering

Mjöl kvarn och såglämning

De värdebärande beståndsdelarna är mjöl kvarnen från 1924, en bevarad byggnad, dock ombyggd samt ruiner efter såg och möjligen ytterligare en kvarn. På platsen har funnits många generationers byggnader med olika funktioner och den kvarvarande såggrunden samt kvarnbyggnaden visar på lång kontinuitet. Kvarnen är dock ombyggd och saknar utrustning. Den har ett *kulturhistoriskt värde*. Grunderna efter de tidigare utvisar var dessa har legat och ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Dammen och vattenvägarna

Uppdämningsplatsen är känd sedan tidigt 1700-tal, men kan vara äldre. Dammkroppen med vattenspegel, dammvallen med vattenfallet, den stenskodda vattenvägen med avdelare mellan två rännor visar på hur vattnets kraft använts i människans tjänst. Dessa komponenter har tillsammans ett *kulturhistoriskt värde*.

Helhetsmiljön

Platsen utgör ett kvarnläge med mycket lång kontinuitet som både varit skattlagd, hört till olika stånd samt nyttjats till olika sorters verksamheter. Mjöl kvarnen är en byggnad i stort format som trots ombyggnationer är tydligt avläsbar som kvarnbyggnad både genom läget och utformningen. Den tydliga vattenspegeln, fallet, stenarbetena och sågverksgrunden visar på ett tidstypiskt exempel på det tidiga 1900-talets kvarnanläggning. Dock har flera av byggnaderna försvunnit och den kvarvarande kvarnen förändrats och tömts på utrustning varför kvarnmiljön sammantaget bedöms ha ett *kulturhistoriskt värde*.

Samlad bedömning av känslighet och tålighet

Hänsyn bör tas vid åtgärder eftersom är miljön är känslig och har ett kulturhistoriskt värde. Dammvallen och vattenmagasinet samt byggnaden bör värnas, liksom vattenvägens stenskoningar och avdelare.

Bilder av miljön

Bild 1. Kvarnbyggnaden sedd från bron. Här syns att flera av de äldre fönstren nyligen bytt ut. Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Kvarnbyggnaden sedd från sågverksgrunden. I bakgrunden syns den närbelägna bondgården i Skärpinge. Foto: Helena Lundgren

Bild 3. Kvarnbyggnaden sedd från baksidan. T.h. en del av tillbyggnaden som troligen tillkom 1942. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Svingeln i taket mellan två takfall på kvarnbyggnaden klädda med eternitplattor. T. h. syns skorstenen på tillbyggnaden. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Den snedställda entrén till kvarnen med de ljusa grönfärgade pardörrarna med dörrblad byggda som bräddörrar. Möjligen är den högra delad i en nedre och en övre halva. Ovan entrén ett skärmtak på kraftiga konsoler. Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Dammen norr om kvarnen med en öppen vattenspegel. Foto: Helena Lundgren

Bild 7. Kvarndammen mot nordost med modernare bebyggelse i närheten. Foto: Eva Eliasson

Bild 8. Dammvallen utgör även en vägbro. Foto: Helena Lundgren

Bild 9. Dammvallen med vattenfallet fotograferat från bron. T.h. syns sågverksgrunden.
Foto: Helena Lundgren

Bild 10. Fotot taget från samma ställe som bilden före fast med kvarnbyggnaden till vänster. Foto: Eva Eliasson

Bild 11. I vattenfåran syns avdelaren med rämnorna på var sida. Foto: Helena Lundgren

Bild 12. Sågverksgrunden sedd mot sydväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 14. T.h. syns sågverksgrundens sydöstra hörn. T.v. i bild kan vara grunden för det bränneri som funnits på platsen 1833. Foto: Helena Lundgren

Bild 1. I muren syns något som möjligen är spår av lämning från tidigare verksamheter på andra sidan ån. Samt rester från den nedrasade bron på marken. Foto: Helena Lundgren

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Skärpinge kvarn. Två kvarnar markerade. Karta från 1710. Nr 2 anges som en kölvkvarn. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Avmätning 1710, Mörrums socken Skörsemo nr 1

Historisk karta 2. Två kvarnar markerade på karta från 1795. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1797, 10-MÖR-15

Historisk karta 3. Karta från 1804. Troligen en sågbyggnad och en kvarnbyggnad på västra sidan om vattendraget, tillhörandes Skörsmo. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte 1805, 10-MÖR-21

Historisk karta 4. Karta från 1804. Troligen en sågbyggnad och en kvarnbyggnad på västra sidan om vattendraget, tillhörandes Skörsmo. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte 1805, 10-MÖR-21

Historisk karta 5. Två kvarnar utmärkta. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Enskifte 1813, 10-MÖR-35

Historisk karta 6. 386 a Brännhusplan, 386 b Sågmölleplan, 386 c Hus och gårdsplan 386 d Sågmöllebacken, stenigt 387 a Mølletomten, åker 387 b Mølletomten, stenig backe Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1833. 10-MÖR-70

Historisk karta 7. Karta från 1845. Nr 231 kvarnplanen låg på samf llld mark ägd av M ns Olsson och Lars Johansson. Karta: Hemmansklyvning 1847, 10-M R-92

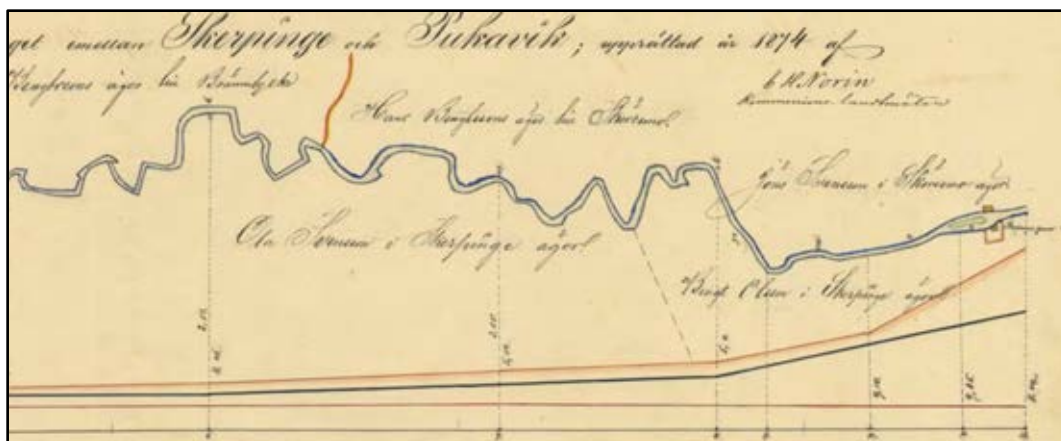
Historisk karta 8. Karta 1860. Nr 300 Kvarnplan tillhörande änkan B. Jönsdotter. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Hemmansklyvning 1862, 10-M R-127

Historisk karta 9. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Hemmansklyvning 1867, 10-MÖR-134

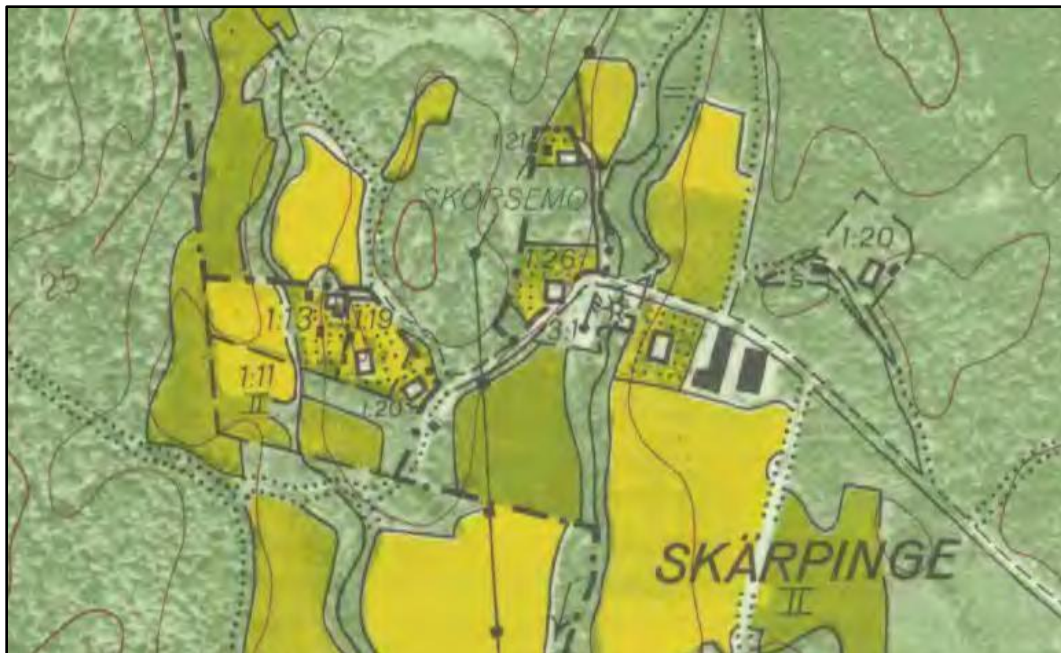
Historisk karta 10. Två kvarnmarkeringar och ev en sågmarkering. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskartan 1869, Karlshamn J243-10-1

Historisk karta 11. Skärpinge kvarn 1874. Utförd vid avvägning av vattendraget mellan Pukaviks kvarn och Skärpinge kvarn då man ville göra en förändring av dammen vid Pukaviks kvarn. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avvägning 1874, 10-YSA-45

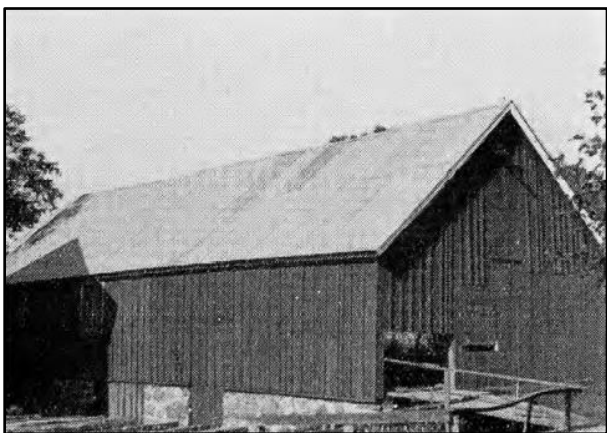
Historisk karta 12. Kvarnmarkering. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomska kartan 1915–19, Gustavstorp J112-4-8

Historisk karta 13. Kvarn- och sågmarkering. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1972, Sandbäck J133-3E5f74

Historisk bild 1. Skärpinge kvarn med kvarnbostad i samma byggnad. Foto: ur Sveriges Bebyggelse Landsbygden Blekinge län Del 2 Mörrums socken fr 1945, s. 714

Historisk bild 2. Gustavstorps sågverk i Skörsemo. Foto: ur Sveriges Bebyggelse Landsbygden Blekinge län Del 2 Mörrums socken fr 1945, s. 714

Historisk bild 3. Flygfoto på kvarndamm, mjölkvarn med bostad och sågbyggnad från 1900-talets andra hälft. Ägare till fotografiet Peter Sjöbohm.

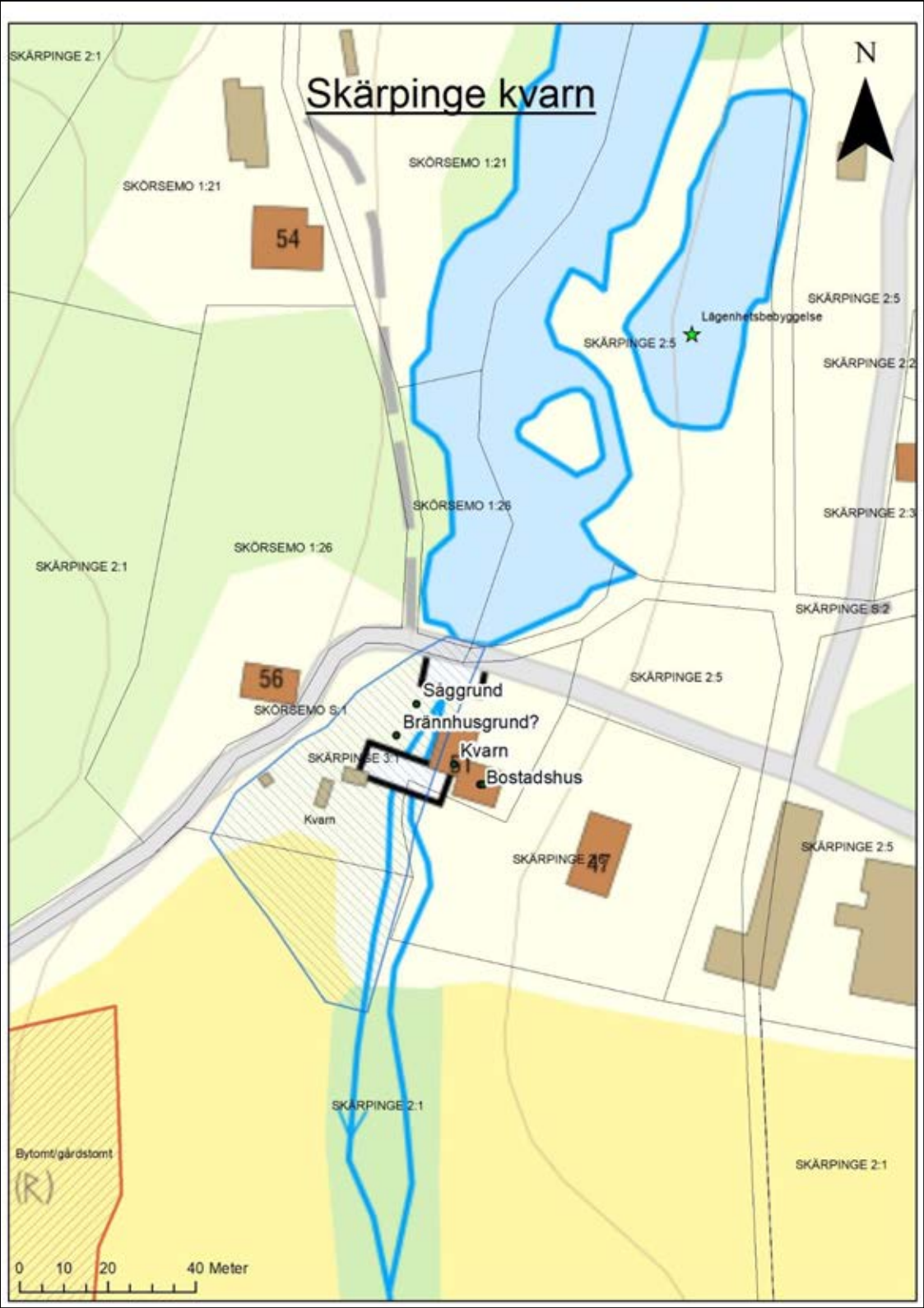

Historisk bild 4. Bild från Riksantikvarieämbetets fornminnesregister på kvarnbyggnaden på östra sidan av ån 2010. Foto: Eva Klotz.

Historisk bild 5. Bild från Riksantikvarieämbetets fornminnesregister på såglämningen på västra sidan om ån 2010. Foto: Eva Klotz.

Kartbilaga

8. Håkantorp

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Olofström, Jämshög
<i>HARO/Vattendrag:</i>	86/87 - Östra Orlundsån
<i>Byggår:</i>	Kraftstationen är byggd någon gång mellan år 1920 och 1954
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser KML, MB och PBL.
<i>Kulturbeskydd:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarngrund, kraftstation med delar av maskineriet, dammvallen, avdelare och vattensump.
<i>Kärnvärden:</i>	Bevarad och lättförståelig kraftstationsmiljö med delvis bevarad interiör. Förståelig dammstruktur och vattenväg.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjöl kvarn och kraftstation

Kraftstationen ligger i en gammal kvarnmiljö. Åsträckan ”ligger i gränsen mellan Håkantorps och Gränums byars ägor. Båda byarna hade rätt till vattenkraften och de hade var sin kvarn vid kvarndammens utlopp i öster. Gränums kvarn låg på södra sidan och Håkantorps på den norra.” Den äldsta kvarnen var troligen en skvaltkvarn. Den senaste kvarn- och sågbyggnaden som funnits på platsen uppfördes 1806, men det har funnits flera kvarnar där tidigare.²⁵²

På en karta över utmarken från 1774–1805 syns en damm och en väg över ån på platsen. Där benämns dammen ”Pehr Göings dam odal”. (Historisk karta 1) På storskifteskartan över byns inägor från 1798 finns en byggnad på sydvästra sidan om ån. (Historisk karta 2). År 1800 fanns i Håkantorps med nr 61 en mjöl kvarn med ett par stenar för husbehov.²⁵³ På en annan variant av en karta från storskiftet från 1802 är en dammvall utritad. (Historisk karta 3). 1806 finns en såg inrättad med en ram och ett blad. Sågen byggdes 1805 av Jonas Olsson. 1806 står att det är den enda såg som finns i Gränums fjärding så att åborna fick såga sitt virke där mot betalning.²⁵⁴ 1806 bekräftas i en annan källa att det finns ett sågblad till husbehov i Håkantorps med nr 61 och 62.²⁵⁵ Vid laga skiftet 1843 syns på kartan att en gårdsmiljö byggts upp på andra sidan ån i nordost. Längst i öster syns ett boningshus och väster om dessa finns fyra ekonomibyggnader. (Historisk karta 4) Två av dessa som ligger närmast ån i nordväst är troligen kvarnen och sågen. En bro är tydligt utritad över ån till den äldre kvarnen.

Kring 1850 ägdes kvarnen, tillhörande Håkantorps nr 62 i jordeboken, av John Olsson. Samtidigt står även Per Olsson, (f. 1813), som kvarnägare. Han hade fyra barn med hustrun Bengta Persdotter, (f.1816), från Grännum.²⁵⁶ Vid en hemmansklyvning från 1861 upprättades också en karta, vilken visar samma byggnader och bro men utan den äldre kvarnbyggnaden. (Historisk karta 5). På generalstabskartan från 1869 finns en kvarnmarkering på platsen. (Historisk karta 6). Per Eriksson, (f. 1812), som flyttade till Håkantorps 1838 från Jämshög, står antecknad under rubriken kvarn i Håkantorps nr 62 någon gång mellan 1871 och 1875.²⁵⁷

Även på häradsekonomska kartan från 1915–1919 finns en kvarnmarkering. (Historisk karta 7). På denna har även en sågmarkering tillkommit en bit nedströms. Bostadshuset ser vid denna tid ut att vara ett av husen intill ån mellan såg och kvarn. Ägaren till kvarnen och sågen i Håkantorps var även ägare till gården på vars mark de låg. Gården var på 8,7 hektar med 2,7 ha åker med jordarten lermylla och 4,9 ha lövskog. Där har även funnits ett grustag och fallhöjden på vattnet vid dammen var fyra meter.

²⁵² 50 kvarnar

²⁵³ Blekinge län landskontor, GIIIc_2

²⁵⁴ Blekinge län landskontor, GIIIc_2

²⁵⁵ Blekinge län landskontor, GIIIc_10

²⁵⁶ Jämshögs kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13196/AI/12 (1848-1865) s. 216

²⁵⁷ Jämshögs kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13196/AI/17 (1871-1875) s. 524

En ladugård uppfördes i början av 1800-talet och minst två generationer manbyggnader har rests på gården. Den ena bostaden uppfördes redan 1806 i trä. Den var i våning med inredd vind innehållandes tre rum och kök, vilken renoverades 1937.²⁵⁸

Liksom sågen uppfördes även kvarnen 1806, båda av trä. Kvarnen byggdes om 1912 och moderniserades 1937. Kvarnverket har omfattat valsverk, ett par stenar, triör och havrekross, vilken drevs av en turbin om 23 hästkrafter.²⁵⁹ I kvarnens källare förekom betning med Panogen.²⁶⁰ Sågen både byggdes om och moderniserades 1945. Verksamheten sysselsatte i mitten av 1940-talet tre man.²⁶¹

På mitten av 1940-talet var den äldste kände ägaren av gården Johan Bengtsson. Han efterträddes av Karl Ingemansson, vilken överlät egendomen till Emil Andersson. Emils bror Karl-Edvard övertog senare gården. 1943 sålde han den vidare till John Manfred Mattsson, (f. 1905). Han uppförde 1945 ett nytt bostadshus norr om kvarn- och sågbyggnaden, bestående av 5 rum och kök.²⁶²

När sågverksinventeringar gjordes 1953 och 1958 kallas verksamheten Håkantorps kvarn och såg och John Mattsson står fortfarande som ägare.²⁶³ I början av 1970-talet tog hans son Olle över verksamheten.²⁶⁴ När den ekonomiska kartan upprättas 1971–1972 är det nya bostadshuset i norr utritat. (Historisk karta 8). Sydost om detta finns fyra ekonomibygnader och en liten byggnad en bit nedströms ån som troligen är kraftstationen. På platsen vid dammvallen och bron finns en kvarnmarkering och ett S, som står för samfällighet. Fastigheten har varit samfällt ägd av tre ägare.²⁶⁵ Fram till 1980-talet var kvarnen i drift och byggnaden revs ca 2004. Sågen var i drift något längre, till 1990-talet.²⁶⁶ De nuvarande ägarna flyttade in 2003. Mellan 2006 och 2007 rev man sågen och möjligen även kvarnen.²⁶⁷

Söder om manbyggnaden har det funnits ett elkraftverk som försörjde både kvarnen och sågen med el för dess drift och bostaden med värme. Det finns lite olika uppgifter om när kraftverket ska ha tillkommit men någon gång mellan 1930 och 1954, (ev. redan från 1920-talet.²⁶⁸), byggdes ett kraftverk som omvandlade vattenmassornas styrka till elektrisk ström via en generator.²⁶⁹ Elkraftverket ska ha uppförts med turbin inne i en äldre ruin.²⁷⁰ Om ån skulle sina fanns en dieselmotor som reservkraft och till belysning togs elen från Kraftbolaget på 1970-talet.²⁷¹

²⁵⁸ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946, s. 253

²⁵⁹ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946., s. 253

²⁶⁰ 50 kvarnar

²⁶¹ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946., s. 253

²⁶² Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946., s. 253

²⁶³ Sågverksinventeringar

²⁶⁴ Artikel från 1974 i Sydsvenska dagbladet

²⁶⁵ Anteckningar från inventeringen 2020

²⁶⁶ 50 kvarnar

²⁶⁷ Anteckningar från inventeringen 2020

²⁶⁸ Anteckningar från inventeringen 2020

²⁶⁹ 50 kvarnar och Artikel från 1974 i SSD

²⁷⁰ 50 kvarnar

²⁷¹ Artikel från 1974 i Sydsvenska dagbladet

Beskrivning av miljön

Håkantorps ligger öster om Grännum och kvarnen sydost om Håkantorps intill Östra Orlundsån. Den senaste kvarnen och sågen i Håkantorps låg på fastigheten Håkantorps 2:13.²⁷²

Idag består miljön, från norr till söder längs västra sidan av ån, av: en igenväxt damm, den gamla bron, planen där kvarnen legat, det f.d. bostadshuset som numera är stall, kraftstation för elkraftverket och del av grund till äldre ekonomibygnad. På västra sidan av ån ligger den äldsta kvarngrunden.

Dammen, är som nämnts, idag igenväxt och regleras av spetluckor. Kvarndammen är dock välbevarad men har lågt vattenstånd.²⁷³ Över dammvallen går en bro och vid denna finns en turbinsump, som troligen tillhört sågen. I en kulvert finns ett cementrör till kraftstationen. Själva intaget till kulverten är också gjord av cement men har en lucka av trä, detta intag läcker.

Av kvarnen och sågverksbyggnaden återstod för några år sedan endast en grundmur. Idag är det bara en gräsbevuxen yta.

Till miljön hör även ett kvarnboställe som numera är ombyggt.²⁷⁴ Det som idag används som stall är det gamla boningshuset. Det har varit i en våning med inredd vind och varit täckt med ett spåntak. Idag är det troligen bara stommen som är den ursprungliga och taket är belagt med plåt.

Längs ån vid kraftstationen finns fortfarande stenskoningar och i ån en vattendelare. Kraftstationen har ett pulpettak vars konstruktion är ett papptäckt brädtak. Pappen har förbättrats med plåt mot ena gaveln. Ingång är från gaveln via en enkel bräddörr. På framsidan finns fönsterband med handblåsta fönsterglas. På baksidan finns ett liggande fönster med tre spröjs mellan de tre rutorna. Turbinhusets vägg har ett större småspröjsat fönster och står på en betongplatta. Delar av detta kraftverk är bevarat än idag, eftersom det i kraftstationen fortfarande finns några maskiner kvar. Det är minst fyra olika maskiner, bland annat finns tryckröret, varvtalsregulatorn, turbinen, generatorn, hjälpgeneratorn och kontrollpanelen kvar. Turbinhuset är dock delvis raserat och större delen av vattenkraftverket står därför utomhus idag.²⁷⁵ Bakom kraftstationen finns delar av en betongförstärkt mur kvar som troligen varit en av ekonomibygnaderna som låg där under mitten av 1900-talet.

På västra sidan av ån, strax uppströms från kraftstationen, finns en grund som troligen tillhört den äldsta kvarnen.

Vid Håkantorps finns en punkt eller egentligen en linje registrerad i fornminnesregistret för dammvallen.²⁷⁶

²⁷² Lantmäteriets fastighetsregister

²⁷³ 50 kvarnar

²⁷⁴ 50 kvarnar

²⁷⁵ 50 kvarnar

²⁷⁶ FMIS Övrig kulturhistorisk lämning L1978:666

Kulturhistorisk värdering

Kvarnlämning, turbinsump och kraftstation med beståndsdelar

Platsen har använts för kvarnverksamhet sedan åtminstone slutet av 1700-talet fram till slutet av 1900-talet. Både såg och kvarn har rivits och bostadshuset byggts om kraftigt. Grunderna efter dessa har ett *visst kulturhistoriskt värde* då det utvisar var verksamheterna har legat. Kraftstationen med bevarat maskineri från någon gång mellan 1930 och 1954 är den enda tydliga kvarvarande komponenten. Denna har ett *kulturhistoriskt värde*.

Dammen och vattenvägarna

Dämnet är från senast slutet av 1700-talet, det lilla vattenfallet och vattenavdelaren nedströms i ån visar på att det har funnits kvarnverksamhet sedan mycket lång tid tillbaka och att den verksamheten pågått med användning av olika tekniker speglar ett kontinuitetsvärde. Dessa delar har ett *kulturhistoriskt värde*.

Helhetsmiljön

Kvarnmiljön här är mycket splittrad med såg- och mjölkvarn rivna. Endast vissa delar finns kvar av miljön där vattnet varit central för utvinning av kraft i olika syften. Kvarnmiljön ligger intill den gård dit kvarnen hörde. Ett äldre bostadshus har byggts om till stall men ett yngre finns kvar tillsammans med ytterligare ekonomibyggnader. Miljön har som helhet ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Samlad bedömning av känslighet och tålighet

Miljön är tålig för ingrepp då så mycket redan är borta. Till de uttryck där viss hänsyn kan krävas är dammvallen och vattendelaren i ån. Kraftverket har en viss känslighet för åtgärder och här kan viss anpassning av åtgärder behövas.

Bilder av miljön

Bild 1. Platsen för där kvarnbyggnaden stått. Foto: Helena Lundgren.

Bild 2. Samma ställe där kvarn och såg legat intill läget för den gamla vägen vid stenstolparna till höger. Foto: Eva Eliasson

Bild 3. Gammal väg med bro över ån. T.h. gamla kvarndammen. Foto: Helena Lundgren.

Bild 4. Den igenväxta kvarndammen. Foto: Helena Lundgren.

Bild 5. Stenbron och spettluckor som reglerar flödet från vattnet i dammen. Foto: Helena Lundgren.

Bild 6. Stenskoning i hörnet mellan bron och dammen. Foto: Helena Lundgren.

Bild 7. Rest av en turbinsump. Gjutna väggar, nedströms ån intill bron, med trälucka som troligen täcker för stället där turbinaxeln har gått igenom. Foto: Helena Lundgren.

Bild 8. Samma anläggning med sidan mot ån. Foto: Helena Lundgren.

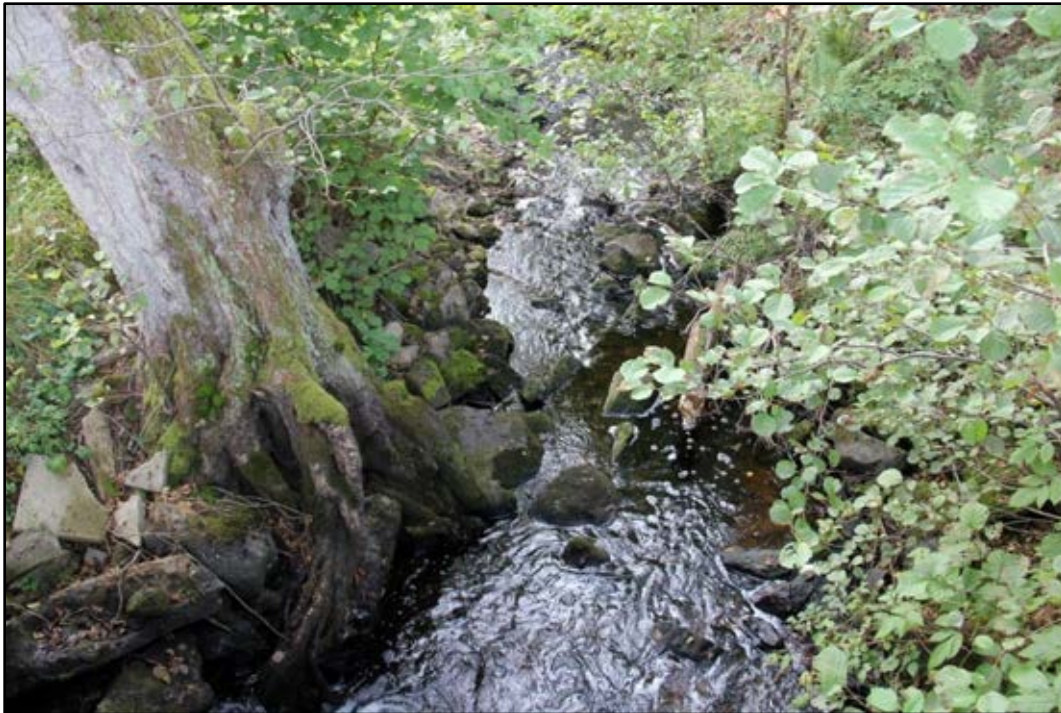

Bild 9. Nedströms från den gjutna anläggningen. Foto: Helena Lundgren.

Bild 10. Nedanför bron finns ett mindre vattenfall. Foto: Eva Eliasson

Bild 11. Vattenfallet. Foto: Helena Lundgren.

Bild 12. Nedanför den gamla kvarnlämningen och kraftstationen finns en avdelare till höger en ränna och till vänster själva åfåran. Foto: Helena Lundgren.

Bild 13. En bit nedströms i ån mellan bostadshuset och kraftstationen, fast på västra sidan om ån, finns en lämning som skulle kunna vara grunden till den äldsta kvarnen. Foto: Helena Lundgren.

Bild 14. Gamla bostadshuset är idag ombyggt till stall. Foto: Helena Lundgren.

Bild 15. Gamla boningshusets baksida med det nya i bakgrunden t.h. Foto: Helena Lundgren.

Bild 16. Området bakom gamla bostadshuset har varit gårdens skrotupplag under en tid och sedan växt igen. Under senare tid har det städats upp och röjts. Foto: Eva Eliasson

Bild 17. På andra sidan planen för den f.d. soptippen finns en kraftstation. Foto: Eva Eliasson

Bild 18. Byggnaden inrymmer en f.d. kraftstationen. En vägg är det enda som finns kvar av turbinhuset som legat precis intill ån. Foto: Helena Lundgren.

Bild 19. Kraftstationen har ett pulpettak vars konstruktion är ett papptäckt bräddtak. På framsidan finns fönsterband med handblåsta fönsterglas. Ingång är från gaveln via en enkel bräddörr. Foto: Helena Lundgren.

Bild 20. Den andra gaveln som vetter mot ån saknas. Foto: Helena Lundgren.

Bild 21. På kraftstationens baksida finns ett liggande fönster med tre spröjs mellan de tre rutorna. Papptaget har förbättrats med plåt mot ena gaveln. Turbinhusets vägg har ett större småspröjsat fönster och står på en betongplatta. Foto: Helena Lundgren.

Bild 22. Trots att byggnaden inte är hel finns delar av maskinparken kvar, delvis inne i byggnaden och delvis under bar himmel, eftersom turbinhuset vid ån även saknar tak. Foto: Helena Lundgren.

Bild 23, 24 och 25. Turbinregulator av märket Werkstaden Kristinehamn, enligt skylten tillverkad 1911. (1859-1897, 1897 förvärvat av Karlstads Mekaniska Werkstad). Foto: Helena Lundgren.

Bild 26 och 27. Ännu en turbinregulator, denna av märket Arboga Mekaniska Verkstad (1858-1980-talet). Foto: Helena Lundgren.

Bild 28. Generator står på en betongklack i f. d. turbinhuset. Foto: Helena Lundgren.

Bild 29. Andra delen av generatorm. Foto: Helena Lundgren.

Bild 30, 31 och 32. Generatorns olika delar kommer från olika verkstäder och förmodligen även olika årtal, att döma av typsnitten: Luth & Roséns Elektriska Aktiebolag (1885–1968), Allmänna Svenska Elektriska A.B. (1883-1987) bytte namn till ASEA 1977 och SKF, Svenska Kullagerfabriken (1907-). Foto: Helena Lundgren.

Bild 33. Delen av generatorn som tillverkats av Allmänna Svenska Elektriska A.B. Foto: Helena Lundgren.

Bild 34. Delen som är tillverkad av Luth & Roséns Elektriska Aktiebolag är möjligen en likströmgenerator, vilken är sammankopplad med generatorn genom remdrift. Foto: Helena Lundgren.

Bild 35 och 36. Precis innanför dörren i maskinboden finns en kontrollpanel av märket Hartmann & Braun, Frankfurt a. M. (1879-) Apparaturen är monterade på en marmorskiva. Foto: Helena Lundgren.

Bild 37. Bakom turbinhuset går utloppskanalen. Foto: Helena Lundgren.

Bild 38. Bakom kraftstationen finns rester av en mur som troligen varit grunden till en äldre ekonomibygnad vilken syns på kartan från 1861. Foto: Helena Lundgren.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Karta över utmarken hemmanet No 61 Håkantorp 1774-1805. Pehr Göings Dam. Odal? Akt I15-20:2 Lantmäteristyrelsens arkiv

Historisk karta 2. Kvarnmarkering efter ån svänger på nedre delen av kartan. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på inägör 1798, Jämshögs socken Håkantorp nr 1-2

Historisk karta 3. Peter Göings damm. Kan vara en plats längre söderut, nedre kartan Karta:
Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1802, 10-JÄS-23

Historisk karta 4. Nr 1391 är benämnd kvarntomten. Karta:
Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1843, 10-JÄS-104

Historisk karta 5. Byggnader på var sida om vattendraget. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte 1855, Jämshögs socken Gränum nr 1–13

Historisk karta 6. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Hemmansklyvning 1861, 10-JÄS-147

Historisk karta 7. Kvarnmarkering. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskartan 1869, Karlshamn J243-10-1

Historisk karta 8. Kvarnmarkering. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915–19, Gustavstorp J112-4-8

Historisk karta 9. Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1971–72, Gränum J133-3E6f74

Historisk bild 1. Bilden visar mjölnarbostaden, idag ombyggd till stall. Den äldsta manbyggnaden innehöll en lägenhet med tre rum och kök. Foto: ur Jönsson, Edvard (chefsred), Sveriges bebyggelse Landsbygden Blekinge län del 1, 1945–1948, s. 253

Historisk bild 2. Bilden visar den idag rivna byggnaden innehållande kvarn och såg. Foto: ur Jönsson, Edvard (chefsred), Sveriges bebyggelse Landsbygden Blekinge län del 1, 1945–1948, s. 253

Historisk bild 3. Bild på ägaren John Mattson i kraftverksbyggnaden 1974 ur en artikel i Sydsvenska dagbladet.

Historisk bild 4. Bild på bostadshuset från 1943 från rapporten *50 kvarnar i Blekinge*, s.45, som visar att dess närhet till dammen och byggnadens tidigare kulör. Foto: Wilund arkitekter & antikvarier AB

Historisk bild 5. Bild på kvarnruinen från rapporten *50 kvarnar i Blekinge*, s. 46. Foto: Wilund arkitekter & antikvarier AB

Kartbilaga

9. Kvarnlämning i norra Håkantorp

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Olofström, Jämshög
<i>HLARO/Vattendrag:</i>	86/87 Östra Orlundsån
<i>Byggår:</i>	Kvarnen troligen uppförd under slutet av 1700-talet, riven under 1900-talets mitt.
<i>Lagskydd:</i>	Kvarnlämningen är en i skrivande stund oregistrerad forn lämning.
<i>Kulturbeskydd:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnlämning och ett antal röjda vattenfåror.
<i>Kärnvärden:</i>	Genom de bevarade beståndsdelarna är kvarnmiljön begriplig och den vittnar om självhushållningens dagar

Historik

Historiskt sammanhang: Mjöl kvarn

Kvarnen har finns belagd i de historiska kartorna från slutet av 1700-talet och fanns kvar en bit in på 1900-talets början. (Historisk karta 3). Utöver kartor över området har inget hittats i arkivhandlingarna om kvarnen, men sannolikt var det en husbehovskvarn tillhörande byn Håkantorps.

På storskifteskartan över skogsmarken från 1774 finns ingen kvarnmarkering på platsen. (Historisk karta 1). En annan karta som gjordes i samband med storskiftet från 1781 är dessvärre i så dåligt skick att just det avsnittet av ån inte finns med. (Historisk karta 2). På kartan över storskiftet för inägorna från 1798 finns dock en markering invid ån och en väg som går genom åkrarna ner till kvarnen. (Historisk karta 3). Likaså syns en byggnad på storskifteskartan från 1802 och ovanför denna syns det att vattenfåran är bredare och därmed utgör en möjlig damm. (Historisk karta 4). På lagaskifteskartan från 1843 är en tydligare byggnad utritad och ett område markerat med texten *Qvarnplan*. På denna karta är vattenfåror tydligt markerade, de har blivit fler och en mindre ö finns strax ovanför kvarnen och en ny vattenfåra har kommit till som går ihop med ån en bit nedström. (Historisk karta 5). När en karta upprättades vid en avvägning 1863 är kvarnbyggnaden och den nedre fåran inritade. (Historisk karta 6). På häradsekonomska kartan från 1915–1919 har en gård med mangårdsbyggnad och ekonomibyggnader som flyglar tillkommit en bit öster om ån. Kvarnbyggnaden finns fortfarande kvar och en väg går förbi kvarnen och över ån ett stycke nedström. (Historisk karta 7). På ekonomiska kartan från 1971 finns kvarnbyggnaden inte längre kvar, däremot är kvarnplanen markerad som samfällighet. (Historisk karta 8).

Enligt kartorna har kvarnen alltså funnits där före den närliggande gården. Kvarnen förblev dock en samfällighet efter att gården som ligger ett stycke nordost om kvarnen byggdes. (Historisk bild 1 och 2 samt bild 17).

2003 byggdes ett spa på platsen.

Beskrivning av miljön

Vattendraget går genom en något kuperad lövskog uppströms, (bild 2), och längs berg i dagen nedströms (bild 23). Ett flertal tydliga vattenfåror som springer ur en gemensam uppströms, (bild 1), sluts igen nedströms (bild 20). Stenar ligger både i och vid sidan av de olika vattenfåror (bild 3). Vatten rinner i alla fåror även om en reglering i form av en relativt nygjord dammlucka i trä finns under en träbro i den östra vattenfåran (bild 7). En kvarnlämning finns med en högre grund av huggna stenar intill den östra vattenfåran (bild 13). Intill kvarnlämningen i riktning mot gården finns en hel kvarnsten kvar och en kvarnsten i två delar, vilka numera nyttjas som sittplatser (bild 16). Längre nerström har en spaanläggning med badtunnor och bastu byggts på ett trädäck som man når via ytterligare en träbro över vattendraget (bild 20). En tredje bro i samma stil med räcken som har korsade spjälor finns nedströms där fåror möts ihop till en igen (bild 22).

Kvarnlämningen är inte registrerad i fornminnesregistret.

Den nybyggda anläggningen som är placerad i vattenmiljön innehåller en åttkantig grillstuga och sex badtunnor placerade på ett däck med räcken runtom. Utanför däcket finns också ett antal bänkar och bord placerade.²⁷⁵

Kulturhistorisk värdering

Kvarnlämning

Av Snärjets kvarnbyggnad finns idag endast grunden bevarad. Den går dock att avläsa och den bedöms ha ett *visst kulturhistoriskt värde*. Liksom att det bekräftar att en kvarn legat där från 1700-talet till 1900-talet vilket också stärks av de historiska kartorna.

Vattenvägarna med röjda vattenfåror

På platsen finns ett antal röjda vattenfåror som visar på hur vattnet har letts och nyttjats för kvarndriften. Dessa bedöms ha ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön visar en historisk kvarnmiljö med kvarnlämning och vattenfåror som idag utvecklats till rekreativmiljö. Kvarnmiljön är dock raserad och så pass hårt förändrad att den historiska läsbarheten är svårtydd, varför den endast kan tillskrivas ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Känslighet och tålighet

De synliga spår som finns idag är kvarngrunden och de rensade fåror. Själva kvarngrunden bör bevaras, men mindre rensningar i fåror borde kunna företas med rätt hänsyn. Vid den moderna regleringen kan ingrepp göras utan att sänka det kulturhistoriska värdet.

Observera att ingrepp i eller vid kvarnlämningen kräver tillstånd enligt 2 kap KML då den är en forn lämning.

²⁷⁵ Snärjeskogen, www.snarjeskogen.se

Bilder av miljön

Bild 1. Vattendraget fotograferat nedströms där det delas i en östra (t.v.) och en västra (t.h.) vattenfåra. Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Den västra vattenfåran sedd uppströms. Foto: Helena Lundgren

Bild 3. Den östra vattenfåran sedd uppströms. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Över den östra vattenfåran ligger en gammal spång gjord av tjockare grenar och på spikade bräder. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Där östra vattenfåran delar sig finns ett hinder bestående av en stock och sten.
Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Östra vattenfåran
nedströms förbi hindret.
Foto: Helena Lundgren

Bild 7 Östra vattenfåran sedd uppströms en bit ner i vattendraget. Från östra sidan av vattendraget till den ö som bildas mellan den östra och den mellersta vattenfåran går en bro. Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Under bron finns en reglering. Foto: Helena Lundgren

Bild 9. Regleringen består av en lucka som kan höjas och sänkas. Foto: Eva Eliasson

Bild 10. Stället för där den östra och den västra vattenfåran går ihop. Den östra fåran har lett vatten in till kvarnhjulet.

Bild 11. På den högra sidan i bild har kvarnen legat, kvar finns nu bara grunden. En ränna har lett vattnet till vattenhjulet. En av de gamla kvarnstenarna har återanvänts som fikabord och skymtar till höger i bilden. Foto: Eva Eliasson

Bild 12. Samma ställe som visar platsen där kvarnen legat enligt kartorna. Foto: Helena Lundgren

Bild 13. Kvarnlämningen där husgrundens ena hörn syns. Foto: Helena Lundgren

Bild 14. Ovanför rännan i bildens mitt syns en möjlig husgrund även på östra vattenfårans västra kant. Foto: Helena Lundgren

Bild 15. Husgrunden i närbild med tydliga hörnstenar. Foto: Helena Lundgren

Bild 16. De båda kvarnhjulen i närheten av kvarnlämningen. Foto: Eva Eliasson

Bild 17. Gården intill kvarnen som uppförd 1849. Foto: Eva Eliasson

Bild 18. Mellersta vattenfåran nedströms före den går ihop med den östra. Foto: Helena Lundgren

Bild 19. Mellersta vattenfåran där den går ihop med den östra. Foto: Helena Lundgren

Bild 20. Foto uppströms där västra och östra vattenfåran går ihop. Foto: Helena Lundgren

Bild 21. Foto nedströms där västra och östra vattenfåran går ihop. Foto: Helena Lundgren

Bild 22. Foto nedströms på östra vattenfåran och bron som går över där de båda fårorna gått ihop. Foto: Helena Lundgren

Bild 23. Foto taget nedströms, nedanför kvarnlämningen och söder om den nyanlagda spanläggningn. Foto: Helena Lundgren

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Ingen kvarnmarkering syns på kartan. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på skog/skogsmark 1774, Jämshögs socken Gränum nr 1–13

Historisk karta 2. Svårt att se, kartan trasig. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1781, 10-JÄS-6

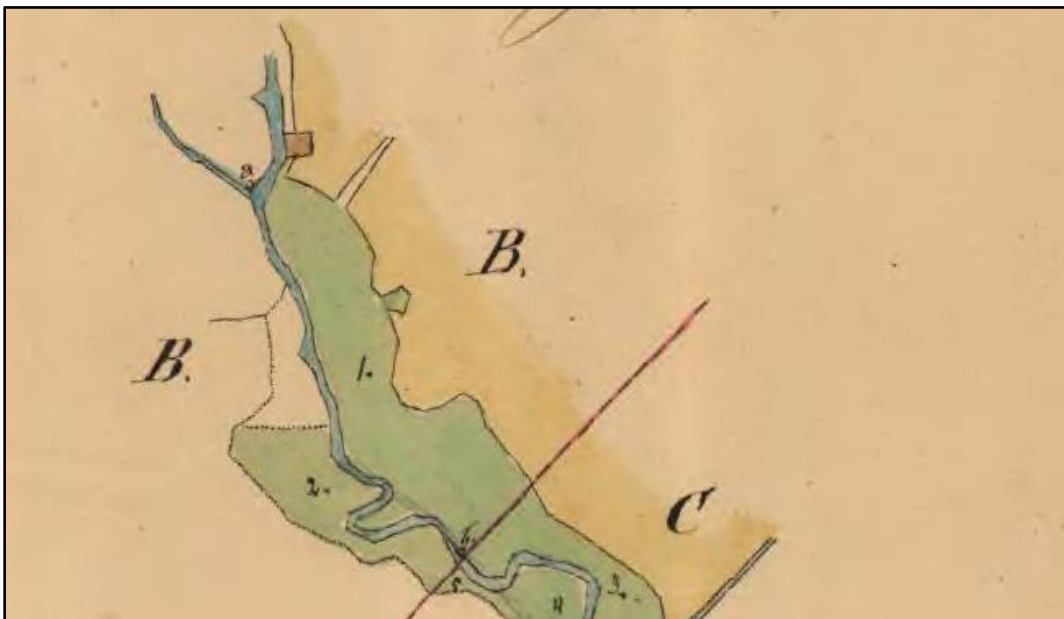
Historisk karta 3. Kvarnmarkering strax söder om de tredelade vattenfärorna, går en väg där. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på inägor 1798, Jämshögs socken Håkantorp nr 1-2

Historisk karta 4. Kvarnmarkering en bit söder om de tredelade vattenvägarna. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1802, 10-JÄS-23

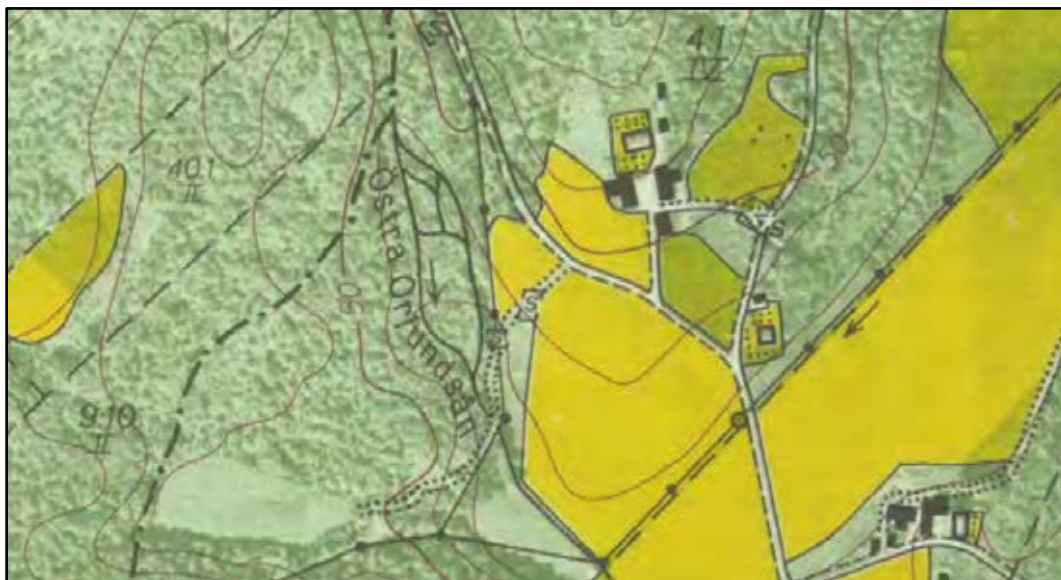
Historisk karta 5. Vattenvägarna har förändrats, kvarnmarkering på samma plats som tidigare. Kvarnplats är utmärkt. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1843, 10-JÄS-104

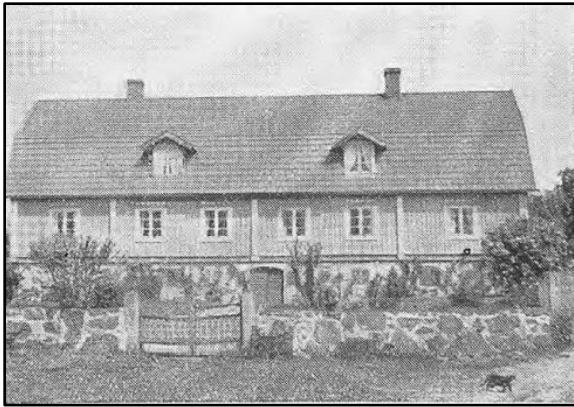
Historisk karta 6. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avvägning 1863, 10-JÄS-151

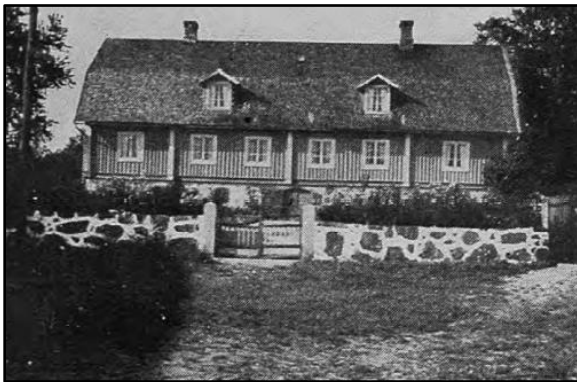
Historisk karta 7. Ingen kvarn eller sågmarkering men en byggnad. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomska kartan 1915–19, Gustavstorp J112-4-8

Historisk karta 8. Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1972, Ströbyn J133-3E7f74

Historisk bild 1 Gården på vars mark kvarnen legat. Ur Eurenus, W (red), Sveriges bebyggelse Landsbygden Blekinge län del 1, 1945, s. 249

Historisk bild 2. Ännu en bild på manbyggnaden. Ur Björkman, Sten (red), Svenska gods och gårdar, del 9 Blekinge, 1938, s. 286

Kartbilaga

10. Gränums husbehovskvarnar

Län, Kommun, Socken:

Blekinge, Olofström, Jämshög

HARO/Vattendrag:

86/87 Östra Orlundsån

Byggår:

Kvarn på platsen senast 1855, övergiven senast 1915.

Lagskydd:

Kvarnlämningen är idag inte registrerad i fornminnesregistret. Generella hänsynsbestämmelser KML, MB och PBL.

Kulturhistorisk värdering:

Visst kulturhistoriskt värde

Värdebärande beståndsdelar:

Delar av dammar, dammvallar, kvarnrännor och stenmurar.

Kärnvärden:

Vittnar om det stora antalet kvarnmiljöer i området och vikten av husbehovskvarnar.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjöl kvarnar

År 1800 fanns i Grännum två par tullstenar med nr 56, vilket var det som senare kom att kallas Åkekvarn. Strax söder därom fanns ytterligare två par kvarnstenar för husbehov vilka är de som beskrivs nedan. I Grännum har ytterligare fem platser haft stenkvarnar för husbehov.²⁷⁶

På storskifteskartan från 1781 kan man ana två kvarnmarkeringar söder om Åke kvarn. (Historisk karta 1) Den längst nordligaste ligger strax söder om Åkekvarn och vid den andra kan även en damm funnits. På lagaskifteskartan från 1855 finns 4 kvarnplaner markerade längs sträckan söder om Åkekvarn och de ligger där ån bildar en bifurkation med tre fåror, norr om Snärjet. Alla ligger på västra sidan om ån, dit vägar leder. (Historisk karta 2). Både på generalstabskartan och häradsekonomska kartan från 1869 respektive 1915–1919 finns bara en kvarnmarkering kvar längs sträckan, troligen någon av de kvarnar som låg norr om den inventerade platsen. (Historiska kartor 3 och 4).

Beskrivning av miljön

Mellan Åkekvarn i norr och kvarnmiljön i norra Håkantorp finns fyra punkter inlagda i Fornminnesregistret. De inventerade miljöerna är de två södra punkterna längst i söder som är registrerade som kvarnlämningar,²⁷⁷ den norra av dessa har en något mindre yta runt den utsatta punkten.²⁷⁸

De två miljöer som inventerades under sensommaren 2020 beskrevs på följande vis.

Den nedre kvarnplatsen består av en kraftig stenmur som går på den östra sidan av ån. (Bild 1) Det är ingen stödkant till ån utan en stenmur. Det finns en liten fördämning med stenar vid huvudfåran, nästan öppet i mitten, kvarnrännan igensatt. (Bild 2 – 4) Dammvall finns och dammen delvis kvar, vilken sträcker sig ända upp till andra kvarnplatsen. (Bild 5)²⁷⁹

Under inventeringen 1979 beskrevs samma miljö på detta sätt.

FMIS L1979:9245 Kvarn (Jämsbög 442) Kvarnplats, bestående av dammvall samt kvarnränna. På V-sidan om ån är 1) Dammvall, 15 m l, 4 m br och intill 0.8m b, med kallmurade sidor. Nedströms är: 2) Kvarnränna, 15m l och delvis kallmurad.

Den övre kvarnplatsen har en ränna, dvs muren i ån, som är ca 15 meter lång och 3–4 skift hög av gråsten som är 0,2–0,5 meter stora. (Bild 6 och 7) Det som troligen är en dammvall är ca 27 meter lång och består av 2 synliga skift av gråsten ovan vattenytan, 0,2–0,4 meter stora stenar. (Bild 8 och

²⁷⁶ Blekinge län landskontor, GIIIc_2

²⁷⁷ Övrig kulturhistorisk lämning L1979:8243

²⁷⁸ Övrig kulturhistorisk lämning L1979:8245

²⁷⁹ Anteckningar från inventeringen 2020

10) Vallen ser ut att gå upp en bit på den västra sidan. (Bild 11) Det finns även en stenvägg som går i en böj vid dammen.²⁸⁰ (Bild 9)

Under inventeringen 1979 beskrevs samma miljö på följande vis.

FMIS L1979:8743 Kvarn (Jämsbög 445) Kvarnplats(?), bestående av en forssträcka, östra sidan av ån, kallmurad. Angiven som samfällighet på fastighetskartan.

Avsaknaden av tydliga grunder indikerar att det varit skvaltkvarnar.

Kulturhistorisk värdering

Lämning efter kvarnverksamhet

Det finns idag inga synliga grunder av själva kvarnbyggnaderna.

Dammen och vattenvägarna

Rännor, stenvägg samt stenskoningar finns kvar längs vattendraget, men platsen är svåravläst och dessa besitter endast ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön är svåravläst då det idag inte finns några byggnader kvar och övriga lämningar från kvarnverksamheten är svåra att se för ett otränat öga vilket gör att miljön endast har ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Samlad bedömning av känslighet och tålighet

Nära på samtliga spår av den tidigare verksamheten är borta och den kulturhistoriska kontexten är till stora delar borta varför miljön endast har ett *visst kulturhistoriskt värde*. Om åtgärder görs är det de tydligaste delarna nära där kvarnarna har legat där hänsyn framförallt behöver tas. Tas hänsyn till de fortfarande avläsbara delarna kan ingrepp göras utan att det kulturhistoriska värdet sänks ytterligare.

²⁸⁰ Anteckningar från inventeringen 2020

Bilder av miljön

Bild 1. Stenmuren på östra sidan av ån vid nedre kvarnplatsen. Foto: Helena Lundgren

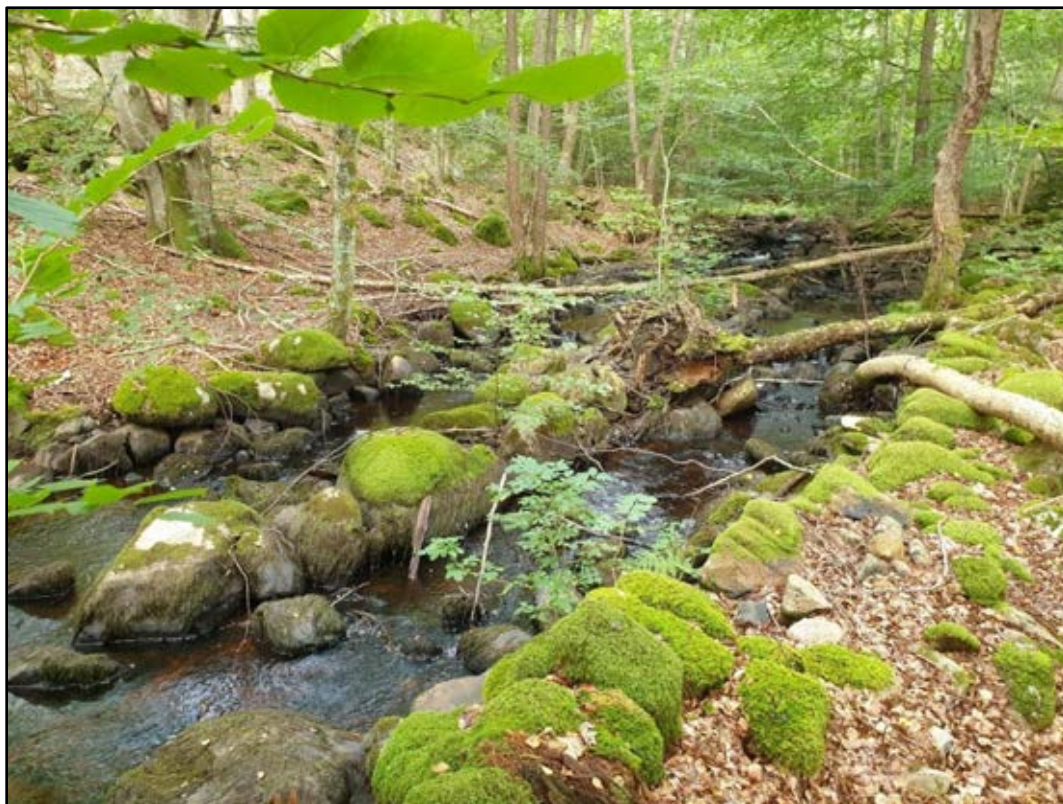

Bild 2. Nedre kvarnen med räanna, fotograferad uppströms. Foto: Eva Eliasson.

Bild 3. Nedre kvarnens ränna fotograferad nedströms. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Trolig plats för tidigare reglering vid nedre kvarnen. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Möjligen den tidigare dammen vid den nedre kvarnen. Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Stenskoning vid övre kvarnplatsen mot öster. Foto: Eva Eliasson.

Bild 7. Närbild på stenkonstruktion vid övre kvarnplatsen. Foto: Eva Eliasson.

Bild 8. Vattendraget sett mot norr och den övre kvarnens damm. Foto: Helena Lundgren

Bild 9. Den böjda stenvuren som går längs dammen vid den övre kvarnplatsen. Foto: Helena Lundgren

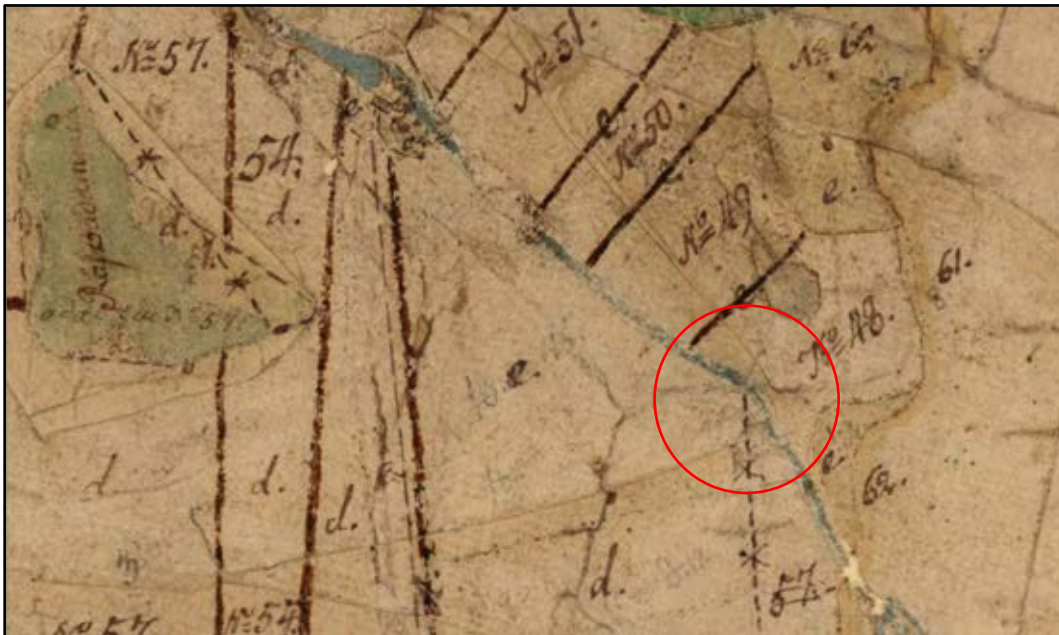

Bild 10. Rest av dammen på andra sidan muren vid den övre kvarnplatsen. Foto: Helena Lundgren

Bild 11. Eventuellt en uttorkad damm vid övre kvarnplatsen. Foto: Eva Eliasson.

Historiska dokument, kartor och bilder

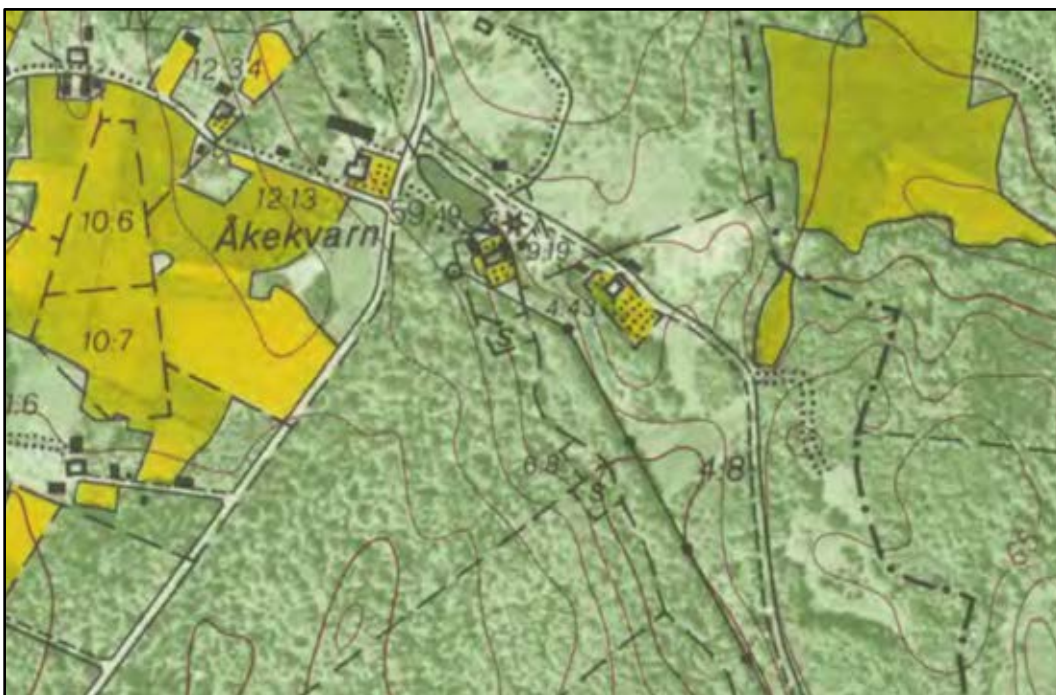
Historisk karta 1. På denna karta från 1781 finns ingen kvarn utmärkt på platsen. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1781, 10-JÄS-6

Historisk karta 2. Längst i norr på kartan syns Åkekvarns båda tullkvarnar. Strax söder om dessa ligger ytterligare en kvarn med nr 57. Nr 53 och nr 50 i mitten på kartan är husbehovskvarnar och i söder en kvarn med nr 52. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte 1855, Jämshögs socken Grännum nr 1–13

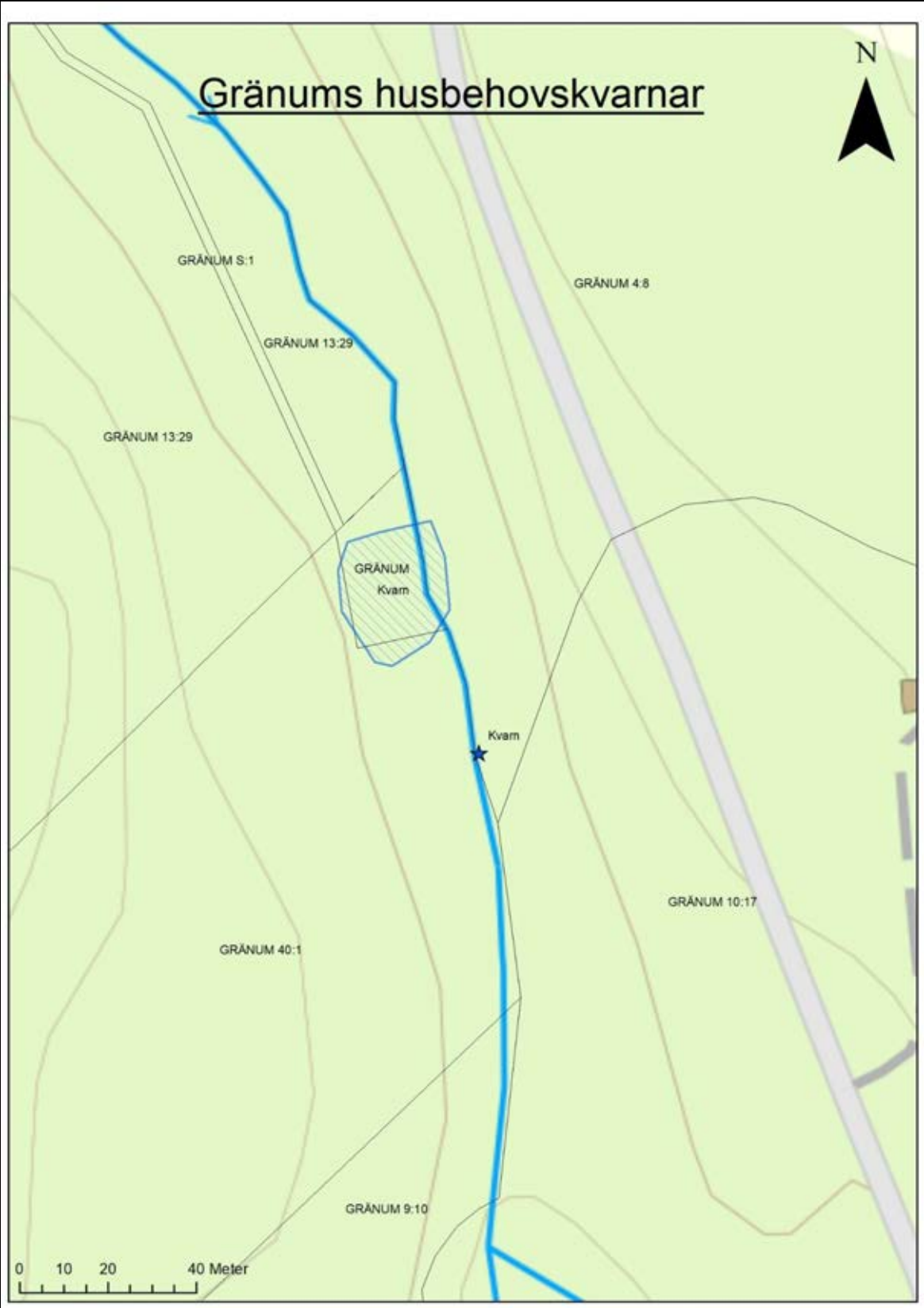

Historisk karta 4. Kvarnmarkering på västra sidan om dammen. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915–19, Gustavstorp J112-4-8

Historisk karta 5. Varken kvarnmarkering och damm finns längre kvar. Ekonomiska kartan 1972 Ströbyn J133 3E7f74

Kartbilaga

11. Åkekvärn

Län, Kommun, Socken:

Blekinge, Olofström, Jämshög

HARO/Vattendrag:

86/87 Östra Orlundsån

Byggår:

Västra kvarnen skattlades 1771. Östra kvarnen uppfördes omkring 1840 och sågen 1907.

Lagskydd:

Generella hänsynsbestämmelser KML, MB och PBL.

Kulturbeskydd:

Högt kulturhistoriskt värde.

Värdebärande beståndsdelar:

Två kvarnar och en såg med bevarat maskineri. Den äldsta hopbyggd med kvarnbostad. Dammkropp, dammvall och stenskodd vattenkanal.

Kärnvärden:

Bevarad och lättförståelig kvarn- och sågmiljö med bevarad interiör, den ena kvarnen och sågen fortfarande i drift. Förståelig dammstruktur.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjöl kvarnar och såg

På platsen fanns ursprungligen en vattendriven mjölkvarn på västra sidan av ån. Ytterligare en mjölkvarn tillkom på östra sidan av ån och senare även en såg intill denna.

På storskifteskartan för skogsmarken från 1774 finns en byggnad och en kvarnmarkering på västra sidan av bron samt en dammvall. (Historisk karta 1). Från en karta från 1781 som upprättats i samma syfte finns liknande markering och en ytterligare byggnad ser ut att ha tillkommit och dammen är något större. (Historisk kartan 2)

År 1800 fanns i Gränum sex husbehovskvarnar med ett par stenar vardera samt en kvarn med två skattlagda kvarnstenspar med nummer 56, vilka skattlades 1771.²⁸¹ Gården med jordaboksnummer 56 hette år 1800 Mörka-Gården. Den var skattlagd den 20 september 1771, vilket fastställdes den 28 september.²⁸² 1806 hörde mjölkvarnen nr 56 till den norra gården och hade då två par stenar. Kvarnen var skattlagd med 12 kappar råg. På nr 56 låg det som först hette Gränums kvarn och som sedermera kom att få namnet Åkekvarn. En av de andra kvarnarna som var för husbehov låg strax söder om Åkekvarn på åns västra sida, övriga längre nedströms alla vid åns västra kant.²⁸³

Kvarnägare var vid mitten av 1800-talet Jöns Jönsson, (1830–1850), och kvarnarrendator fram till 1853 var Olof Hansson(?), (1807–1853). Kvarnägare från 1854 var Mattis Olsson, (f.1823), mjölnare från Kärrsjömåla. Han hade åtta barn med hustrun Nilla Andersdotter från Ysane och två drängar Per Gustafsson och Jeppe Person.²⁸⁴ På lagaskifteskartan från 1855 syns också två byggnader utritade på västra sidan om ån. (Historisk karta 3). På östra sidan av ån har vid denna tid även tillkommit tre byggnader, varav en ligger invid vattnet. Dammen har blivit ytterligare större i omfång och en bro har byggts över norra delen av dammen. De båda kvarnarna på vardera sidan ån har samma nummer på kartan och tillhörde då Sven Pehrsson.²⁸⁵ På generalstabskartan från 1869 finns en kvarnmarkering och en gård är utritad på västra sidan av ån (Historisk karta 4).

På häradsekonomska kartan från 1915–1919 är ett bostadshus utritat på västra sidan och ekonomibyggnader samt gårdsmiljöer är utritade på båda sidorna av ån. På denna karta har även en sågmarkering tillkommit (Historisk karta 5). På en karta över avsöndring från 1922 är alla byggnader och gränser tydligt avläsbara på var sida av ån (Historisk karta 6). Avsöndringskartan från 1922 visar den f d samfällda kvarnplanen med det tillhörande hemmanet Gränum nr 9, (Nr 56). Det violetta området på kartan utgör en yta på 0,4936 hektar. Vid tiden kallades den *Åka kvarn*. År 1908 sålde dåvarande ägarna kvarnplanen med tillhörande kvarnfall och vattenrätt till mjölnaren Ola Mattson som redan hade tillträtt fastigheten. Köpesumman var 260 kronor. Som säljare står Per Persson. Lagfarten tycks dock inte ha gjorts förrän 1921.²⁸⁶ På den ekonomiska kartan från

²⁸¹ Blekinge län landskontor, GIIIc_2

²⁸² Öller, Jöran Johan, *Beskrifning öfver Jemshögs sochn i Blekinge*, utgiven av Erik Jeppsson, sid 3

²⁸³ Blekinge län landskontor, GIIIc_10

²⁸⁴ Jämshögs kyrkoarkiv (SE/LLA/13196) AI:12 (1848-1865) s.139

²⁸⁵ Laga skifteskartan, Lantmäteriet

²⁸⁶ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1922, 10-JÄS-1906

1972 finns både kvarn- och sågmarkeringar på östra sidan medan det på västra sidan finns ett bostadshus och två ekonomibyggnader utritade på var sida om detta (Historiska karta 7).

Den östra kvarnen hörde alltså till en gård. Manbyggnaden uppfördes 1903 och byggdes om 1945 (Historisk bild 2). Den är byggd i trä i en våning med inredd vind och innehåller en bostad med fyra rum och kök. Stallet och logen uppfördes 1932. Åkerjorden består av sandmylla och skogen av lövträd.²⁸⁷

Gården var i samma släkt från kring 1850 och fram till 1900-talets förra hälft. John Sällström, (f. 1897), som enligt källan har titeln kvarnägare, köpte gården 1927 av sin morbror, Ola Mattsson. Ola hade efterträtt sin far Matts Olsson som i sin tur övertog gården efter sin fader.

Den östra kvarnen startades omkring år 1800. Nuvarande kvarnbyggnad uppfördes omkring 1840, byggdes om 1855 samt renoverades 1936. På 1940-talet utgjordes drivkraften av två vattenturbiner, vilket den gör än idag. Troligen sattes de in 1936. Sågen uppfördes 1907 i trä.²⁸⁸ (Historisk bild 1). Uppgift finns om att både kvarnen och sågen var igång mellan 1915 och 1925 under namnet Gränums kvarn och sågverk med Ola Mattsson som ägare.²⁸⁹ I sågverksinventeringen 1953 och 1958 finns den istället med under namnet Åkekvarn och John Sällström står som ägare till sågen.²⁹⁰

Beskrivning av miljön

På fastigheten Gränum 9:19 ligger den östra kvarnen och sågen. På Gränum 9:38 ligger den västra kvarnen som är sammanbyggd med kvarnbostaden.

Dammen är rund, den västra sidan är betongskodd (bild 2) och den östra är stenskodd (bild 3). Det finns mört, abborre och brax i dammen, nedströms även kräftor. I reglaget finns fem luckor (bild 7). Från dammen går en träränna och intill denna en ålkista. Trärännan har gamla anor, kanske redan från tiden då det var vattenhjulsdrift. Virket har förstås fått bytas ut och byggas om när det blivit för dåligt. Så gjordes troligen 1936 när turbinerna kom, på 1950-talet och återigen 1977, medan ålkistan renoverades för ca 6 år sedan (bild 5–6). Den har dock haft äldre föregångare.²⁹¹ I slutet av trätrumman finns idag en turbinsump (s. 21). Turbinerna driver remdriften (s. 50–52) som används till kvarn- och sågverk samt spånmaskin.

Alla byggnader är uppförda av trä med locklistpanel. (bild 4 m fl). Taken är sadeltak och de flesta täckta med korrugerad eternit (bild 11). Fasaderna är rödfärgade, medan knutar och foder är vita. Fönstren är också vitmålade och har spröjs mellan mindre glasrutor.

Den västra kvarnen är hopbyggd med kvarnbostaden. Kvarnen är i delen närmast ån och i källaren finns maskinrummet. Mellan kvarnen och bostaden finns en dörr inne i byggnaden. På vintern

²⁸⁷ Sveriges bebyggelse, sid 229

²⁸⁸ Sveriges bebyggelse, sid 213

²⁸⁹ Fabriksberättelser sammanställning 1863-1950

²⁹⁰ Sågverksinventeringen sammanställning

²⁹¹ Anteckningar från inventeringen 2020

bodde man bara i köket. Bostadshuset innehöll för länge sedan en öppen spis, med stor gryta på trefoting och en bakugn, som gick utanför huset, men där själva luckan satt invändigt. Detta revs och renoverades och blev klart 1970.²⁹² Bostadsdelen är upprätad men inte kvarndelen. Inne i kvarnen finns delar av kvarnverket bevarat. Där finns ett flertal kugghjul, gravhjul och/eller ett kronhjul, hjul till remdrift, samt ett lättverk (se bild 12–13), som anordning för att hissa upp kvarnstenarna (bild 16). För att slippa rensa så ofta så körde man ett sädesslag per kvarn. Så ofta vete i den västra och råg i den östra. När säden skulle bli djurfoder krossades den istället för maldes.

På framsidan av den östra kvarnen finns en lastbrygga (bild 25). Ovanför denna finns en lucka med en hissordning för att få upp säckarna med säd till vindsvåningen (bild 26). En elmotor används för att dra upp säckarna på vinden. (Bild 28). På vinden finns en kvarntratt där säden hälldes ner för malning (bild 29). På vinden finns det en trälåda som snickrades ihop av Arthur på 1970-talet. Man blåste av ett lass säd så det kom in där, så rann det ner i kvarnen för att malas (bild 30). I den östra kvarnen kan alla maskiner fortfarande köras, det finns dock endast ett par kvarnstenar kvar. Vid kvarnkaren finns en ratt till lättverket som justerar mellanrummet mellan kvarnstenarna samt en stensax (bild 31–32). Nuvarande ägare brukar mala mjöl både till bakning och grisar. Mellan våningarna i kvarnen finns en lucka där man kan hissa säckarna mellan våningarna (bild 35). Där finns även stigluff, dvs en rensmaskin (bild 36–37) och en betningsmaskin (bild 36 och 39) samt en havrekross (bild 40).

I en utbyggnad på kvarnens norra sida finns även en hyvelmaskin till spån, till vilken remdrift är dragen (bild 24 och 34). Hyveln gick hela somrarna förr i tiden när man använde spån till tak. John Sällström fick stod där hela somrarna och tillverkade takspån

Sågverket ligger i en tillbyggnad söder om kvarnen (bild 45). Ingång till sågverket är genom kvarnen. På vintern är alla luckor i dammen öppna, då kan man såga dygnet runt. I sågverket finns allt maskineri kvar och allt går att köra. Det finns en cirkelsåg och där finns således en sågbänk med sågklinga och klingskydd (bild 47–48). Sågen körs ofta vid beställningar av t ex staketpinnar och plankor. Det gamla taket rasade in på grund av snötyngd, varför det lades om för ca 10 år sedan. Även en snickarverkstad finns i sågverksdelen. (bild 49)²⁹³

²⁹² Uppgifter från Arthur Sällström vidare befordrade av Nina och Dan Sällström via e-post 2021-07-03

²⁹³ Anteckningar

Kulturrehistorisk värdering

Mjöl kvarnar och såg med beståndsdelar

De värdebärande beståndsdelarna är mjöl kvarnarna från senast 1800-talets mitt och såg från 1900-talets början, alla med bevarat maskineri. Den östra kvarnen och sågen är dessutom möjlig att använda varför de har ett *mycket högt kulturrehistoriskt värde*.

Dammen och vattenvägarna

Uppdämningsplatsen är känd sedan senare delen av 1700-talet och kanske längre än så. Dammkroppen har flera generationers skoningar kring kanterna. Den höga muren intill den östra kvarnen vittnar om att det funnits ett överfallshjul tidigare. Sammantaget har de ett *högt kulturrehistoriskt värde*.

Helhetsmiljön

Kvarnmiljön är ett tidstypiskt exempel på en kvarnmiljö med en utveckling från slutet av 1700-talet och 1800-talets mitt och en såg från det tidiga 1900-talets och visar på byggnadstraditionen i området. Kvarnbyggnaden, interiört såväl som exteriört, vattenvägar och den omkringliggande helhetsmiljön förmedlar en tydlig och bred historisk förståelse för vattnet som kraftkälla. Miljön går att koppla till ett historiskt sammanhang. Den östra kvarnen och sågen är dessutom möjlig att använda, vilket innebär att miljön är särskilt välbevarad och komplex. Kvarnmiljön har ett *högt kulturrehistoriskt värde*.

Samlad bedömning av känslighet och tålighet

Här är miljön känslig då den har ett mycket högt kulturrehistoriskt värde. Helhetsmiljön samt dess beståndsdelar bör bevaras i största möjliga mån och stor hänsyn bör tas vid åtgärder.

Bilder av miljön

Bild 1. Kvarnmiljön i Åkekvarn där dammen är skodd med sten på östra sidan och med betong på västra. Inloppet i förgrunden genom ett kulvert. Foto: Eva Eliasson

Bild 2. Bild på skoning av betong på västra sidan eller möjligen förstärkning av stenskning med betong. Foto: Helena Lundgren.

Bild 3. Östra sidan av dammen skodd med sten. Foto: Helena Lundgren.

Bild 4. Östra kvarnen t.v. och västra kvarnen t.h. med damm och bro i förgrunden. Foto: Eva Eliasson

Bild 5. Träränna som leder vatten från dammen till turbinsumpen i den östra kvarnen.
Foto: Eva Eliasson

Bild 6. Vattenränna med ålkista intill. Foto: Eva Eliasson

Bild 7. På bilden syns de fem luckorna som reglerar flödet från dammen. Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Östra kvarnbyggnaden med såg- och mjölkvarn t.v. och en del av västra kvarnen t.h. Foto: Eva Eliasson

Bild 9. Västra kvarnbyggnaden med kvarndelen t.v.mot ån och den östra kvarnen. Foto: Eva Eliasson

Bild 10. Den högra delen av byggnaden är inredd till bostad. Foto: Helena Lundgren.

Bild 11. Både kvarndelen och bostadsdelen är täckta med korrugerade pannor i eternit.
Foto: Helena Lundgren.

Bild 12. Interiör från västra kvarnen. Vertikalt sittande kugghjul, ett s.k. gravhjul eller krontrev, som tidigare överfört kraften från vattenhjulet, i den nedre delen av kvarnen med murade väggar. Till vänster syns ett av hjulen till anläggningens remdrift. Foto: Eva Eliasson.

Bild 13. Bild av ytterligare ett gravhjul och horisontalt liggande kuggjul i trä som överför kraften från vattenhjulet, öppningen nu igensatt med fönster. Troligen ett lättverk i förgrunden som tidigare användts för att starta vattenhjulet med och därmed hela kvarnverket. Foto: Eva Eliasson.

Bild 14. Ännu en bild av det horisontalt liggande kuggjul i trä som överför kraften från vattenhjulet. Foto: Helena Lundgren.

Bild 15. Bild av det hjul i trä vilandes på vindsbjälklaget möjligen till för att hissa sädessäckar. Foto: Helena Lundgren.

Bild 16. Annordning för att hissa upp kvarnstenarna när de skulle hackas om. Foto: Helena Lundgren.

Bild 17. Område i byggnaden där kvarnkaren stått. Foto: Helena Lundgren.

Bild 18. Kvarndammens norra ände med bostadshuset där ägaren till den östra kvarnen bor. Foto: Eva Eliasson.

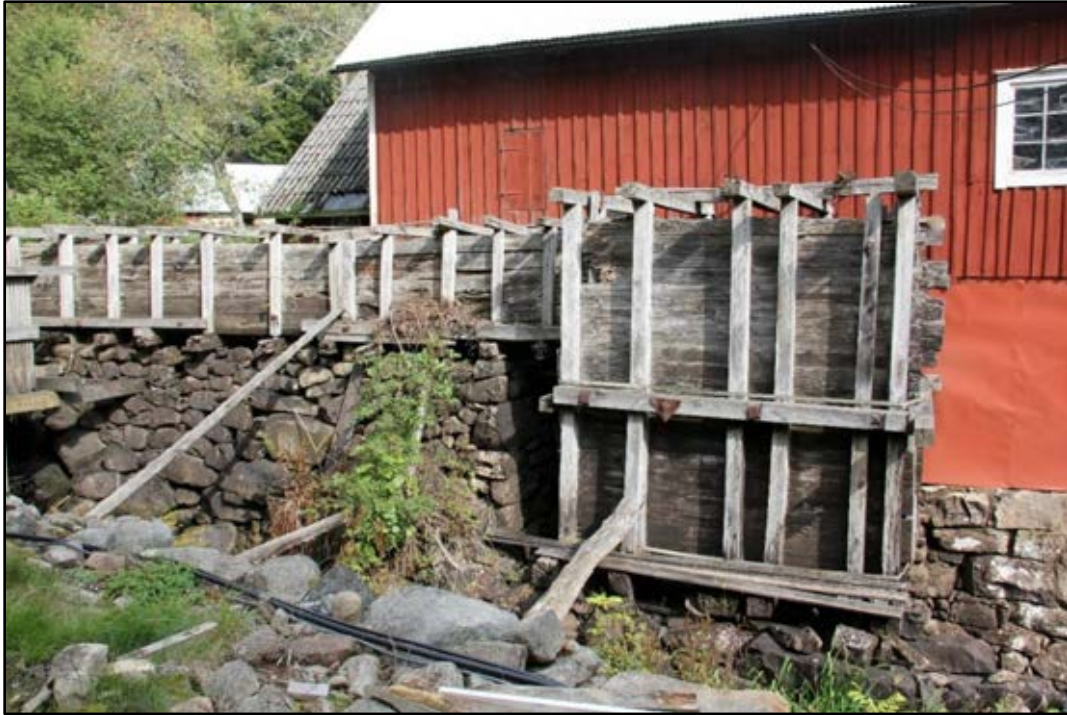

Bild 19. Trärännan ligger på en hög kallmurad stenmur för att ge det fall som krävs för ett överfallshjul, numer drivet av två turbiner. Foto: Helena Lundgren.

Bild 20. Ett rengaller som förhindrar skräp att komma in i turbinerna finns i trärännan, vilket består av plattjärn som sitter vertikalt intill varandra för att inte hindra vattenflödet. Foto: Helena Lundgren.

Bild 21. Sugrör till turbinerna i sumpen, i slutet på vattenrännan. Foto: Helena Lundgren.

Bild 22. Del av kvarngrunden nedströms turbinsumpen är förstärkt med betong. Foto: Helena Lundgren.

Bild 23. Ån nedanströms
fallet där västra kvarnen
drivits av ett vattenhjul.
Foto: Helena Lundgren.

Bild 24. Östra mjölkvarnens framsida med utbyggnad för hyvleri. Framför entrén finns en lastbrygga. Foto: Helena Lundgren.

Bild 25. Ovanför lastbryggan finns en utbyggnad med en hissanordning för att få upp sädessäckarna med säd till vindsplanet. Foto: Helena Lundgren.

Bild 26. Lucka i utbyggnaden med kedja för att hissa upp säckar. Foto: Helena Lundgren.

Bild 27. På vinden finns ett maskineri som som bl.a. använts för att hissa upp säckar.
Foto: Eva Eliasson

Bild 28. En motorn driver lyftanordningen som hissar upp mjölsäckarna. Foto: Eva Eliasson

Bild 29. Genom kvartratten i golvet hälldes säden ner till kvarnen när det skulle malas.
Foto: Eva Eliasson

Bild 30. På vinden finns det en trälåda som snickrades ihop av Arthur Sällström på 1970-talet. Man blåste av ett lass säd så det kom in där, så rann det ner i kvarnen för att malas.

Bild 31. Här syns själva kvarnen. I det kvarnkar som är komplett finns kvarnstenarna som malar säden till mjöl. Till vänster syns ratten till lättverket för att justera mellanrummet mellan kvarnstenarna. Mellan dessa finns en stensax. Foto: Eva Eliasson.

Bild 32 och 33. Intakt kvarnverk t.v. och t.h. finns ett nedplockat där bara nedre delen syns. Foton: Helena Lundgren.

Bild 34. Spånhyvel på vilken man kan göra takspån. Foto: Helena Lundgren

Bild 35. Inne i kvarnen finns också en lucka mellan våningarna för att hissa upp och ner säckar med säd och mjöl. Foto: Helena Lundgren

Bild 36. Sädeströr eller stiglufv t.v., där rensades och sorterade säd. T.h. står en betningsmaskin, där kvicksilvret blandades in. Foto: Eva Eliasson

Bild 37 och 38. Triören, sorteringsmaskinen och mjölsäckar upphängda på lina intill denna. Foton: Helena Lundgren

Bild 39 och 40. T.v. bild på baksidan av betningsmaskinen och t.h. en havrekross. Foton: Helena Lundgren

Bild 41. Under kvarnen finns trummor från krossmaskinen där agnarna och allt äkte ner vid krossning av säd till djurfoder. Foto: Eva Eliasson

Bild 42 och 43. Inne i kvarnen finns fortfarande en del reklam och plakat kvar. Betning av utsädet var vanligt förekommande och Panogen en sort som användes. Att laga mjölsäckar med lim istället för att sy ihop dem rekommenderas i reklamen genom att använda Casco-textillim. Foton: Helena Lundgren

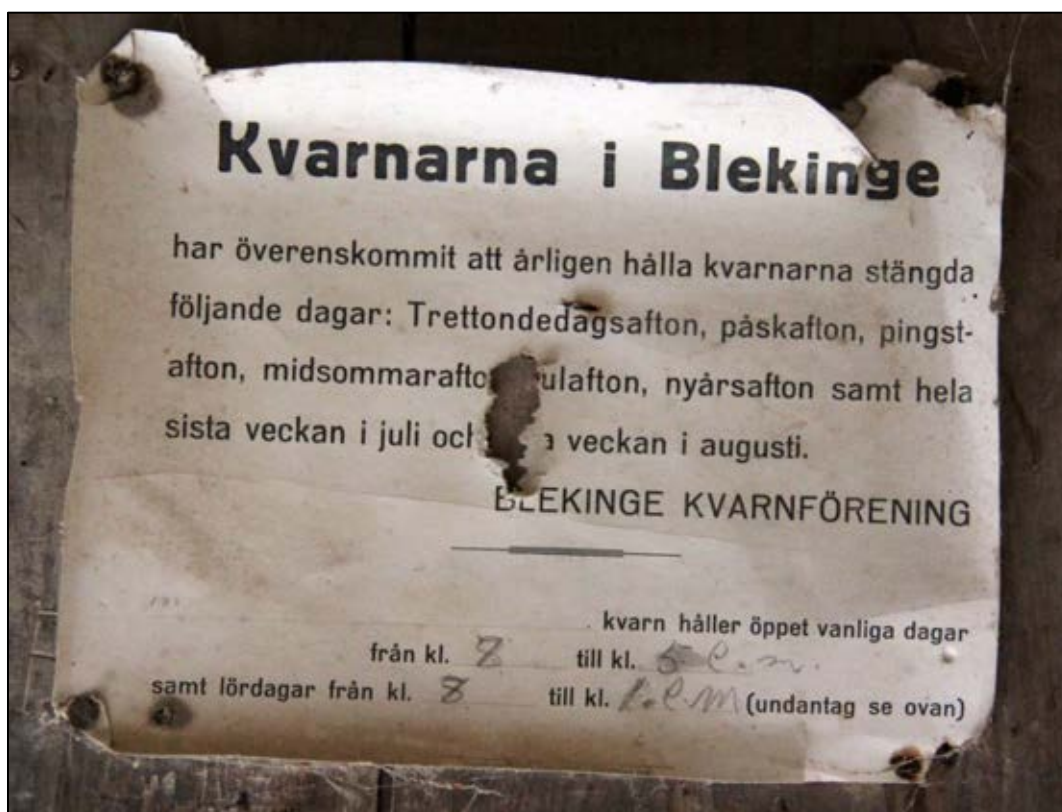

Bild 44. På överrenskommelsen ovan kan vi se kvarnens öppettider under veckan men även de generösa öppethållandena under årets helgdagar. Foto: Helena Lundgren

Bild 45. Bild av sågen som även den drivs av vattenkraften. Foto: Helena Lundgren

Bild 46. Vid sågens gavel syns att grunden delvis är en stolpkonstruktion och endast mot framsidan vilar på en stenar och gjuten betongklack. Foto: Helena Lundgren

Bild 47. Sågens interiör med plankväggen t.h. som inrymmer ett snickeri. Foto: Helena Lundgren

Bild 48. Cirkelsågens sågklingan i närbild på sågbänken. Klingskyddet syns ovanför. Foto: Helena Lundgren

Bild 49. I en del av sågen finns ett rum där det är snickeri. Foto Helena Lundgren

Bild 50. Här går remdriften i kvarnens grund, även kallad nedre botten. Foto: Eva Eliasson.

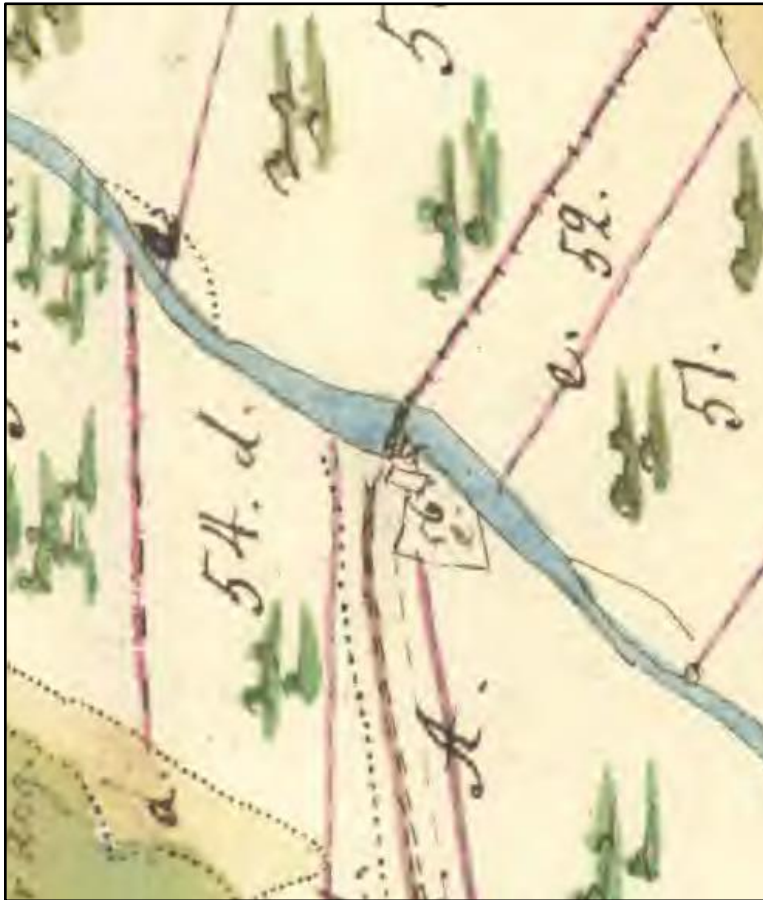

Bild 51. Vidare går den genom mjölkvarnens källare. Foto: Eva Eliasson

Bild 52. Bilden visar remdriften som leder kraften från kvarnens turbiner till sågen. Foto: Eva Eliasson

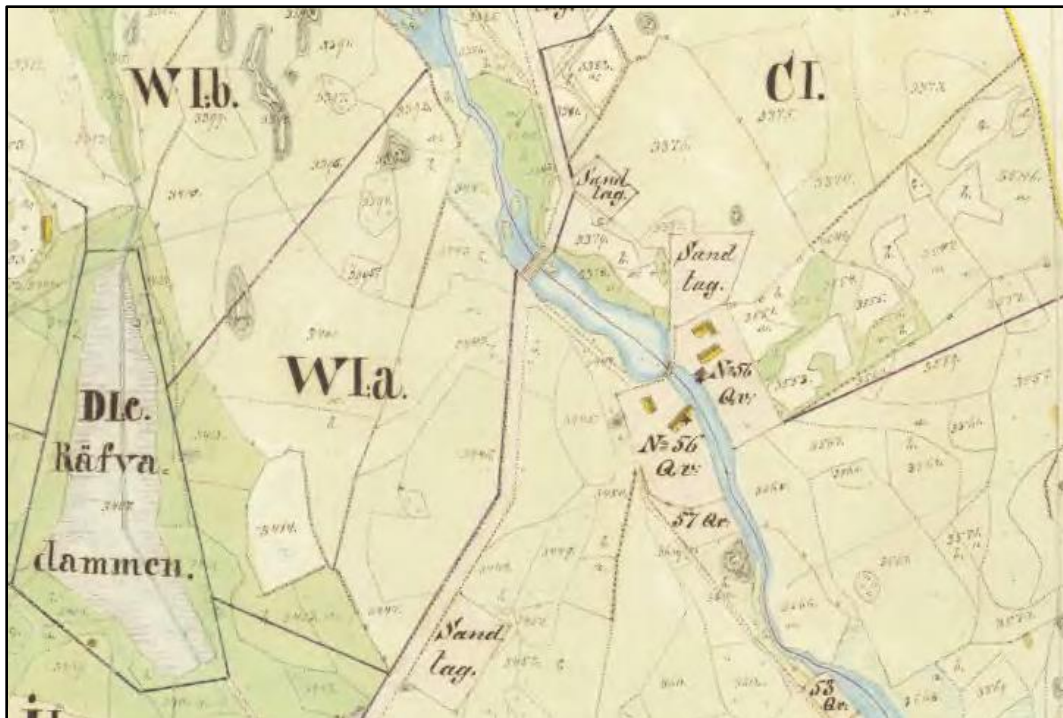
Historiska dokument, kartor och bilder

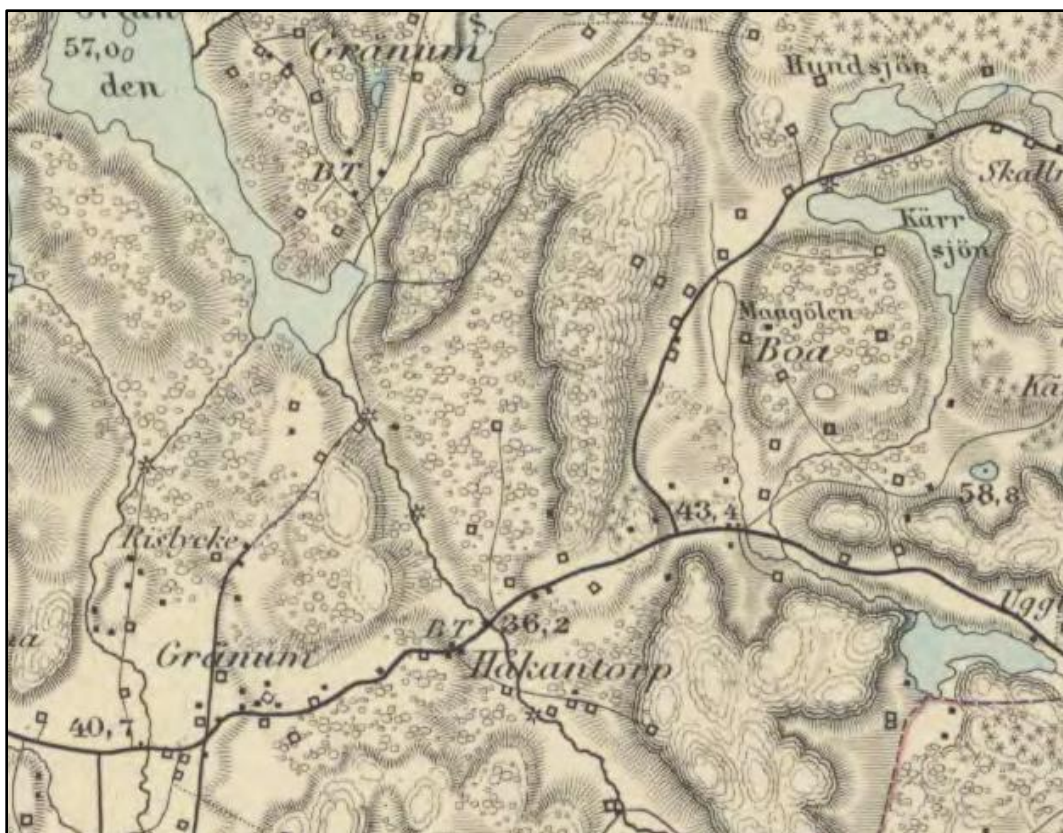
Historisk karta 1. Kvarnmarkering. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på skog/skogsmark 1774, Jämshögs socken Gränum nr 1–13. Kartan har vänts så att norr är uppåt.

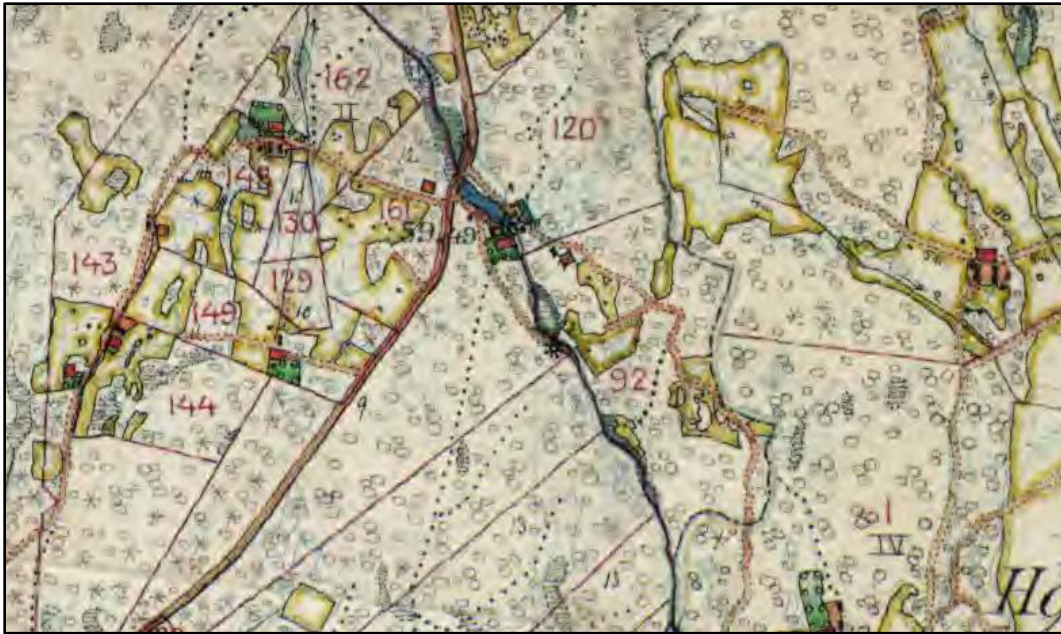
Historisk karta 2. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1781, 10-JÄS-6

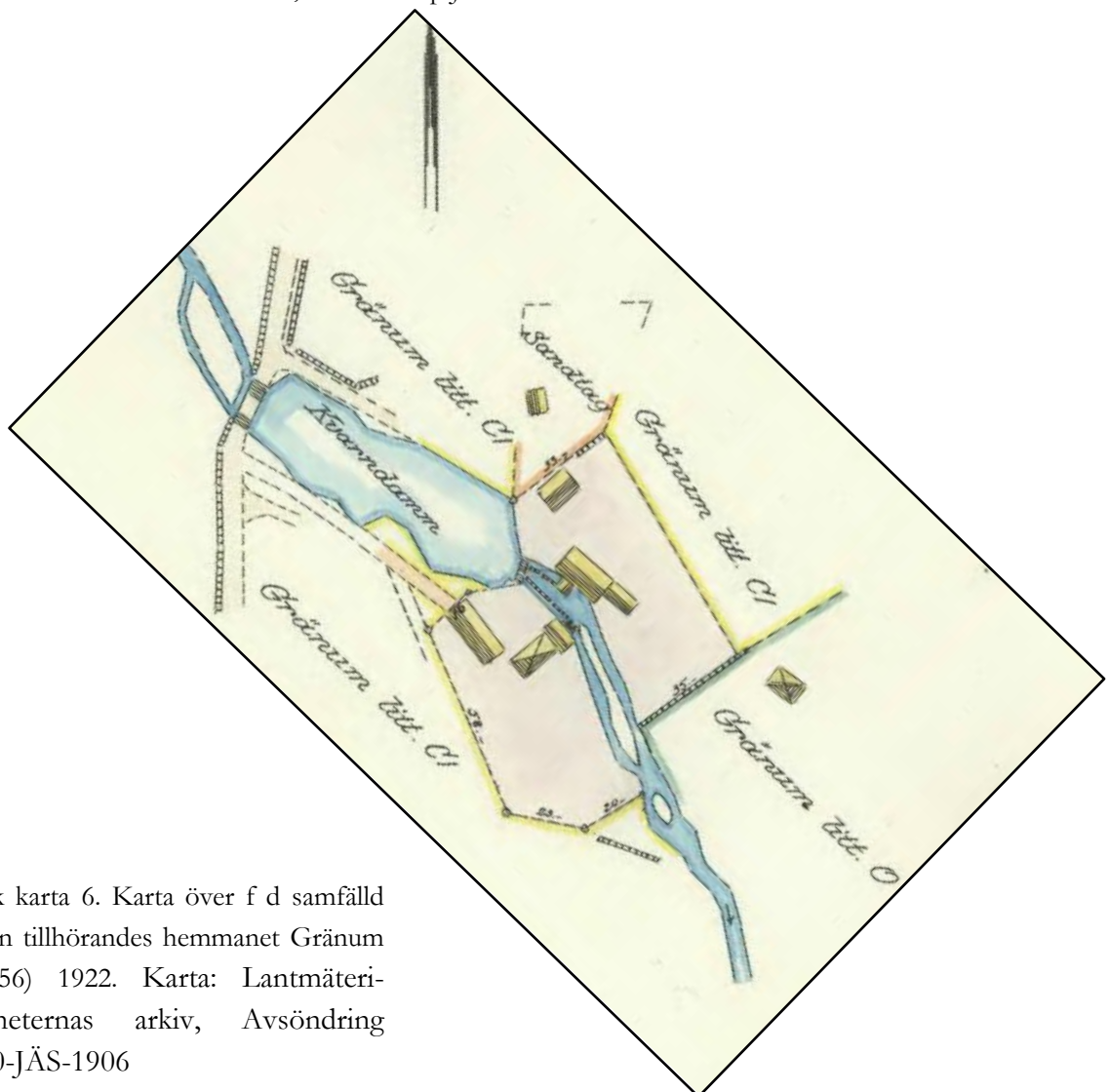
Historisk karta 3. Kvarnmarkering. Karta: Lantmäteristyreliens arkiv, Storskifte på skog/skogsmark 1774, Jämshögs socken Gränum nr 1–13 (Enligt Arkivkopia är det laga skifte som genomfördes 1833–1855.)

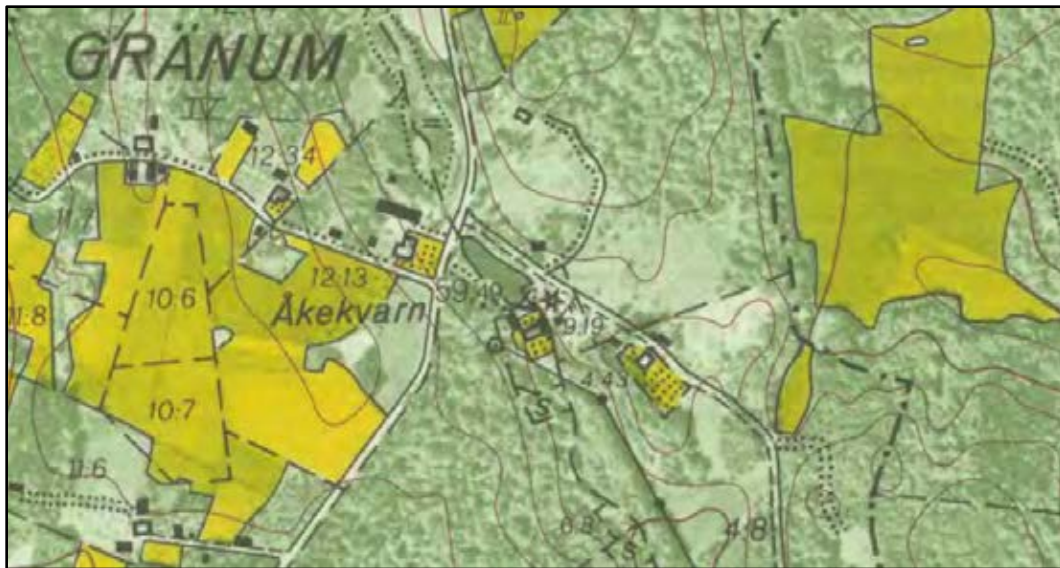
Historisk karta 4. En kvarnmarkering. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskartan 1869, Karlshamn J243-10-1

Historisk karta 5. Kvarn- och sågmarkering. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomska kartan 1915–19, Gustavstorp J112-4-8

Historisk karta 6. Karta över f d samfällid kvarnplan tillhörandes hemmanet Grännum nr 9 (56) 1922. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1922, 10-JÄS-1906

Historisk karta 7. Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1972, Ströbyn J133-3E7f74

Historisk bild 1. Kvarn och såg. Ur Jönsson, Edvard (chefsred), Sveriges bebyggelse Landsbygden Blekinge län del 1, s. 213

Historisk bild 2. Gränum 12:13 m.fl är mangårdsbyggnaden till den kvarn och såg som fortfarande delvis används, Ur Jönsson, Edvard (chefsred), Sveriges bebyggelse Landsbygden Blekinge län del 1, 1945–1948, s. 229

Historisk bild 3. Äldre bild på den västra kvarnen tagen någon gång efter 1972. T.h. syns en ekonomibyggning som idag inte längre finns kvar. Foto Blekinge läns museum.

Historisk bild 4. Äldre bild på stenvalsbron som fanns i norra delen av dammen samt stenskoningar. Foto Blekinge

Historisk bild 5. Här syns hela kvarnanläggningen. Foto: Blekinge läns museums arkiv.

Historisk bild 6. Syns hur kvarnen/bostadens utseende utvecklats från den svartvita bilden från museet till dagens utseende. Dörrarna är utbytta till en annan typ av pardörr och har sedan bytts igen till dagens utseende med en enkeldörr. Även fönstret på övervåningen är utbytt av nuvarande boende. Foto: Blekinge läns museums arkiv.

Historisk bild 7. Här syns vattenrännan bra, jämför med bild 5 ovan. Till vänster syns en tändkulemotor, den eldade man med blåslampa för att starta och den drog kvarnen på sommaren då det inte var något vatten. Foto: Blekinge läns museums arkiv.

Historisk bild 8. Jämför med bild 19 ovan. Foto: Blekinge läns museums arkiv.

Historisk bild 9. Jämför med bild 6 ovan. Foto: Blekinge läns museums arkiv.

Historisk bild 10. Jämför med bild 8 ovan. Foto: Blekinge läns museums arkiv.

Kartbilaga

12. Östra Orlunden

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Olofström, Jämshög
<i>HARO/Vattendrag:</i>	86/87 Östra Orlundsån
<i>Byggår:</i>	1874-1875
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser KML, MB och PBL.
<i>Kulturbeskydd:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Reglering med sättluckor, brofundament av granit och stensködd vattenkanal.
<i>Kärnvärden:</i>	Viktig funktion som reglering av flödet av vatten från sjön till kvarnarna nedströms.

Historik

Historiskt sammanhang: Reglering av flödet i vattendraget från sjön

På storskifteskartan från 1781 syns en mörkare fläck närmast utloppet från sjön i östra åfåran. (Historisk karta 1). På den karta som gjorts vid en åbodelning 1807 är inte mycket av Östra Orlundsån med. (Historisk karta 2). På lagaskifteskartan syns att det är två utlopp från sjön som sedan går samman. (Historisk karta 3). På generalstabskartan syns ingen markering av något slag nedströms Östra Orlundsån före Åkevarn. (Historisk karta 4).

År 1874 fälls en dom i Listerby Häradsrätt som ger tillstånd till reglering av sjön Orlunden. I domen specificeras också vilka villkor som gäller. Regleringen var ju framförallt till nytta för kvarnägarna, även om de med sankärrmarker nära sjön också hade glädje av domen. Men det var kvarnägarna i ån som skulle betala för utförandet av regleringen och rensningen av åfåran till sex fots bredd och också för skötseln av själva regleringen. Dammluckorna skulle vara två och grundstocken och likaledes åfåran skulle ligga på ett djup av 2 fot och 8,2 tum (81,5 cm). Vattnet fick gå till högst till högst 4 tum över sjöns yta. Arbetena skulle vara färdiga senast augusti 1875. Man skulle utse en person som bodde i närheten av regleringen som skulle sköta tillsynen, denne skulle också ha nycklar till dammluckorna som skulle vara låsta.²⁹⁴

På en karta som upprättades vid en ägostyckning 1911 syns åter igen de två utloppskanaler från sjön som längre söderut går ihop till Östra Orlundsån. (Historisk karta 5). På häradsekonomska kartan från 1915–1919 finns bara den ena av utloppskanalerna utritad, möjligen är det den norra. (Historisk karta 6). Det finns också en bruksväg markerad, vilken leder till ån från gården som ligger en bit sydväst därom. På ekonomiska kartan från 1972 syns inte heller något vid platsen för regleringen. (Historisk karta 7)

Beskrivning av miljön

Regleringen görs med spetluckor som sitter i en ram av trä och som vars sidor vilar på var sida om åkanten. Skoningen av ån där ramen vilar består av huggna större granitblock som är murade. På ramen har det troligen funnits brädor som utgjort en bro över ån. På var sida av bron finns gjutna partier. Vattenfåran är kanaliserad men delar av stenkanterna har raserats och ligger i ån.

Luckorna byttes omkring 2015. För att kunna byta luckorna fylldes åfåran då igen. Under vintrarna är det så mycket vatten i ån att det når ända upp till bron.²⁹⁵

Kulturhistorisk värdering

Vattendraget är kanaliserat kring regleringen. Kanalen är fortfarande tydlig även om den delvis rasat och ett flertal stenar fallit ner i ån. Miljön ligger otillgänglig. Den kanaliserade sträckan är gediget byggd och fungerar än i dag, då rapporten skrivs 2021. Regleringen har funnits under mycket lång tid på platsen och utgjort en viktig funktion för kontrollen av vattenflödet till kvarnarna längre nedströms. Utifrån detta har den ett *visst kulturhistoriskt värde*.

²⁹⁴ Transkribering av Hans Milton 2013 av Listers Häradsrätts dombok den 2 juli 1874

²⁹⁵ Anteckningar från inventeringen 2020

Samlad bedömning av känslighet och tålighet

Det är framförallt den stenlagda kanalen som det behöver tas hänsyn till vid eventuella åtgärder för att inte det kulturhistoriska värdet ska sänkas. Detta så att spåren av sjöns långa reglering fortfarande kan avläsas.

Bilder av miljön

Bild 1. Flödet regleras med två spettluckor. Foto: Eva Eliasson

Bild 2. Plankorna i vilplanet mellan bjälkarna har troligen ruttnat bort. På bilden syns huggna stenar som är murade med betong. Foto: Helena Lundgren

Bild 3. Åfåran är kanaliserad med stensatta kanter, som delvis rasat. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Kanaliserad åsträcka med nedfallna stenar. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Nedström har ett träd fallit som bottlagt stenar som tidigare troligen utgjort skoning av åfåran. Foto: Helena Lundgren

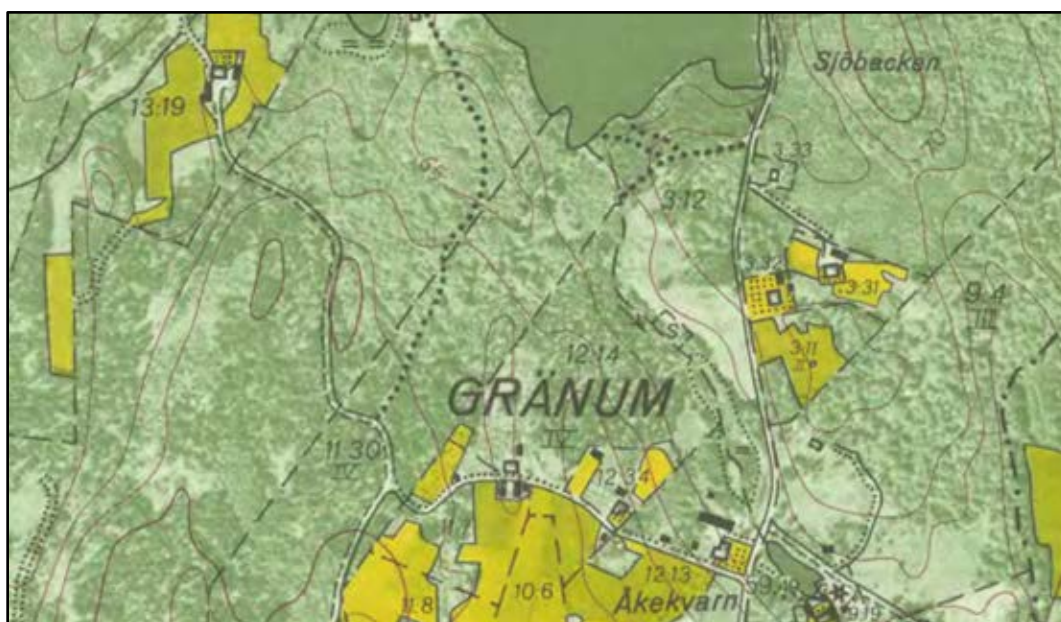
Historiska karta 3. På kartan syns att det är två utlopp från sjön som sedan går samman.
Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte 1855, Jämshögs socken Gränum nr 1–13

Historiska karta .5 Även på karta från 1911 finns två utloppskanaler från sjöns östra utlopp.
Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Ägostyckning 1911, 10-JÄS-335

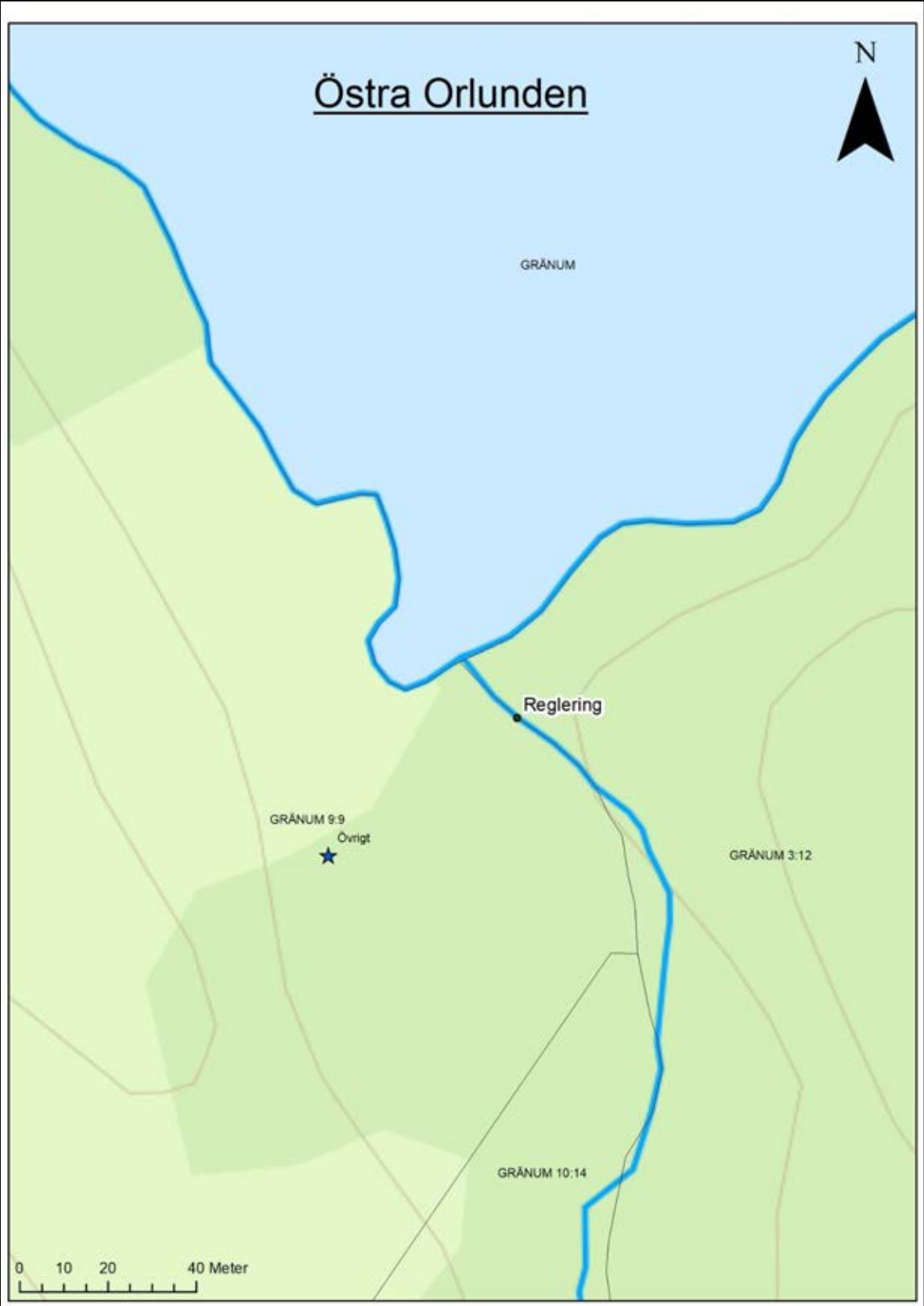

Historiska karta 6. Ingen markering syns på kartan ovan heller, möjligen är regleringen där vägen går över ån.. Karta: Häradseconomiska 1915–1919 Hemsjö J112-4-7 och Gustavstorp J112-4-8

Historiska karta 7. Ej heller på kartan från 1972 finns någon markering. Karta: Ekonomiska kartan 1972 Ströbyn J133 3E7f74

Kartbilaga

13. Läppareboda och Torsteboda kvarnlägen

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Karlshamn, Mörrum
<i>HARO/Vattendrag:</i>	86/87 Gallån
<i>Byggår:</i>	Äldsta kända belägg är två kvarnbyggnader på historisk karta från 1802.
<i>Lagskydd:</i>	Lämningarna är oregistrerade fornlämningar
<i>Kulturbeskydd:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Tydliga vattenfåror med stenskodda kanter och vattenavledare.
<i>Kärnvärden:</i>	De bevarade lämningarna påminner om platsens betydelse som kvarnmiljö.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjöl kvarnar

Ortsnamnet Läppareboda kommer från lappare, det vill säga någon som lagar föremål. Boda har ursprungligen betydelsen för förvaringsbod.²⁹⁴

Kvarnverksamhet på platsen har funnits åtminstone sedan i början av 1800-talet. Två kvarnar finns nedströms från gården på historiska kartor från år 1802 och 1819, där ån delar sig och bildar en holme (Historisk karta 1 och 2).

Läppareboda var en större gård med åker, betesmark och skog. Marken beskrevs som bestående av mulljord, både lätt och styvare lättmylla. Skogen var blandad med löv- och barrträd. 1946 beskrivs jordarten utgöra lermylla och mulljord. Manbyggnaden byggdes 1857 och var i en våning med inredd vind, som innehöll en lägenhet med sex rum och kök. Ekonomibygnaderna var loge och stall, vilka var byggda som två längor kring ladugårdsplan.²⁹⁵ Enligt en annan källa uppfördes manbyggnaden 1859 och ekonomibygnaderna åren före det. Läppareboda hade ett befolkningstal på 18 personer år 1860.²⁹⁶

Gården hade kring 1940 ägts av samma släkt sedan 1750-talet, då Sissa Karlsdotter och Eskil Månsson från Ringamåla socken förvärvade den. Därefter tog deras son Magnus Eskilsson och hustrun Botilda Nilsson från Jämshögs socken över gården. Nästa generation Sven Magnusson och Karolina Svensdotter, vars son Alfred Svensson (f. 1883) tog över 1929.²⁹⁷

På häradsökonomiska kartan från 1915–1919 finns inte längre någon markering för kvarn eller byggnader vid ån kvar, (Historisk karta 4). Läppareboda ägdes 1917 av Sven Magnusson (större gård 53,8 h) och K.M. Magnusson (mindre gård 22,1 h)²⁹⁸ Inga byggnader är heller utsatta på platsen på den Ekonomiska kartan från 1971. (Historisk karta 5)

Även om de båda kvarnarna syns på de historiska kartorna över Läppareboda har troligen den västra kvarnen tillhört grannbyn Torstebodas enligt en nuvarande skylt på platsen.

I modern tid har vattendraget använts för ålfiske, då det funnits en kista vid kvarnplatsen. Ålkistan ska ha tagits bort någon gång innan nuvarande ägare tillträdde marken 2014.²⁹⁹

Beskrivning av miljön

Kvarnarna låg inom det som idag är fastigheten Torsteboda 1:2, vid Gallån.

²⁹⁴ Mörrums kyrka och bygdens historia s.20-21

²⁹⁵ Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1945, s. 639

²⁹⁶ Mörrums kyrka och bygdens historia s.20-21

²⁹⁷ Ohlén, Carl-Eric, Sydow, Waldemar von & Björkman, Sten (red.) 1938, s. 426

²⁹⁸ Beskrivning till kartan över Elleholms och Mörrums socknar inom Listers härad och Blekinge län 1917

²⁹⁹ E-post från Per-Ola Persson 10 juli 2021

I området finns resterna av den bro som ledde till det ursprungliga läget för Läpparemålas gård som även vittnar om den äldre vägens sträckning. De kvarvarande resterna av bron utgörs av stenskodda fästen upp till 6 meters bredd. (Bild 2)³⁰⁰

Kvarnmiljön som inventerats ligger ca 250 sydsydost om Läpparemåla gård där vegetationen består av lövträd i en något kuperad terräng. Vattenfåran som leder vattnet norrifrån delas på platsen i två fåror som tidigare bildade en holme i Gallån. Numera är endast den östra fåran vattenförande men den västra syns fortfarande tydligt som en eroderad och röjd fördjupning (Bild 7 och 11). En träbro går över den östra vattenfåran. (Bild 8). Något nedströms syns rester av en ålkista med järnbeslag som når ovan vattenytan (Bild 5 och 6). I mitten av den västra fåran syns spår av en ytterligare en fåra som löper mot den östra (Bild 10). Den mellersta svänger sedan av och går parallellt med den östra var en avledare syns (Bild 13). I den västra fåran som fortsätter söderut finns en avsmalning som tolkas som en kvarnränna (Bild 9). Alla tre fåror möts till en några meter nedströms (Bild 12).

Kulturhistorisk värdering

Kvarnarna

Kvarnarna har varit skvaltkvarnar och har endast lämnat få spår efter sig. Platsen där de legat går fortfarande att utläsa och har ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Vattenvägarna

På platsen finns endast de stenskodda vattenfåror och en vattenavdelare bevarade vilka har ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön visar på en historisk kvarnmiljö med stenskodda vattenfåror och en vattendelare samt en senare tillkommen bro över vattenfåran som det ännu rinner vatten i. Miljön är raserad och splittrad att den historiska läsbarheten är begränsad varför den endast tillskrivs ett *visst kulturhistoriskt värde*. Helhetsmiljön saknar flera beståndsdelar som har betydelse för en förståelse av platsen men de resterande lämningarna äger ett lokalt kulturhistoriskt värde.

Känslighet och tålighet

Kvarnmiljön söder om Läppareboda har *viss känslighet* för ingrepp då den är tydligt avläsbar i terrängen. Vid åtgärder bör hänsyn tas till de egenskaper som är värdebärande. Observera att lämningarna i och med sin ålder är fornlämningar (i skrivande stund oregistrerade). Tillstånd behövs därmed enligt Kulturmiljölagens 2 kapitel för att göra ingrepp i eller vid grunderna. Tillstånd söks hos Länsstyrelsen.

³⁰⁰ Anteckningar från inventeringen hösten 2020.

Bilder av miljön

Bild 1. Bild på skylten som markerar var den gamla landsvägsbron gick. Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Ett av de raserade brofästena till den gamla landsvägsbron vid läget för den gamla bron på ena sidan ån. Foto: Helena Lundgren

Bild 3. Bild på skylten som markerar gårdens gamla läge. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Platsen där den gamla gården låg sedd mot öster från gamla brofästet. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Bro över den östra vattenfåran där det fortfarande strömmar vatten. Foto: Helena Lundgren

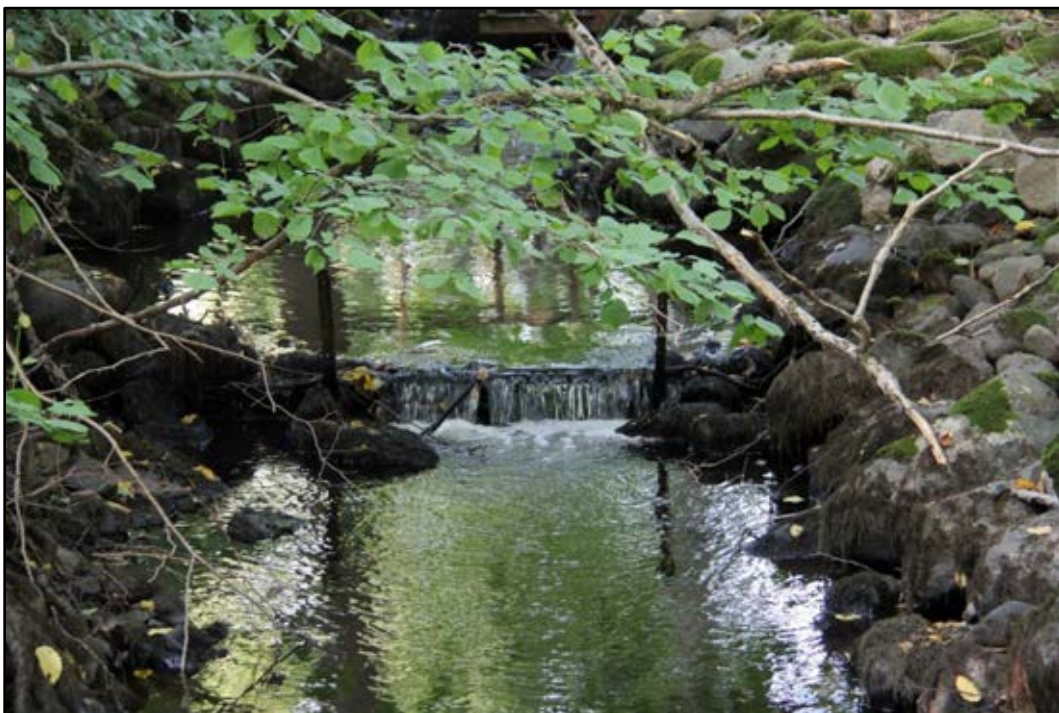

Bild 6. Möjligen en rest efter ålkistan som tidigare funnits på platsen, observera järnbeslagen med infästningshål på var sida. Foto: Helena Lundgren

Bild 7. Vattenfåran nedströms Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Bro över kvarvarande vattenfåra mot öster. Foto: Eva Eliasson

Bild 9. Kvarnlämning i västra vattenfåran. Foto: Eva Eliasson

Bild 10. Samma kvarnlämning där vattnet delar sig i den mittersta (t.v.) och den östra vattenfåran (t.h.). Foto: Helena Lundgren

Bild 11. Den torrlagda västra vattenfåran. Foto: Eva Eliasson

Bild 12. T.v. den västra vattenfåran och t.h. den mittersta vattenfåran med vattenavledaren. Foto: Helena Lundgren

Bild 13. En möjlig vattenavledare i den mittersta vattenfåran. Foto: Eva Eliasson

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Utdrag ur historisk karta över kvarnbyggnaderna år 1802. Vid de båda vattenfårorerna söder om gården finns byggnader på kartan som kan vara skvaltkvarnar. Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte 1802, Mörrums socken Lällpareboda nr 1

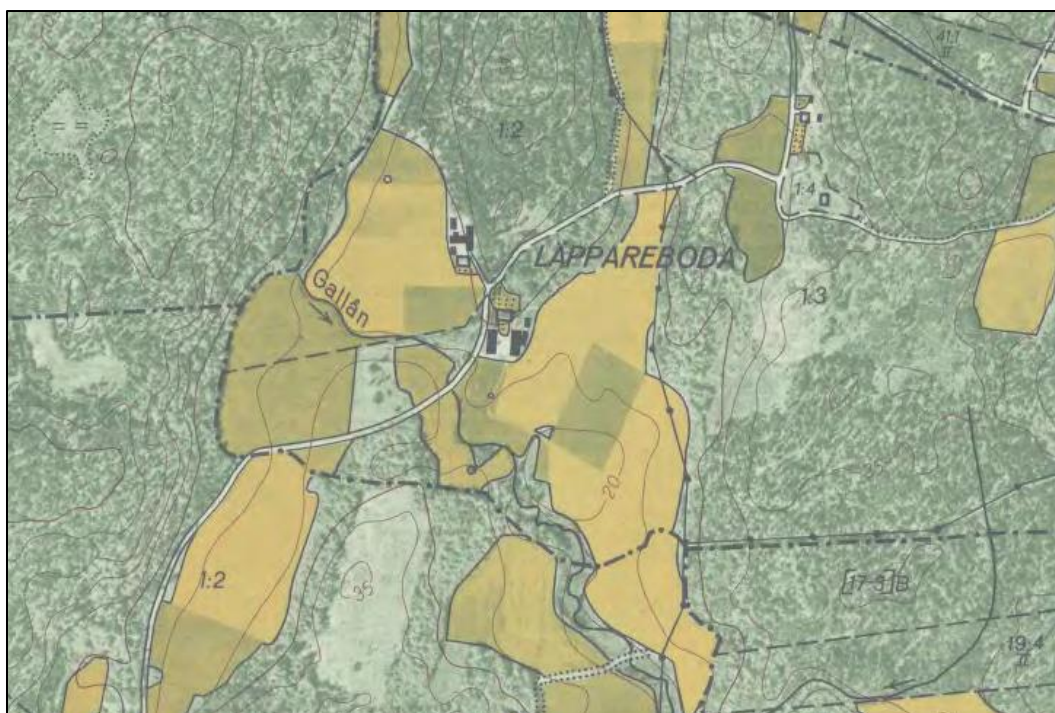
Historisk karta 2. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte 1819, Mörrums socken Lällpareboda nr 1

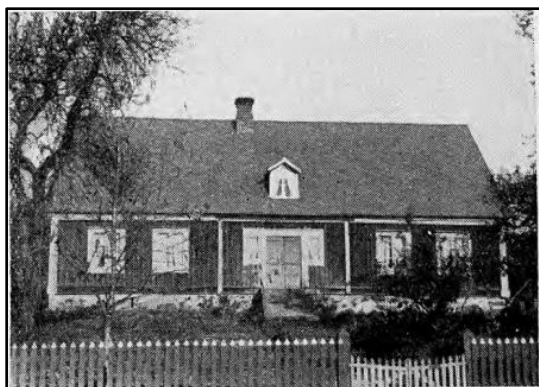
Historisk karta 3. En kvarnmarkering en bit norrut intill gården. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskartan 1869, Karlshamn J243-10-1.

Historisk karta 4. I början av 1900-talet finns ingen kvarnmarkering kvar. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomska kartan 1915-19, Gustavstorp J112-4-8

Historisk karta 5. Ingen kvarnmarkering. Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1971-72, Forneboda J133-3E6q74

Historisk bild 1. Mangårdsbyggnaden på den gård på vars mark som kvarnarna legat. Gården har varit i släktens samma släkts ägo från 1750-talet. Sveriges bebyggelse, del 2, s. 639.

Historisk bild 2. Gården, på vars mark kvarnarna legat, Gods och gårdar, del 9 Blekinge, s. 426

Kartbilaga

Fornlämning

Fornlämningar definieras i kulturmiljölagens (1988:950) andra kapitel och omfattas därmed av ett lagskydd.

FMIS – Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesregister

Innehåller Sveriges alla hittills registrerade fornlämningar.

HARO - Huvudavrinningsområde

I Sverige finns 119 huvudavrinningsområden (avrinningsområden större än 200 km² med mynning i havet). De är numrerade norrifrån och Bräkneån är nummer 84 (HARO 84).

KML – Kulturmiljölag (1988:950)

Den centrala lagen för kulturmiljövården i Sverige.

Levande vattendrag och sjöar, miljömål

”Sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer ska bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövården samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras, samtidigt som förutsättningar för friluftsliv värnas.”

-Riksdagens definition av miljömålet³⁰¹

MB – Miljöbalk (1998:808)

En svensk balk som rör lagstiftning på miljöområdet.

Natura 2000

Natura 2000 är ett nätverk av skyddade områden i hela EU med målet att hejda utrotningen av arter och livsmiljöer.

PBL – Plan- och bygglag 2010:900

En svensk lag som reglerar planläggning av mark, vatten och byggande.

Riksintresse

Riksintressen är områden som långsiktigt ska skyddas enligt 3 och 4 kapitlet i miljöbalken.

³⁰¹ Sveriges miljömål, <http://sverigesmiljomal.se/miljomalen/levande-sjoar-och-vattendrag/>, hämtat 2017-09-29

Referenslista

Publicerat material

50 kvarnar i Blekinge [Elektronisk resurs]. 2019. Länsstyrelsen i Blekinge län.

Tillgänglig på Internet:

<https://www.lansstyrelsen.se/download/18.26f506e0167c605d56950bdb/1552309634289/Rapport-2018-16.pdf>

Beskrivning till kartan över Elleholms och Mörrums socknar inom Listers härad och Blekinge län. 1918. Karlskrona: K L Svensson

Ekwall, Nils (red.) 1924. Förteckning övriga elektriska kraftanläggningar i Sverige år 1923. Stockholm:

Elofsson, Ingemar & Andersson, Roland, 2006. *Östra Blekinge järnväg.* [Karlskrona]: Östra Blekinge hembygdsförening

Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1945. *Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Blekinge län, D. 2, Asarums, Elleholms, Hällaryds, Mörrums och Ringamåla socknar.* Uddevalla: Hermes

Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1946. *Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Blekinge län, D. 1, Gammalstorps, Jämsbögs, Kyrkhults, Mjällby, Sölvesborgs och Ysane socknar.* Uddevalla: Hermes

Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) 1947. *Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Blekinge län, D. 5, Jämjö, Kristianopels, Lösens, Ramdala, Sturkö, Tjurkö och Torhamns socknar.* Uddevalla: Hermes

Fagerlund, Edvard, 1865. *Beskrifning om Lösens och Augrums socknar i Blekinge.* Clemens Witt. Karlskrona:

Fredholm, Olof, Teknisk Tidsskrift, Väg- och vattenbyggnadskonst, Torrlägningsarbeten, 24 juli 1937

Gränsnytt: Brömsebro samhällsförenings årskrift. Årg 36 -Nr 49, 2013. Fågelmara: Brömsebro samhällsförening

Göransson, Jonte & Sandqvist, Bo. 1991. *Sölvesborgare berättar: 12 intervjuer med äldre sölvesborgare om tider som varit.* Sölvesborg: Fören. Yndegården

Jönsson, Nils-Erik, 1976, Vesans invallningsföretag 1926-1976 (opublicerat)

Karlsjö, Bertil & Hallberg, Göran, 1995. *Skånes och Blekinges riksgräns: dokumentation av de två danska landskapens gräns mot svenska Småland.* Lund: Dialekt- och ortnamnsarkivet

Lamme, Sara. 2005. *Inventering av förorenade områden: kvarnar och gårdar med kvicksilverbetning i Kronobergs län*. Växjö: Länsstyrelsen i Kronobergs län

Länsplan för fiskevård och biologisk återställning av kalkade vatten i Blekinge län 2007-2010. 2007. Karlskrona: Länsstyrelsen Blekinge län

Milton, Hans. 1994. *Listers och Sölvesborgs historia: den förhistoriska och den danska tiden*. Sölvesborg: Sölvesborgs kommun

Mörrums kyrka och bygdens historia under 150 år: 1847-1997. 1997. Mörrum: Mörrums hembygdsförening

Nelsson, Nels. 1946. *Vesans invallningsföretag: Minnesord och data vid jubileet 1946*. [Illustr.]. Sölvesborg:

Nelsson, Nels. 1947. *Meddelanden : Vesans sjö*. Ur: *Blekingeboken*, 0348-9639 ; 025(1947) s. 136-143. Karlskrona : Blekinge musei- och hembygdsförbund, 1946 (Karlskrona : K. L. Svenssons efterträdare)

Ohlén, Carl-Eric, Sydow, Waldemar von & Björkman, Sten (red.) 1938. *Svenska gods och gårdar D. 9 Blekinge*. Uddevalla: Svenska gods och gårdar

Persson, Per. 1939. *Vind- och vattenkvarnar i Lister.*. Sölvesborg: Sölvesborgs boktr.-ab

Rylander, Wiktor E. (1926). *Vesan. Blekingeboken. 1926*, s. [134]-146

Sonesson, Jan 2011. *Vid Vesans vatten [Arne Sonessons levnadsminnen]*. Kalmar: Regionbibliotek Kalmar

Strömberg, Carl Axel (red.) 1948. *Ingenjörshandboken 5 Material. Byggnad. Värme och sanitet*. Stockholm: Nordisk rotogravyr

Utredning av möjlig våtmark i anslutning till pumpstationen vid Vesankanalen i Sölvesborgs kommun.. 2016. Karlskrona: Länsstyrelsen Blekinge län

Winning, Jacob (red.), Svenska kvarnar, Svenska tullkvarnars riksförbund, Helsingborg 1940

Öller, Jöran Johan. 1967[1800]. *Beskrifning öfver Jemshögs sochn i Blekinge*. Nyutg. Olofström: E. Jeppsson

Tidningsartiklar

Blekingen

Karlshamns allehanda

Nyaste Kristianstadsbladet

Sydsvenska dagbladet

Arkivmaterial

Fabriksberättelser. Fabriksberättelser upprättades av fabrikerna och skickades varje år till kommerskollegium. I samband med Länsstyrelsernas arbete med Föreordade områden har relevanta delar av fabriksberättelserna skrivits av och lagts in i en Exceltabell. Originalen återfinns i Riksarkivet.

Folkräkning 1880 - Kristianopels församling, Blekinge län, bildid: Folk_810001-052

Folkräkning 1910 - Kristianopels församling, Blekinge län, bildid: Folk_110001-041

Förteckning över alla Blekinges mjöl- och sågkvarnar omkring 1800, Landsarkivet i Lund

Blekinge län landskontor, GIIIc_2

Blekinge län landskontor, GIIIc_10

Gammalstorps kyrkoarkiv, Husförhörslängder, Riksarkivet

Jämshögs kyrkoarkiv, Husförhörslängder, Riksarkivet

Kristianopels kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13211/A I/20 (1868-1875), bildid: C0058052_00065, sida 320

Kristianopels kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13211/A I/6 (1815-1820), bildid: C0058038_00145, sida 137

Kristianopels kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13211/A I/9 (1825-1828), bildid: C0058041_00039 sid 91

Lösens kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/LLA/13263/A I/1 (1808-1811), bildid C0058148_00022

Mörnums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, Riksarkivet

Riksarkivet, Ysane kyrkoarkiv, Husförhörslängder

Statistiska Centralbyrån (SCB) - samlingspost, Församlingsbokutdrag, SE/RA/420401/11/H 1 AAA/78 (1930), bildid: B0001098_00043, sida 41

Specifikation över befintliga sågkvarnar uti Bräkne och Listers Härad Fögderie uti Blekinge län 1805, Landsarkivet i Lund

Specifikation över oskattlagda mjöl och sågkvarnar uti Blekinge län, efter undersökningar 1718 och 1720, Landsarkivet i Lund

Kartor

Lantmäteriets historiska kartor

Digitala referenser

Fornminnesregistret – FMIS,

<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Lysande sekler,

www.lysandesekler.se/fakta-råd/fotogenlampors-måttsystem-39543217

Naturskyddsföreningen Olofström, www.olofstromsnatur.se/vitavatten/

Släktföreningen Abraham Johnsson,

<http://www.abrahamj.se/Html/p34845832.html>

Snärjeskogen, www.snarjeskogen.se

Studiecirkel om stärkelseproduktionen i Olofströms kommun, Gränums hembygdsförening 1999-2000, www.jamshog.net/yrken/starkelse.htm

Östra Blekinge hembygdsförening. *Kulturmiljö Brömsebro*, edit. 2018, <https://www.hembygd.se/ostra-blekinge/page/5769> [2020-11-03]

Östra Blekinge Järnvägar,
https://www.geocaching.com/geocache/GC55GBY_oblj-bromsebro-station?guid=425643b2-bf81-42e7-ac6e-9617d4f8b28d [2020-11-03]

Översiktsplan Sölvesborgs kommun 2020, <https://www.solvesborg.se/bygga-bo-och-miljo/oversiktsplan-och-detaljplaner/oversiktsplan.html>

Informationsskyltar

Länsstyrelsen
Blekinge

SE- 371 86 Karlskrona

Telefon: 010-224 00 00

E-post: blekinge@lansstyrelsen.se

www.lansstyrelsen.se/blekinge

Rapporter Länsstyrelsen Blekinge län ISSN 1651 -8527